

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาจากงานวิจัยเรื่องนี้ คำตอบส่วนใหญ่ได้จากการนำแนวคิดของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาใช้เป็นหลักในการค้นหาความรู้ กล่าวคือ เน้นการนำกระบวนการมีส่วนร่วมมาใช้เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ซึ่งกระบวนการดังกล่าวไม่ได้มีรูปแบบเฉพาะหรือวิธีการที่ตายตัว เพราะแต่ละพื้นที่ที่มีความหลากหลายขององค์ประกอบและปัจจัยที่นักวิจัยต้องประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยในทุกรูปแบบมาใช้หรือที่เรียกว่าเป็นการวิจัยไร้รูปแบบ ผลการวิจัยที่ได้จึงขึ้นอยู่กับชุมชนและวิธีการที่นักวิจัยเลือกใช้ในการแสวงหาความรู้ ดังนั้นในการค้นหาคำตอบของงานวิจัยเรื่องเดียวกันโดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่เดียวกัน นักวิจัยแต่ละคนอาจได้คำตอบไม่เหมือนกันก็ได้ กระบวนการวิจัยที่นักวิจัยเลือกใช้ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงถือเป็นส่วนสำคัญที่ต้องนำเสนอร่วมกับผลการวิจัยที่ค้นพบ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้สอดแทรกกระบวนการวิจัยไปพร้อมๆ กับความรู้ที่ค้นพบในแต่ละตอน โดยได้แบ่งการนำเสนอผลการศึกษา เป็น 4 ตอน คือ หัวข้อ 4.1 ว่าด้วย บริบทชุมชนทั่วไปของบ้านแม่แฮน้อย ได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชน การปกครองและประชากร การคมนาคม ความเปลี่ยนแปลงด้านการประกอบอาชีพ การศึกษา ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณี หัวข้อ 4.2 ว่าด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรของชุมชน ได้แก่ ประเภทและสรรพคุณของสมุนไพร ความรู้เกี่ยวกับสูตรยาสมุนไพร ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการเรียกชื่อสมุนไพร และความเชื่อเกี่ยวกับกับการใช้สมุนไพร หัวข้อ 4.3 ว่าด้วย ปัญหาและอุปสรรคในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน ได้แก่ ภาวะการเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพของชุมชน การเปลี่ยนแปลงด้านการดูแลสุขภาพของชุมชน และการใช้บริการด้านสุขภาพจากหน่วยงานของรัฐ หัวข้อ 4.4 ว่าด้วย วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรของชุมชน ได้แก่ กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อย และวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน รายละเอียดของแต่ละตอน มีดังต่อไปนี้

4.1 บริบทชุมชนบ้านแม่แฮน้อย

4.1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

บ้านแม่แฮน้อย มีชื่อเรียกในภาษาปกาเกอญอว่า “อะโตโพลตี้” (“อะโตโพล” เป็นชื่อผักชนิดหนึ่งที่เคยมีมากในบริเวณหมู่บ้าน, คี แปลว่า หมู่บ้าน; จากการสังเกตพบว่าส่วนใหญ่ชื่อหมู่บ้านจะตั้งตามลักษณะของทรัพยากรที่มีอยู่มากในบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านนั้น เช่น บ้านห้วยขมิ้น

ภาษาปาเกะญอเรียกว่า “ซียอคือ” ซียอ แปลว่า ขมิ้น ซึ่งชาวบ้านเคยเล่าให้ฟังว่าในอดีตบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านแถบนั้นจะมีขมิ้นมาก) สำหรับความเป็นมาของบ้านแม่แฮน้อยนั้น ผู้อาวุโสในชุมชนเล่าให้ฟังว่า เมื่อประมาณ 50-60 ปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านจากบ้านแม่แฮเหนือสองครอบครัวย้ายมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เป็นบ้านแม่แฮน้อยในปัจจุบันซึ่งแต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้านแม่แฮเหนือ สาเหตุที่ย้ายมาที่นี้เนื่องจากบ้านเรือนกับพื้นที่ทำกินอยู่ห่างกันทำให้ไม่สามารถดูแลพืชหรือผลผลิตที่ทำการเพาะปลูกไว้ได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะเมื่อมีสัตว์ต่างๆ เช่น ลิง นก หนู ซึ่งมีอยู่ค่อนข้างมากในอดีตมารบกวนทำให้พืชผลเสียหายเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงได้เกิดการโยกย้ายที่อยู่อาศัยเพื่อให้สะดวกต่อการดูแลเรียกสวนไร่นา ผู้ที่ย้ายมาอยู่เริ่มแรก คือนายพะสะกู (พ่อของสมพร: แกนนำชุมชนที่มีบทบาทมากในชุมชน) และนายพะจู้คา (พ่อของพะติฎู: ฮีโซ่ หรือผู้นำทางวัฒนธรรมคนปัจจุบันของชุมชน) โดยย้ายกันมาทั้งครอบครัว ครอบครัวของนายพะสะกู มีสมาชิกประมาณ 10 คน และครอบครัวของนายพะจู้คา มีสมาชิกประมาณ 11 คน ทั้งสองครอบครัวนี้มีที่นาที่ไร่อยู่อีกกันจึงชวนกันย้ายมาตั้งบ้านเรือนที่แม่แฮน้อยโดยแต่เดิมลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะตั้งอยู่ใกล้กันทางตอนบนของหมู่บ้าน (ทางเข้าหมู่บ้านทางเดียวกับที่ไปป่าไม้แม่สะงะ) แต่ในปัจจุบันบ้านของสมพรได้ย้ายมาอยู่ทางตอนล่างของหมู่บ้านแล้ว (ฝั่งธนาคารข้าว) หลังจากนั้นก็ทยอยย้ายกันมาเรื่อยๆ อีกปีต่อมาก็เพิ่มขึ้นอีก 2-3 หลัง ในหมู่บ้านจึงมีสองตระกูลใหญ่ คนในหมู่บ้านเป็นเครือญาติเดียวกัน แต่อาจมีการใช้นามสกุลต่างๆ กันไป ดังนั้นบ้านแม่แฮน้อยและบ้านแม่แฮเหนือจึงมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ

4.1.2 การปกครอง และประชากร

บ้านแม่แฮน้อย หมู่ 3 ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนปาเกะญอ หรือกะเหรี่ยง ที่อยู่ในเขตการปกครองของตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ตามลักษณะทางกายภาพ ขนานด้วยการปกครองของตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ตามลักษณะทางกายภาพ ขนานด้วยการปกครองของตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ คำนวณด้วยผลการปกครองของตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ใกล้เคียงกับตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง สภาพภายในชุมชนเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กจำนวน 27 ครัวเรือนอยู่ภายใต้การดูแลของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ ซึ่งข้อมูลจากการสำรวจของโครงการวิจัยงานเสริมสร้างจิตสำนึก มุลนิธิโครงการหลวง พ.ศ. 2546 พบว่า มีจำนวนประชากรในหมู่บ้านทั้งสิ้น 113 คน เป็นชาย 64 คน หญิง 49 คน สำหรับลักษณะการปกครอง พบว่า บ้านแม่แฮน้อยเป็นห่อมบ้านบริวารของบ้านแม่แฮเหนือ ภายในหมู่บ้านไม่มี ผู้นำที่เป็นทางการ มีเพียงคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน การปกครองและงบประมาณสนับสนุนตลอดจนความช่วยเหลือด้านต่างๆ จึงขึ้นอยู่กับบ้านแม่แฮเหนือ ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนคือขาดผู้นำที่มีความสามารถในการติดต่อประสานงาน และขอความช่วยเหลือจาก

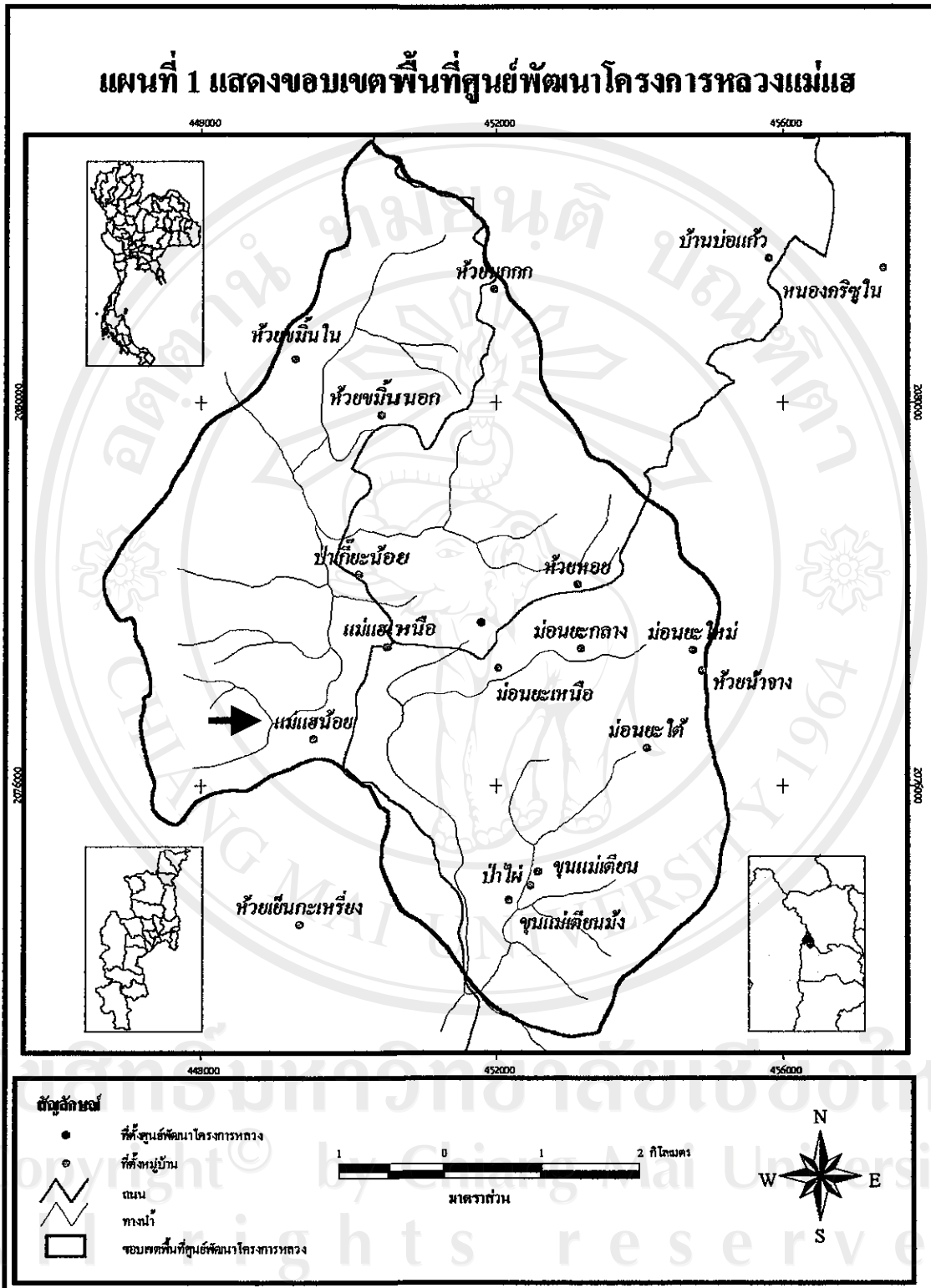
หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ภายนอกชุมชน การพัฒนาด้านต่างๆ ของชุมชนจึงดำเนินไปอย่าง เชื่องช้า ส่วนการรวมกลุ่มในชุมชน ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเยาวชน กลุ่มทอผ้า และกลุ่มสมุนไพร ส่วนใหญ่เกิดขึ้นหลังจากที่มีโครงการวิจัยเรื่อง “แนวทางการพึ่งตนเองของชุมชนด้านเศรษฐกิจและสุขภาพบ้าน แม่แฮน้อย ตำบลแม่เงา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” เข้ามา ใน ชุมชน

4.1.3 การคมนาคม

การเดินทางในอดีตจะใช้เส้นทางเดินเท้า ไปยังหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านของคนป่าเถะญอที่เป็นเครือญาติกัน (คนป่าเถะญอมาตั้งถิ่นฐานก่อนคนม้ง) ทำให้เส้นทางเดินมีความเชื่อมโยงกันระหว่างหมู่บ้านกับพื้นที่ทำกิน หมู่บ้านกับหมู่บ้าน หมู่บ้านกับป่า (วิถีของคนป่าเถะญอจะอยู่ร่วมกับป่า หมู่บ้านกับป่าจึงใกล้ชิดหรืออยู่บริเวณเดียวกัน) ส่วนเส้นทางใหญ่ที่เป็นถนนลาดยางขนาดสองช่องทางในปัจจุบันนั้นเกิดจากการขุดมีมาประมาณ 20 กว่าปีแล้ว เป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางไปบ้านภาค และตัวเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น ในอดีต หากจะไปบ้านภาคต้องเดินเท้าประมาณสามวันสองคืนกลับถึงบ้านตอนค่ำของวันที่สาม แต่ปัจจุบันการเดินทางจากบ้านแม่แฮน้อยถึงบ้านภาคโดยรถยนต์หรือมอเตอร์ไซด์ใช้เวลาประมาณสองชั่วโมงครึ่ง รถจักรยานยนต์คันแรกในหมู่บ้านเป็นของลูกชายนายพะสะดู มีมาประมาณสิบกว่าปีแล้ว ส่วนรถยนต์ ปัจจุบันยังไม่มี

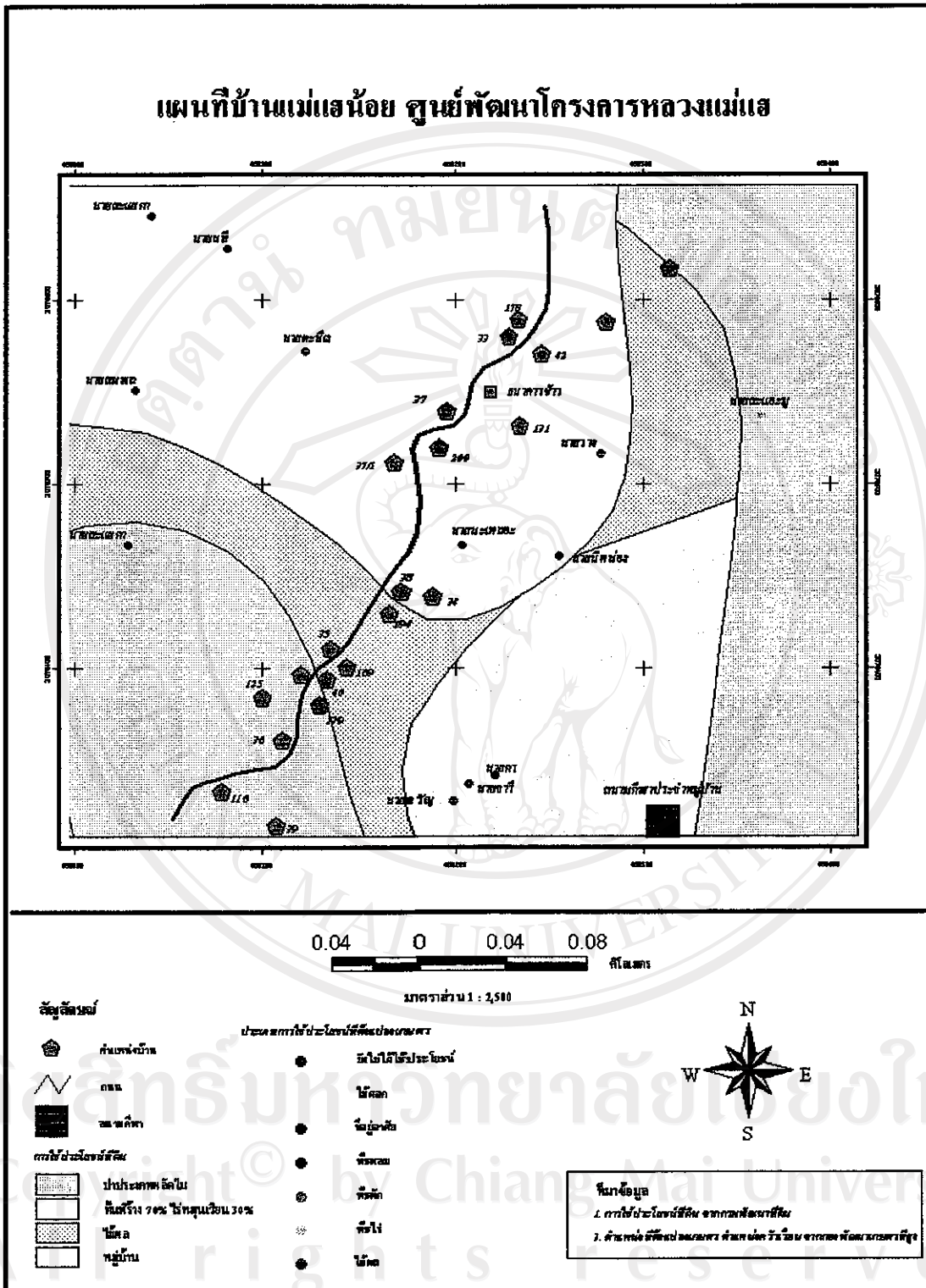
เส้นทางเข้าสู่หมู่บ้านในปัจจุบันมี 2 เส้นทาง คือ ถนนที่เข้าสู่หน่วยจัดการป่าไม้ต้นน้ำแม่สะงะที่เรียกว่าทางคอนบนของหมู่บ้านซึ่งเป็นทางที่รถยนต์สามารถวิ่งเข้า-ออกได้ แต่ก็มีความลำบากในช่วงฤดูฝนเพราะถนนดังกล่าวยังเป็นถนนดินที่ยังไม่ได้ปรับปรุงจึงทำให้เกิดความชื้นและลื่นไถลได้ง่ายในช่วงฤดูฝน อีกทางหนึ่งเป็นเส้นทางเดินเท้าที่เรียกว่าทางตอนล่างของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นทางที่รถจักรยานยนต์สามารถวิ่งผ่านเข้า-ออกได้รวมถึงเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้ในการคมนาคมเป็นส่วนมากเนื่องจากเป็นเส้นทางที่ตัดผ่านที่นา ต่อกับถนนลาดยางไปสู่บ้านแม่แฮเหนือ ดังนั้น เส้นทางเข้าสู่หมู่บ้านในปัจจุบันจึงเป็นถนนดินที่มีทางค้วหนอนเพียงบางช่วง ยังไม่มีถนนลาดยาง ทำให้การคมนาคมมีความยากลำบากในฤดูฝน ส่วนถนนสายหลักนั้นเป็นถนนอบต. นับตั้งแต่เส้นทางบ้านห้วยตอง-บ้านแม่แฮ มีระยะทางรวม 12.729 กม. โดยปัจจุบันทางหมู่บ้านเพิ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก อบต. แม่เงา ในการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านทางตอนล่างของหมู่บ้าน; ทางเดินเท้าเดิมซึ่งล่าสุดกำลังอยู่ในระหว่างดำเนินการก่อสร้าง (มิถุนายน 2547)

เพื่อให้เห็นภาพขอบเขตพื้นที่และลักษณะของหมู่บ้านได้ชัดเจนขึ้น จึงได้นำแผนที่มาแสดงไว้ดังต่อไปนี้

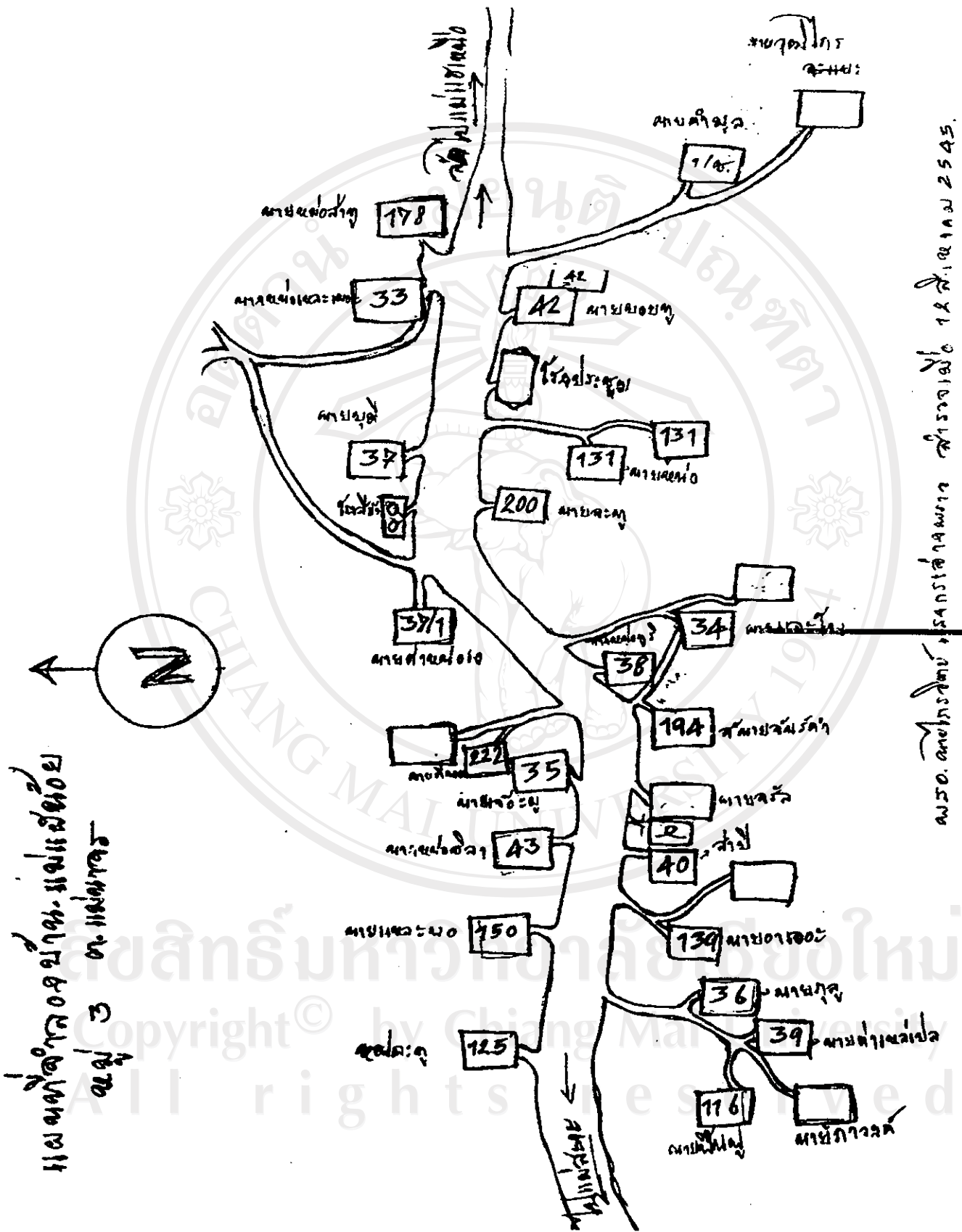
แผนที่ 1: ขอบเขตพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ

ที่มา : ฝ่ายวิจัย และ โครงการประเมินและจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน มูลนิธิโครงการหลวง

แผนที่ 2: แผนที่บ้านแม่แฮน้อย ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ

ที่มา: ฝ่ายวิจัย และ โครงการประเมินและจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน มุสนธิโครงการหลวง

แผนที่ 3: แผนที่จำลองบ้านแม่แฮน้อย หมู่ 3 ตำบลแม่จาง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
 ที่มา: สถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือ (โดย คุณ ไกรวิทย์ แสงกระจ่างพราว: เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือ)

4.1.4 ความเปลี่ยนแปลงด้านการประกอบอาชีพ

ในอดีตอาหารขาดแคลน ข้าวไม่พอกิน ต้องกินมัน เผือก และข้าวโพดผสมกัน การประกอบอาชีพของคนในชุมชนจึงเป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพโดยเน้นการปลูกเพื่อการบริโภคเป็นหลัก จึงเป็นการปลูกรวมกันในไร่ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงในการเพาะปลูก กล่าวคือ เป็นการเพาะปลูกพืชอาหารจำพวก ข้าว มัน ข้าวโพด เผือก แดง พริก เป็นต้น พื้นที่เพาะปลูกมีทั้งไร่ นา โดยมีการเตรียมการเพาะปลูกด้วยวิธีการเผาไร่เพื่อเพิ่มปุ๋ยและธาตุอาหารให้แก่ดินแทนการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร พืชชนิดอื่นที่ปลูก คือ ฟีน เพื่อเสฟและนำไปแลกเปลี่ยนหรือสิ่งของ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์ จำพวกช้าง ควาย หมู ไก่ วัว เป็นต้น ส่วนเครื่องมือที่ใช้อำนวยความสะดวกในการทำไร่ทำนาในอดีตนั้นจะเป็นการใช้แรงงานคนและควาย ซึ่งการไถนาด้วยควายต้องมีการฝึกควายไถนานานเป็นเดือนกว่าจะเสร็จ ในภายหลังจึงมีรถไถเข้ามาในหมู่บ้านก่อนที่จะมีไฟฟ้า คือ เมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา โดยคนที่มีรถไถคนแรก คือ นายพะสะถู ทางด้านการติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่นๆ มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเงิน หรือสิ่งของต่างๆ กับหมู่บ้านใกล้เคียงหรือมีการปลูก “หอมชู” แล้วนำไปแลกเปลี่ยนข้าวหรือเงิน โดยราคาประมาณกิโลกรัมละ 5 บาท ผู้อาวุโสในชุมชนเทียบราคาให้ฟังว่า “หอมชูเต็มก้วยขายได้ราคาประมาณ 20-30 บาท ข้าวราคาประมาณลิตรละ 4-5 บาท” โดยบางครั้งนำไปขายในตัวเมืองที่อยู่ใกล้ที่สุด คือ บ้านกาด (ตำบลบ้านกาด อำเภอแฉ่ง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน)

ปัจจุบันชาวบ้านแม่แฮน้อยทุกหลังคาเรือนทำการปลูกข้าวไว้กิน อาชีพหลักคือการทำ การเกษตร ได้แก่ การปลูกพืชผัก และไม้ผลที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮเข้ามาส่งเสริม และส่งผลผลิตขายให้แก่ พ่อค้าคนกลางที่ส่วนใหญ่เป็นชาวม้งในหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านม่อนยะ ส่วนพ่อค้าชาวป่าเกะฉวยด้วยกันมีน้อย เนื่องจากชาวป่าเกะฉวยนิยมชีวิตที่เรียบง่าย ไม้คั้นรนแข่งขัน แต่ลักษณะดังกล่าวก็เปลี่ยนไปเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงเข้ามาในชุมชนซึ่งนับได้ตั้งแต่เมื่อมีศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮเข้ามาตั้งที่บริเวณหมู่บ้านแม่แฮเหนือประมาณยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2521) โดยผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น คือ พ่อหลวงพะศิริ แสงห้ำ เป็นผู้มอบที่ดินให้ ช่วงแรกที่ศูนย์ฯ แม่แฮ เข้ามายังมีการปลูกฝิ่นกันอยู่หลายปี กระทั่งเมื่อ ศษค.เข้ามา ชาวบ้านจึงเลิกปลูกฝิ่น ศูนย์ฯแม่แฮ จึงเข้ามาส่งเสริมให้ปลูกพืช ได้แก่ หอมญี่ปุ่น แครอท ถั่วลิสง เต้า ต่อมาเป็นพืชในตระกูลกะหล่ำ ชุกินี พริกยักษ์ ฯลฯ รวมถึงไม้ผลต่างๆ เช่น สาลี่ ท้อ บัวย พลับ พลัม จนถึงปัจจุบันชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าตั้งแต่มีการเพาะปลูกเพื่อการค้าเป็นหลัก เริ่มมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการทำการเกษตรทำให้ต้องใช้เงินเพิ่มขึ้น โดยชาวบ้านหลายคนทั้งในและนอกหมู่บ้านเคยสะท้อนให้ผู้วิจัยฟังว่า “ก่อนที่จะหน่วยงานภายนอกจะเข้ามาส่งเสริมที่นี่ ชาวบ้านเคยอยู่แบบปลูกผักกินไม่ได้ สนใจขาย ไม่ต้องซื้อกิน แต่หลังจากเข้ามาส่งเสริมให้เลิกปลูกฝิ่นโดยให้ปลูกผัก ปลูก ไม้ผลเพื่อขาย

แทน ก็ทำให้ต้องทนยา เมื่อก่อนพ่นครั้งเดียวก็อยู่ได้ แต่เดี๋ยวนี้ต้องพ่นประมาณ 3 ครั้งถึงจะพอ ซึ่งจะสังเกตได้ว่าชาวบ้านเริ่มใช้ปุ๋ย ใช้ยาตอนที่หน่วยงานภายนอกเอาเข้ามาส่งเสริม” (สรุปจากการแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในละแวกชุมชนระหว่างการทำวิจัยในชุมชน)

วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากการปลูกเพื่อกินเป็นปลูกเพื่อขาย ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีหนี้สินเป็นต้นทุน จากเดิมที่มีหนี้สินเป็นสิ่งของต่างๆ จากการแลกเปลี่ยน เช่น ข้าว กล่าวคือ คนที่ปลูกข้าวไม่พอกินจะไปซื้อข้าวจากคนที่มิข้าวเหลือ แล้วใช้คืนตามจำนวนข้าวที่ซื้อมา และขอใช้คอกเบี้ยโดยการทำงานตอบแทนหรือแม้แต่การออมทรัพย์ที่เป็นตัวเงินก็ไม่มี จะมีแต่การเก็บออมสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย หมู ในปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของมาเป็นตัวเงิน หากเป็นหนี้ไม่สามารถชดเชยด้วยการทำงานแทนเหมือนเดิมทำให้เกิดหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในชุมชน โดยเฉพาะยิ่งประสบกับภาวะการถูกกดราคาซื้อ-ขายผลผลิตจากพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากเส้นทางที่ใช้สัญจรเข้าหมู่บ้านมีความยากลำบากในการเดินทางเข้า-ออก ประกอบกับยังไม่มีรถยนต์ในการขนผลผลิตไปขายที่ตลาดในตัวเมืองได้เอง ดังนั้นการที่พ่อค้าคนกลางต้องมารับผลผลิตเองถึงใน หมู่บ้านจึงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถกำหนดราคาซื้อ-ขายผลผลิตได้ และถึงแม้ว่าจะมีตลาดรับซื้อผลผลิตของหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง คือ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ ที่ใช้วิธีการรับซื้อตามโควต้า แต่ก็ไม่มี ความแน่นอนในเรื่องราคาผลผลิต หากผลผลิตล้นตลาด ราคาตกต่ำ พ่อค้าคนกลางก็ไม่รับซื้อ ในขณะที่ราคาของปัจจัยที่ใช้ในการผลิตด้านการเกษตร อันได้แก่ ปุ๋ย ฮอร์โมน ยาฆ่าแมลง หรือสารเคมีทั้งหลายมีราคาสูงขึ้นทุกปี ดังที่แกนนำเยาวชนแม่แฮเหนือที่มาร่วมกิจกรรมเวทีสรุปบทเรียนชุมชนที่บ้านแม่แฮน้อยคนหนึ่งได้สะท้อนถึงปัญหาดังกล่าวให้ฟังว่า “ชาวบ้านเป็นเกษตรกรก็เป็นเกษตรกรจริงๆ ไม่ได้ทำอาชีพอื่น ได้แต่เพาะปลูกขายไปวันๆ ในขณะที่ราคาผลผลิตตกต่ำ แต่ราคาปุ๋ย ราคายาเพิ่มขึ้นทุกวัน ชาวบ้านจะเอาที่ไหนกิน มีแต่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเขา” ทั้งนี้ ในครั้งนั้นมีตัวแทนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เข้ามาร่วมฟังปัญหานี้ด้วย แต่จนถึงปัจจุบันก็ไม่ปรากฏข้อมูลเพิ่มเติมว่า ได้ช่วยเหลือ หรือหาทางออกให้แก่ชาวบ้านอย่างไร?

ปัจจุบันชาวบ้านจึงยังคงประสบกับปัญหาการขาดทุนเนื่องจากต้นทุนการผลิตสูง การลงทุนจึงต้องใช้เงินทุนส่วนตัวที่เก็บหอมรอมริบไว้ และกู้เงินมาลงทุน บางรายนำของมาก่อนเมื่อขายผลผลิตได้จึงไปจ่ายคืน ทั้งในส่วนของเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง สารเคมี ซึ่งทำให้เกิดความเสี่ยงในการลงทุนเพิ่มขึ้น เพราะการทำการเกษตรขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ที่คาดเดาไม่ได้ว่าพืชผลที่เพาะปลูกไปแล้วครั้งจะเป็นอย่างไร นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความผันผวนของราคาผลผลิตที่มีการขึ้น-ลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นหากการลงทุนเสี่ยงไม่ได้ผล ผลผลิตมีการล้นตลาด หรือราคาตกต่ำขึ้นมา ชาวบ้านก็จะไม่มีเงินไปใช้หนี้ที่ืมมาแล้ว ทำให้ต้องไปกู้ยืมเงินจากแหล่งใหม่เพื่อมาชดใช้หนี้เดิม หรือเพื่อการลงทุนครั้งใหม่ ภาวะการเกิดหนี้สินซ้ำซ้อนดังกล่าว หรือที่เรียกกันว่า

หนี้พันกันนั้นจึงยังคงเป็นปัญหาใหญ่ในหมู่บ้านที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข ตลอดจนสร้างปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น ความเครียด และการใช้เวลาไปกับการทำมาหากินเพื่อใช้ หนี้สิน บางคนต้องลงไปรับจ้าง หรือหางานทำนอกหมู่บ้านเพื่อให้มีเงินมาใช้หนี้ที่ยืมมา ทำให้ไม่มีเวลาพักผ่อนหรือเกิดการละเลยต่อการดูแลสุขภาพухภาพ เป็นสาเหตุสำคัญของโรคภัยไข้เจ็บที่ตามมา นั่นเองและเป็นสาเหตุหนึ่งของความเครียด ซึ่งแสดงออกมาทางอาการต่างๆ เช่น ปวดศีรษะ โรคกระเพาะอาหาร ถือเป็นภาวะการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากจิตใจ

ดังนั้น เพื่อแก้ไขปัญหามาจากภาวะหนี้สินดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านจึงมีอาชีพรองจากอาชีพหลักกล่าวคือ นอกจากประกอบอาชีพการเกษตรแล้ว ยังประกอบอาชีพอื่น เช่น การรับจ้าง โดยมีทั้งการเป็นลูกจ้างรายวันของศูนย์ส่งเสริมการเกษตรที่สูง และศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ บางส่วนก็ไปรับจ้างทั่วไปซึ่งขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่น รับจ้างเก็บสตรอเบอรี่ที่บ้านบ่อแก้ว รับจ้างเก็บผลผลิตต่างๆ ตามสวนของคนหมู่บ้านอื่น ซึ่งค่าแรงในการทำงานที่ไม่แน่นอนมักจะสวนทางกับรายจ่ายที่แน่นอนในทุกๆ วันอยู่เสมอ เช่น ค่าขนมลูก ค่ากับข้าว ค่าสุบยาสระผม เป็นต้น หรือบางครั้งครวที่ปลูกข้าวไม่พอกินก็ต้องซื้อข้าวสารเพิ่มอีก (จากการสะท้อนของชาวบ้าน) นอกจากนี้คนในชุมชนบางส่วนยังประกอบอาชีพค้าขายโดยการตั้งร้านค้าขายในหมู่บ้านเพื่อขายของชำ หรือสิ่งของที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตประจำวันเพื่อความสะดวกของคนในหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันมีอยู่ 3 ร้าน โดยตั้งอยู่ทางตอนบนของหมู่บ้าน 2 ร้าน และตอนล่างของหมู่บ้าน 1 ร้าน และมีโรงเรียนขนาดเล็กในหมู่บ้านอีก 1 โรง ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544

4.1.5 การศึกษา

ปัจจุบันยังไม่มีโรงเรียนในหมู่บ้าน โรงเรียนที่เยาวชนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ไปเรียน คือ “โรงเรียนบ้านแม่แฮเหนือ” ซึ่งเป็นโรงเรียนใกล้เคียงหมู่บ้านที่สุด ดำเนินการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล-มัธยมศึกษาตอนต้น ไม่มีศูนย์เด็กก่อนวัยเรียนในหมู่บ้าน ชาวบ้านแม่แฮน้อยส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นจากโรงเรียนบ้านแม่แฮเหนือ อ่านออกเขียนภาษาไทยได้เป็นจำนวนมาก (แต่ยังออกเสียงภาษาไทยไม่ชัด เขียนหนังสือผิดบ้าง ทั้งนี้เพราะสำเนียงในการสื่อสารที่ไม่ตรงกัน) หลังจากนั้นเมื่อต้องการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ส่วนใหญ่จะใช้วิธีไปเรียนกับกรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) ซึ่งบางคนก็เรียนและทำงานไปด้วย (หาเงินเรียนตัวเอง) ส่วนการเรียนต่อในสถาบันการศึกษาของภาครัฐนั้น ในปัจจุบันมีเยาวชนเพียง 3 คนในหมู่บ้านที่ได้เรียน โดยคนที่ 1 อยู่ในระหว่างการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คนที่ 2 กำลังศึกษาในระดับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการเกษตร และคนที่ 3 กำลังศึกษาในระดับอนุปริญญาที่สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ (ปี พ.ศ. 2546)

4.1.6 วิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณี

(1) สภาพบ้านเรือนและวิถีชีวิตความเป็นอยู่

ในอดีตการสร้างบ้านและคอกหมูของชาวบ้านในชุมชนจะเป็นแบบยกพื้นสูงเพื่อป้องกันอันตรายจากสัตว์ป่าที่มีมืออยู่อย่างชุกชุม เช่น เสือ ลิง เก้ง กวาง เป็นต้น เข้ามาทำอันตรายทั้งคน และ สัตว์เลี้ยง เช่น เสือที่มักจะเข้ามาขโมยกินหมูหรือสุนัขที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้เป็นประจำในตอนกลางคืน สำหรับด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เนื่องจาก ยังไม่มีความเจริญ หรือการพัฒนาเข้ามา มาก จึงต้องอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะการอาศัยปัจจัยสี่จากธรรมชาติในเรื่องของอาหารและ ยารักษาโรคเช่น การอาศัยน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ซึ่งหายากมาก ชาวบ้านต้องไปหาในบริเวณที่เป็นบ่อหินที่มีหินเย็นๆ ในป่าเขา (ปัจจุบันยังมีอยู่ในบริเวณลำห้วยแม่แฮ) หรือนำน้ำบ่อในหมู่บ้าน สำหรับคืมกิน ซึ่งมีอยู่บ่อ 2 บ่อ ทางตอนบนและตอนล่างของหมู่บ้าน โดยที่บ่อตอนบนมีตำรวจ ตระเวนชายแดน (ตชด.) เป็นผู้สร้างให้เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2529 (ในปัจจุบันชาวบ้านใช้น้ำจาก ปะปาภูเขา) การซักล้างต่างๆ ในอดีตจะใช้ขี้เถ้าผสมกับผลประคำดีควายทำให้เหล็กใส่น้ำผสมลง ไปจะเกิดฟองสบู่ แต่ซักแล้วไม่ค่อยสะอาด ต่อมาจึงมีการซื้อสบู่และผงซักฟอกมาใช้แทนกระทั่ง ในปัจจุบัน ไม่มีการใช้วิธีการแบบดั้งเดิมแล้ว

นอกจากนี้ ในอดีตยังไม่มีหมอหรืออนามัยในหมู่บ้านทำให้มีอัตราการตายสูง โดยเฉพาะ เด็กเกิดใหม่ การรักษาโรคของชาวบ้านจะใช้แต่สมุนไพรเท่านั้น โดยมากต้องออกไปหาสมุนไพร ในป่า ต่อมามีการนำสมุนไพรมาปลูกในบริเวณบ้าน มีการใช้ไสยศาสตร์ น้ำมันดีและคาถาในการ รักษาโรคบางโรค โดยจะมีการจ่ายเงินค่าครูในการรักษาเล็กๆ น้อยๆ เงินที่ใช้จ่ายเป็นค่าครู จะได้มา จากการขายข้าวโพด ไร่ หนุ เป็นต้น ยาแผนปัจจุบันชนิดแรกๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้าน คือ ยาหม่องผสม กับกระเทียมและก้อเอื้อะ แก้อาการปวดศีรษะ หรือใช้เป็นยานวด สถานบริการด้านสุขภาพอนามัย ของรัฐ ที่เข้ามาในช่วงแรก คือ สถานสาธารณสุขชุมชนบ้านแม่แฮเหนือ ซึ่งเริ่มเข้ามาตั้งที่หมู่บ้าน แม่แฮเหนือเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2534 ส่วนสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านยุคแรก คือ ไฟฟ้าซึ่งเข้ามาได้ประมาณเจ็ดถึงแปดปีแล้ว และ โทรทัศน์ซึ่งมีที่บ้านของสุกา (แกนนำเยาวชน) เป็นเครื่องแรกของหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันในหมู่บ้านมีโทรทัศน์ทั้งหมด 5 เครื่องแล้ว (ปีพ.ศ. 2546)

(2) ภาษาและลักษณะความสัมพันธ์ในสังคม

ในปัจจุบัน คนในชุมชนสื่อสารกันด้วยภาษาปาเกอะญอ หรือภาษากะเหรี่ยงเผ่าสะกอ โดยใช้ในการพูด แต่สำหรับภาษาเขียนนั้นมีเพียงส่วนน้อย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส และพ่อบ้าน บางคนที่สามารถเขียนได้ เด็กรุ่นหลังที่ได้รับการศึกษาใน โรงเรียนไม่มีใครเขียนภาษาปาเกอะญอได้เลย ทั้งนี้ภาษาปาเกอะญอที่ผู้วิจัยเห็นจะแตกต่างกันระหว่างคนที่นับถือศาสนาพุทธกับคริสต์ กล่าวคือ

ภาษาเขียนของคนที่นับถือศาสนาพุทธจะมีลักษณะของตัวอักษรคล้ายคลึงกับตัวเมืองล้านนา แต่ตัวอักษรของคนที่นับถือศาสนาคริสต์จะคล้ายคลึงกับอักษรในภาษาอังกฤษ

ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ในสังคมที่เห็นได้ชัดเจน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเพศหญิงและเพศชายในชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ที่เป็นเพศชาย ถึงแม้จะไม่ได้เข้ารับการศึกษานในโรงเรียนซึ่งส่งผลให้อ่านและเขียนภาษาไทยไม่ได้ แต่ก็ยังสามารถสื่อสารด้วยภาษาเหนือได้ชัดเจนกว่าชาวบ้านที่เป็นเพศหญิงซึ่งแม้ได้รับการศึกษานในโรงเรียน แต่ความสามารถในการสื่อสารหรือใช้ภาษาเหนือน้อยกว่าเพศชาย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือผู้อาวุโสในชุมชนที่ไม่ได้ผ่านการศึกษานในโรงเรียนเลยนั้น ผู้อาวุโสชายจะพูดภาษาเหนือได้มากกว่าผู้อาวุโสหญิง เนื่องจากส่วนใหญ่ผู้หญิงในชุมชนจะใช้เฉพาะภาษาท้องถิ่น (ภาษาปกาเกอะญอ) ทั้งนี้เพราะลักษณะของสังคมที่ผู้หญิงจะค่อนข้างเก็บเนื้อเก็บตัวอยู่กับเฉพาะกลุ่มผู้หญิงด้วยกัน ไม่ชอบสังคมกับคนแปลกหน้าหรือคนนอกชุมชน ทำให้มีโอกาสดอกเปลี่ยนพูดคุยโดยใช้ภาษาเหนือหรือภาษากลางในการสื่อสารน้อยกว่าชาย ดังที่ผู้วิจัยสังเกตจากการทำกิจกรรมในหมู่บ้าน หรือแม้แต่การที่ผู้วิจัยมีโอกาสเข้าร่วมประชุมหมู่บ้านที่บ้านผู้ใหญ่บ้านแม่แฮเหนือ ผู้หญิงกับผู้ชายก็ยังนั่งแยกกัน กระทั่งการทำงานร่วมกันของคนในหมู่บ้าน เช่น การเอามือเกี่ยวข้าวที่ผู้วิจัยไปร่วมด้วยก็ยังเห็นลักษณะการแยกกันทำงานเป็นกลุ่มของชายและหญิงอย่างชัดเจนต่างๆ ที่อยู่ในที่นาเดียวกัน (มาช่วยกันทำงานทั้งชุมชน)

ลักษณะทางสังคมภายในชุมชนดังกล่าวอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้ผู้หญิงในชุมชนสื่อสารหรือใช้ภาษาเหนือตลอดจนภาษากลางไม่คล่อง ทั้งนี้ที่ผู้หญิงบางคนในชุมชนเคยผ่านการศึกษานจากโรงเรียนมาแล้ว สาเหตุดังกล่าวจึงถือเป็นอุปสรรคหนึ่งของผู้วิจัยในการดำเนินงานวิจัยตลอดเวลาที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะไม่สามารถศึกษาข้อมูลของหมู่บ้านตลอดจนความรู้ต่างๆ จากผู้หญิงในหมู่บ้านได้มากเท่าที่ควร โดยผู้วิจัยมีความเห็นว่าหากสามารถสื่อสารกับผู้หญิงในชุมชนได้มากกว่านี้จะได้ข้อมูลที่มีค่ามากเพราะโดยลักษณะของสังคมปกาเกอะญอ เมื่อมีการแต่งงานผู้ชายจะเป็นฝ่ายย้ายมาอยู่บ้านผู้หญิง ดังนั้น ลักษณะของการสืบทอดมรดกทางความรู้และภูมิปัญญาในหมู่บ้านจากบรรพบุรุษมาสู่คนรุ่นหลังในชุมชนจะถูกถ่ายทอดมากับผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ ดังที่ เคยมีงานวิจัยหลายเรื่อง ที่ศึกษาถึงพลังของผู้หญิงในเรื่องเหล่านี้ เช่น การพบว่า ผู้หญิงในสังคมปกาเกอะญอเป็นผู้ที่รู้จักและเก็บสะสมชนิดของพืชพันธุ์อันหลากหลายไว้ได้มากที่สุด เป็นต้น

(3) ศาสนา ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณี

ชาวบ้านแม่แฮน้อยนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ คือ มี 25 หลังคาเรือนที่นับถือศาสนาพุทธ อีก 2 หลังคาเรือนนับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งในทางปฏิบัติชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านยังมีการนับถือผี หรือยังคงความเชื่อถือและพฤติกรรมปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ถึงแม้จะคลายความเคร่งครัดลงไปบ้างแล้ว แต่ก็ยังหลงเหลือประเพณีสำคัญ ที่สืบทอด

ต่อกันมา เช่น ยังมีฮีโร่หรือผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม หรือเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชุมชน มีประเพณีการมัดมือ การเลี้ยงผีนา ผีไร่ ก่อนและหลังฤดูการผลิต หรือมีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษตามกำหนดเวลาในแต่ละปี กระทั่งเมื่อมีการเจ็บป่วยในชุมชน ยังมีการเลี้ยงผี หรือมัดมือสู่ขวัญ เป็นต้น

การปฏิบัติตามธรรมเนียมของคนที่นับถือศาสนาพุทธ ที่ผู้วิจัยสังเกตเห็น คือการไปทำบุญในช่วงเช้าวันสี่ของชาวบ้าน โดยส่วนใหญ่เดินทางไปทำที่อาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่แฮเหนือ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวัดแม่แฮ ซึ่งอาศรมดังกล่าวได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้างวิหารจากมูลนิธิโครงการหลวง ปัจจุบันมีภิกษุจำพรรษาอยู่ 2 รูป เป็นภิกษุชาวป่าเกอะฉุย และมีการประกอบกิจกรรมทางศาสนาเช่นเดียวกับวัดอื่นๆ ทั่วไป ส่วนคนที่นับถือศาสนาคริสต์ก็จะไปโบสถ์ในวันอาทิตย์ ซึ่งที่ใกล้เคียงหมู่บ้านมี 2 แห่งคือที่แม่แฮเหนือ และป่าเกียะ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านแม่แฮน้อยไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด ก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่ติดต่อกันและร่วมกิจกรรมตามประเพณีของชุมชนด้วยกันอยู่เสมอ ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีผู้เคยทำการสังเกตและบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารงานวิจัยตลอดจนหนังสือหลายเล่มว่าเป็นเอกลักษณ์หนึ่งของชาวป่าเกอะฉุยที่สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่มีความขัดแย้งไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดก็ตาม ทั้งนี้เพราะคนป่าเกอะฉุยมีความเชื่อว่า “คนทุกคนที่เกิดมาบนโลกใบนี้เป็นพี่น้องกัน” (ภาษาป่าเกอะฉุยที่มักพบในนิทาน คำทา หรือกระทั่งเนื้อเพลง คือคำว่า “คอบือแหว” ที่แปลว่า พี่น้องกัน)

ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับที่ พอลและอีเลน ลูวิส ผู้เขียนหกเผ่าชาวคอย กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ป่าเจ็ดชั้น ปัญญาปราชญ์” ถึงลักษณะการอยู่ร่วมกันของคนต่างศาสนาในสังคมป่าเกอะฉุย ไว้ว่า “การถือพุทธของคนป่าเกอะฉุยแทนการนับถือผีแบบดั้งเดิม เนื่องจากสภาพชีวิตที่แร้นแค้นปราศจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจและจิตใจ คนป่าเกอะฉุยจึงปรารถนาจะพบผู้ที่สามารถพาพวกเขาไปสู่ความสุข สันติและอุดมสมบูรณ์ คนป่าเกอะฉุยจึงยอมรับศาสนาใดๆ ก็ตามที่เข้ามาเผยแพร่โดยง่าย เช่น การนับถือครูบาขาว ครูบาศรีวิชัย ผู้ที่ถือผีก็อาจถือพุทธไปด้วยก็ได้ โดยถึงวันพระก็ไปทำบุญตักบาตร ขณะเดียวกันก็ไหว้ผีเจ้าที่เจ้าดิน ผีน้ำผีหนองอยู่ เพราะบางคนถือว่าบูชาผีบรรพบุรุษเพื่อให้สุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บเป็นป่วยไข้ ส่วนการทำบุญกับพระก็เพื่อหวังจะมีกินมีใช้ในภายหน้า ขณะเดียวกัน ผู้ที่ถือคริสต์ก็มีใจว่าจะไม่นับถือผีเพราะความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่แน่นแฟ้นเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตมานาน ดังนั้นเมื่อเจ็บเป็นป่วยไข้อันเชื่อว่าผีกระชากก็ยังมีไหว้ผีโปรยข้าวเปลือกข้าวสารเป็นการเช่นสรวงขอให้หายเจ็บหายป่วย ด้วยเหตุนี้ในหมู่บ้านป่าเกอะฉุยจึงมีทั้งวัด โบสถ์ และมีฮีโร่ประกอบพิธีทางผี เพราะมีชาวบ้านนับถือผี พุทธ และคริสต์อยู่ร่วมกันนั่นเอง”

ประเพณีและวัฒนธรรมความเชื่อของสังคมชนบทโดยเฉพาะสังคมป่าเกาะอู้อาจถือได้ว่าเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษป่าเกาะอู้อได้ใช้เป็นแนวปฏิบัติสืบต่อกันมาให้คนในสังคมเดียวกันมีความเชื่อเพื่อเพื่อแผ่และสามัคคีร่วมมือเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากวิถีชีวิตของคนป่าเกาะอู้อมีการดำรงชีพร่วมกับธรรมชาติ อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะปัจจัยสี่ในการดำเนินชีวิตซึ่งส่วนใหญ่หาได้จากป่า มีชีวิตผูกพันกับป่าตั้งแต่เกิดถึงตาย กระทั่งมีคำสุภาษิตที่เกี่ยวข้องระหว่างคนกับป่าอยู่หลายบท เช่น สุภาษิตที่กล่าวว่า “ได้กินจากน้ำ ต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า” แต่ปัจจุบันการพัฒนาอย่างรวดเร็วที่จู่โจมเข้ามาในสังคมป่าเกาะอู้อหลายหมู่บ้านส่งผลให้วิถีชีวิตของคนป่าเกาะอู้อเปลี่ยนแปลงอย่างไม่ทันตั้งตัว กล่าวคือ การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมแบบใหม่ก่อให้เกิดการใช้เวลาไปในการแข่งขันกันเพื่อทำมาหากินมากกว่าการให้ความสำคัญกับการรักษามรดกทางประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่บรรพบุรุษมอบไว้ให้ เวลาในชีวิตที่ถูกใช้ไปในการแข่งขันทำมาหากินทำให้ขาดการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี ต่างคนต่างอยู่ ใช้เวลาเพื่อตัวเองและครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ ขาดการเอื้ออาทรต่อกัน การปะทะสังสรรในสังคมสูญหาย ส่งผลให้วิถีด้านการพึ่งพาอาศัยถูกพรากไปกับการใช้เวลาในการทำมาหากินตามไปด้วย เมื่อชีวิตมีปัญหาหรือเกิดภาวะตึงเครียดจากหน้าที่การงานจึงไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งพาอาศัยใคร ส่งผลต่อภาวะทางด้านจิตใจ กระทั่งเกิดการกระทบกับสุขภาพร่างกาย เช่น อากาศปวดหัว วิดกกังวลต่อภาวะหนี้สิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่รวดเร็วดังกล่าวอยู่บ้างแต่ชุมชนป่าเกาะอู้อที่บ้านแม่แฮน้อยก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญบางอย่างเอาไว้ได้ ซึ่งหากมองอย่างวิเคราะห์แล้วจะพบว่า วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาจิตใจของคนในชุมชน โดยเฉพาะเป็นการสร้างขวัญกำลังใจในการดำเนินชีวิต (วิถีชีวิตของคนป่าเกาะอู้อมีความลำบาก ต้องอดทนต่อสู้กับสิ่งต่างๆ รอบตัวมาก ประกอบกับเป็นคนอ่อนไหว คิดมาก จึงต้องมีการสร้างขวัญกำลังใจ) สุภาษิต คำกลอนบางบทที่ใช้ประกอบพิธีกรรมยังแฝงไว้ด้วยปรัชญาในการใช้ชีวิต เช่น สอนให้ลูกหลานเคารพขนบมอบบรรพบุรุษ บิดา มารดา สอนว่ามนุษย์ทุกคนที่เกิดมาเป็นพี่น้องกัน ให้มีความรักต่อกัน อย่าแก่งแย่งแข่งขัน ควรพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ เป็นต้น นอกจากนี้ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชนยังถือเป็นการรักษาความสมัครสมานสามัคคี ร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน ส่งผลให้เกิดสุขภาพจิตที่ดีในยุคที่สังคมเกิดภาวะตึงเครียดขึ้นทุกวัน

ประเพณีและวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาจิตใจของคนป่าเกาะอู้อที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ในระหว่างทำวิจัยในชุมชน ได้แก่

3.1 การนับถือผีบรรพบุรุษ

ชาวบ้านในชุมชนบ้านแม่แฮน้อยปัจจุบันยังมีการนับถือผีบรรพบุรุษอยู่ซึ่งในแต่ละหลังคาเรือนจะมีพิธีกรรมมากน้อยแตกต่างกัน ไปบ้างแล้วแต่ความเคร่งครัดของผู้นับถือ บางบ้านที่ยังเชื่อถือแบบเคร่งครัดก็จะมีพิธีรีตองมาก ซึ่งจะสังเกตได้จากบริเวณรอบเตาไฟทั้ง 4 มุม ถ้าบ้านไหนยังมีไม้ไผ่สูงยาวขึ้นไปเหนือหัวอยู่ทั้ง 4 มุม คือยังไม่โค่นตัดให้สั้นแสดงว่าบ้านนั้นยังนับถือผีอย่างเคร่งครัดอยู่ พิธีกรรมดังกล่าวเรียกเป็นภาษาปวเกอะญอว่า “อ่อมาแซ” หรือแปลเป็นไทยว่า “พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ” โดยจะทำพิธีนี้กันอย่างน้อยปีละครั้ง เป็นการแสดงความเคารพนบถบอบต่อบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ หรือจะทำพิธีในกรณีที่มีสมาชิกในบ้านเจ็บป่วย รักษาไม่หาย เชื่อว่าถูกผีบรรพบุรุษลงโทษ ต้องทำพิธีขอขมาแล้วอาการจะดีขึ้น เป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่ผู้ป่วย ลักษณะเด่นของพิธีนี้ คือ ต้องให้สมาชิกทุกคนกลับมาบ้านพร้อมหน้าพร้อมตากันก่อนจึงจะทำพิธีได้ เครื่องเช่น ไหว้จะเป็นไก่ หรือหมูที่ครอบครัวต้องเลี้ยงไว้เอง เรียกว่า ไก่หัวหน้าหรือหมูหัวหน้า (หากคายนขณะเลี้ยงต้องให้คนอื่นไปฝัง ห้ามฝังเอง) หัวหน้าครอบครัวจะเป็นคนฆ่าไก่ หรือหมูที่จะนำมาเซ่น แล้วจึงทำการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษก่อนที่จะมีการร่วมรับประทานอาหารด้วยกัน ทั้งนี้ต้องให้คนในครอบครัวที่อาวุโสสูงสุดกินก่อนจึงตามด้วยคนที่อาวุโสถัดมาตามลำดับ

ความเชื่อนี้เป็นกุศโลบายหนึ่งที่สอนให้ลูกหลานมีความเคารพนบถบอบต่อบรรพบุรุษ ซึ่งในปัจจุบันครอบครัวที่นับถือผีแบบนี้เหลืออยู่ประมาณ 11 หลังคาเรือนในหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะเป็นบ้านที่อยู่ทางตอนบนของหมู่บ้านและเป็นตระกูลเดียวกัน ส่วนทางตอนล่างของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะคลายความเคร่งครัดลงไปแล้ว กล่าวคือไม่มีการทำพิธีเต็มรูปแบบในลักษณะนี้แล้ว (สังเกตจากเสาทั้ง 4 ด้านของเตาไฟถูกตัดให้สั้นลงหรือไม่มีเลย) หากมีสมาชิกในครอบครัวที่เจ็บป่วยและเชื่อว่าถูกผีกระทำก็จะไปทำพิธีเซ่นไหว้ผีแถบทางเข้าหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า “ส่งสะดวง” แทน

สาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านแม่แฮน้อยส่วนใหญ่คลายความเคร่งครัดในการนับถือผีลงอาจเทียบได้กับที่ คุณประวิตร โพธิอาสน์ (อดีตนักวิจัยสังคมศาสตร์ 6 สถาบันวิจัยชาวเขา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของการนับถือผีของคนปวเกอะญอจากที่เคยเคร่งครัดมาสู่รูปแบบที่เรียกว่า การถือผีแบบก้าวหน้า หรือ แซะเดอะซี ว่า (อ้างจากกรณีการ์ และเบญจา, 2542)

“เมื่อประมาณ 50-60 ปีมานี้ คนปวเกอะญอคนหนึ่งได้ฝันไปว่า ผีมาบอกตนว่า การเลี้ยงผีที่มีอยู่มาหลายอย่างเป็นเรื่องยุ่งยากเกินไป ก็คิดทอนลงบ้างก็ได้ โดยให้นำเมล็ดพืชชนิดต่างๆ ที่ปลูกในไร่มาคั่วจนไหม้เกรียม จากนั้นให้นำไปทิ้งบนดอไม้แล้วใส่ตุ้มน้ำ ถ้าเมล็ดพืชไม่ออกก็ถลกทอนพิธีกรรมบางอย่างได้ แน่แน่นอนว่าเมล็ดพืชที่ไหม้เกรียมแล้วเหล่านั้นไม่ออกขึ้นมาอีก นำไปสู่รูปแบบ

ใหม่แห่งความเชื่อและทำให้ผีเล็กผีน้อยถูกกำจัดออกไปจากพิธีการเลี้ยงผี เหลือแต่ผีที่สำคัญๆ เช่น ผีเจ้าที่เจ้าดิน ผีน้ำ ผีหมู่บ้าน”

นอกจากจะบรรเทาภาระความสิ้นเปลืองทรัพย์สินและเวลาลงแล้ว (เพราะการเลี้ยงผีต้องใช้ไก่ เหล้า และเวลา) ยังบรรเทาความยุ่งยากบางอย่าง เป็นต้นว่า ในพิธีกรรมรำลึกถึงคุณของบรรพบุรุษที่เรียกว่า มาแหม นั้น หากนับถือแบบเดิม ครอบครัวและเครือญาติใกล้ชิดทุกคนต้องมากันถ้วนหน้า พิธีกรรมจึงดำเนินไปได้ แต่สำหรับชะแอะชะนั้น หากใครมาไม่ได้ก็ไม่เป็นไร เพียงแต่เก็บฝ้ายมัดมือไว้ให้ก็ใช้การได้แล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ว่า สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน เพราะลูกหลานปกากะญอบางส่วนต้องเข้ามาเรียนหนังสือในเมือง บางส่วนต้องออกมาหางานทำนอกหมู่บ้าน เป็นต้น

3.2 ความเชื่อเรื่องผู้นำทางจิตวิญญาณ หรือ ฮีโซ่

“ฮีโซ่” หรือผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่เป็นตัวจักรคอยควบคุมสังคมหมู่บ้านทั้งหลายทั้งปวง เช่น ความประพฤติของคนในชุมชนทุกชุมชนให้ดูแลดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ที่ดั้งเดิมมิให้สูญหาย (ทองคำ และคณะ, มปป.) ซึ่งปัจจุบันในสังคมปกากะญอหลายหมู่บ้านสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมหลายอย่างไปส่งผลให้ความสามัคคีหรือพฤติกรรมที่ดีงามบางอย่างสูญหายเนื่องจากขาดฮีโซ่คอยควบคุมดูแล แต่ที่บ้านแม่แฮน้อยยังคงมีฮีโซ่อยู่

ฮีโซ่ที่บ้านแม่แฮน้อยคนปัจจุบัน คือ นายภู สถิตสถานพรชัย (พระดีภู; พระดี แปลว่า ลุง หรือผู้อาวุโสชาย) มีหน้าที่ในการกำหนดวันทำพิธีกรรมทางประเพณีต่างๆ ตลอดจนเป็นผู้ไกล่เกลี่ยหรือตัดสินกรณีที่มีคนทำผิดจารีตประเพณีในหมู่บ้าน เช่น การชิงสุกก่อนห่าม การผิดลูกเมียคนอื่น กรณีขู้สาว เป็นต้น ซึ่งชาวปกากะญอจะเคร่งครัดในเรื่องเหล่านี้มาก หนังสือหลายเล่มระบุว่าหนุ่มสาวปกากะญอที่นัดพบกันหรือไปไหนมาไหนด้วยกันสองต่อสองกระทั้งมีการจับมือถือแขนกันถือว่ามีผิดประเพณี ดังนั้นการที่หนุ่มสาวจะมีโอกาสทำความรู้จักกันมีน้อยมาก ต้องรอให้มีประเพณีต่างๆ ที่เปิดโอกาสให้ทำกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะงานศพเพราะเมื่อมีคนตายจะมีการขอเพลงกันอยู่หลายคืนเพื่อเป็นการเปิด โอกาสให้คนหนุ่มสาวที่มาร่วมงาน ได้รู้จักกันดังที่ผู้เฒ่าหื้อเลป่า กวีผู้โด่งดังในหมู่ที่น้องปกากะญอได้บอกเล่าถึงวิถีชีวิตของตนไว้ในหนังสือเรื่อง “คนปกากะญอ” ว่า “พวกเราคนหนุ่มสาว เวลามีคนตายไปแทนที่จะเสียใจ พวกเรากลับดีใจเพราะว่าคนหนุ่มสาวจะได้ร้องอ้อธา และอยู่ใกล้ชิดกันเป็นเวลาหลายคืนเป็นช่วงที่คนหนุ่มสาวสนิทสนมผูกพันกันมากที่สุด” ซึ่งจากการสังเกตของผู้วิจัยในช่วงที่อยู่ในชุมชน พบว่าเมื่อมีงานศพที่หมู่บ้านอื่น ชาวชนชายในหมู่บ้านก็จะหายหน้าหายตาไปร่วมงานศพกันอยู่หลายคืน

นอกจากนี้เมื่อแต่งงานกันแล้วส่วนใหญ่คนป่าเกอะฉุยจะไม่มีการแยกกันไม่ว่าจะมีปัญหาแต่ไหนก็จะต้องออกทน (คนป่าเกอะฉุยจึงยกย่องนกเงือกเพราะเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นตัวเดียวเมียเดียว) ดังนั้น เมื่อมีการทำผิดประเพณีเหล่านี้ จึงถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงเกินกว่าที่คนในหมู่บ้านจะรับได้ เมื่อเกิดเรื่องร้ายอื่นๆ ตามมาในชุมชน เช่น ควายหาย มีคนเจ็บป่วย พืชผลผลิตตกต่ำ เป็นต้น จะเชื่อกันว่าเรื่องดังกล่าวเป็นสาเหตุให้เกิดสิ่งไม่ดีขึ้นในชุมชน คือเป็นการลบหลู่ถูกผีบรรพบุรุษ หรือที่เรียกว่าผีผี นั่นเอง (ผีไม่พอใจ จึงลงโทษเอา) ดังนั้นต้องให้ผู้กระทำผิดจารีตประเพณีดังกล่าวทำพิธีขอขมาลาโทษแก่ผีบรรพบุรุษ เหตุการณ์เลวร้ายต่างๆ ถึงจะเบาบางลงไปโดยมีฮีโร่เป็นผู้นำในการทำพิธีแก่ผู้กระทำผิด เช่น การเสียดีให้กับผู้เสียดีหรือการขอขมาลาโทษแก่ผีบรรพบุรุษที่ดูแลหมู่บ้านด้วยการเช่น ไหว้หมูหรือไก่ตามแต่ความผิดเป็นกรณีไปหรือแล้วแต่คนในหมู่บ้านจะเห็นสมควร แต่ขั้นตอนของพิธีกรรมต่างๆ นั้นจะถูกกำหนดโดยฮีโร่เป็นหลัก

3.3 ประเพณีมัดมือเรียกขวัญ หรือ “กัจจือ”

“ประเพณีมัดมือเรียกขวัญ” หรือ “บุญข้าวใหม่” (ภาษาป่าเกอะฉุย เรียก “กัจจือ” หรือ “กัจจือ”) เป็นการส่งเสริมในเรื่องจิตใจของคนในสังคมป่าเกอะฉุยที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาจนถึงปัจจุบันเป็นประเพณีที่ยังมีอยู่ในสังคมป่าเกอะฉุยแทบทุกที่ โดยเฉพาะที่ยังมีการนับถือศาสนาพุทธอยู่ เปรียบได้กับประเพณีขึ้นปีใหม่ของคนป่าเกอะฉุย ชาวบ้านเคยเทียบให้ผู้วิจัยฟังว่าคล้ายกับประเพณีदानก้วยสลาของทางเหนือ ประเพณีดังกล่าวจะมีปีละ 2 ครั้ง โดยครั้งแรกจะทำในระหว่างที่ข้าวเริ่มตั้งท้อง คือประมาณปลายเดือนสิงหาคม (อาจเลขไปถึงต้นเดือนกันยายน) และอีกครั้งจะทำในช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว คือประมาณต้นเดือนมกราคม ผู้วิจัยมีโอกาสเข้าไปร่วมประเพณีนี้ของหมู่บ้านทั้งสองช่วงในปีพ.ศ. 2546 โดยจากการสังเกตลักษณะของประเพณีตลอดจนมีแกนนำเยาวชนช่วยอธิบายประเพณีให้ฟังทำให้ได้รายละเอียดของประเพณี ดังนี้

ช่วงคำก่อนวันมัดมือผู้วิจัยได้ไปร่วมพิธีที่บ้านของฮีโร่ซึ่งจะมีตัวแทนของแต่ละบ้านมาร่วมพิธี นายมงคล พัฒนาศิริเขต (แกนนำเยาวชนที่ภายหลังเป็นที่วิจัยชุมชนคนสำคัญ: หัวหน้าโครงการวิจัยฯระยะที่2) อธิบายประเพณีให้ผู้วิจัยฟัง โดยตลอดในระหว่างการเข้าร่วมพิธีสรุปได้ว่า

เริ่มจากการให้ผู้นำหมู่บ้านและตระกูลที่เริ่มมาตั้งหมู่บ้านค้มเหล้าพิธี โดยมีการรินเหล้าให้คนที่เป็นตัวแทนตระกูลเหล่านี้คนละจอก เมื่อได้เหล้าครบทุกคนแล้ว ผู้นำหมู่บ้านและตัวแทนตระกูลดังกล่าวจะหันหน้าเข้าฝ้าบ้านเพื่ออธิษฐานทำความเคารพผีบ้านผีเรือนให้คุ้มครองหมู่บ้านและลูกหลานให้อยู่ดีมีสุขไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน พออธิษฐานเสร็จก็จะเอาเหล้าในจอกของแต่ละคนที่ทำพิธี (ตัวแทนตระกูล) ต่งให้เข้าบ้านทุกคนค้ม (ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก หรือผู้อาวุโส) จากนั้นก็รับจอกที่เหลือมาเทใส่แก้วเรื่อยๆ เมื่อเข้าบ้านค้มเสร็จก็รินเหล้าใส่จอกให้ทุกคน

ที่มาพร้อมพิธีคัมเรือๆ จนเหล่าโกล์หมดขวด เหลือประมาณก้นขวด ถ้าคนมาร่วมพิธีมากก็จะเอา เหล้าขวด ต่อไปรินใส่ขวดเดิมและเทจากขวดเดิมใส่จอกให้ทุกคนคัมอีกกระทั่งคิดว่าพอแล้ว (แล้ว แต่จะเตรียมเหล้ามาก็ขวด) ทั้งนี้ต้องให้เหล้าเหลือก้นขวด ห้ามหมดขวด พอให้ทุกคนคัมหมดก็เอา เหล้าที่เหลือก้นขวด ซึ่งจะกะให้พอดีกับ 1 จอก ใช้ทำพิธีอีกครั้ง คือ เอาไห้วเจ้าที่เจ้าทาง (หันหน้า เข้าผ้าบ้าน) โดยผู้ที่ทำพิธี คือ ผู้นำทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน (พระศีกูดู) และในระหว่างการทำพิธีก็ จะมีผู้อาวุโสอยู่กลุ่มหนึ่งนั่งล้อมวงกันที่มุมห้องเพื่อร่วมกันร้องเพลงซอหรืออ้อทาประสานกัน ตลอดการทำพิธีจนเสร็จสิ้น

ช่วงเช้าเป็นการทำพิธีมัดมือที่บ้านของแต่ละคน ผู้วิจัยอยู่ร่วมพิธีที่บ้านของประธาน เยาวชน (ในขณะนั้น คือ นายเสรี จรุงเมธากุล ซึ่งปัจจุบันเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยระยะที่ 2) ซึ่งเป็นบ้านที่ผู้วิจัยไปพักอาศัยอยู่ด้วยตลอดการดำเนินงานวิจัย จึงมีโอกาสเห็นขั้นตอนตั้งแต่ก่อนทำ พิธี ซึ่งต้องเตรียมข้าวและกับในสระปี (คล้ายโคกของคนเมือง เป็นวิธีกินข้าวแบบโบราณของชาว ปาเกาะผุย ปัจจุบันมีการกินแบบนี้เพียงบางบ้าน) จากนั้นจึงเริ่มพิธี โดยให้ญาติผู้ใหญ่ของบ้านเป็น ผู้ทำพิธีซึ่งจะมีสายสิญจน์อยู่พาดรอบกับข้าวและมีเหล่าที่เจ้าของบ้านคัมเองเพื่อใช้ประกอบพิธี ญาติผู้ใหญ่จะใช้ไม้เคาะที่ถาดข้าวพร้อมกับอธิษฐานบอกกล่าวผีบ้านผีเรือนเจ้าที่เจ้าทางให้คุ้มครอง ดูแลลูกหลานขอให้ผลผลิตในปีนั้นเจริญงอกงาม เป็นต้น จากนั้นจะเอาสายสิญจน์ที่จะใช้มัดมือ และที่กับข้าวทุกอย่างที่เตรียมไว้ทำพิธี แล้วจึงนำสายสิญจน์นั้นมามัดมือให้กับลูกหลาน อวยชัย ให้พรขณะมัดมือไปด้วย และถ้าคิงค้ายที่เหลือนจากมัดมือออกจะนำคายนั้นมาพาดที่บริเวณต้นแขน ไหล่หรือบนศีรษะของคนที่ถูกมัดมือ ญาติของเยาวชนท่านหนึ่งเอาพาดที่ศีรษะของผู้วิจัยและ อธิษฐานว่า “เอาพาดที่หัว ไม่ให้มีคนมาพันหัว” จากนั้นจึงเปลี่ยนกันมัดมือให้ โดยลูกหลานก็มัดมือ ให้คนแก่คนแก่ได้ ในระหว่างการมัดมือผู้อาวุโสท่านหนึ่งมัดมือให้ผู้วิจัยและคิงค้ายที่เหลือนจากการมัดมือออกจากกันขาก (ค้ายเหนียว) ท่านพิมพ์อาอะ ไรบางอย่าง คนที่ร่วมพิธีจึงอธิษฐานให้ผู้วิจัยฟัง ว่า “ถ้ามัดมือให้ใครแล้ว คิงค้ายที่เหลือนจากการมัดขาคออกจากกันขากถือว่าคนนั้นอายุยืน”

ช่วงบ่ายผู้นำหมู่บ้านจะเดินทาง去做พิธีเหมือนตอนกลางคืนให้ทุกบ้านพร้อมกับมัดมือ อวยพรให้คนในหมู่บ้านทุกคน กว่าเสร็จพิธีก็ค่ำ (ต้องทำครบทุกบ้าน) ซึ่งแม่บ้านคนหนึ่งเล่าให้ ผู้วิจัยฟังว่าปีนี้เป็นปีแรกที่ผู้นำหมู่บ้านมาที่บ้าน ที่ผ่านมาทุกคนจะ ไปร่วมพิธีที่บ้านผู้นำ เอาเหล้าไป รวมกันที่บ้านผู้นำ ไม่มีเหล้าในบ้านของตน แต่ปีนี้ทุกบ้านจะคัมเหล้าและให้ผู้นำหมู่บ้านมาทำพิธี ให้ถึงที่บ้าน ส่วนขนมอื่นๆ เช่นข้าวคัมที่เอาข้าวเหนียวใส่ใบที่ใช้ทำคอกทำไม้กวาด (คล้ายใบกล้วย หรือไม้) และข้าวปึก (เอาข้าวเหนียวมาตำให้ละเอียด โดยนึ่งก่อนตำ) บางบ้านก็ผสมงาคั่วขมขมข่ง ของคนจีนเอาไว้เลี้ยงคนที่มาเที่ยวที่บ้าน นอกจากนี้ยังมีขนมจีนน้ำเงี้ยวและของกินอย่างอื่นมากมาย ซึ่งคนที่มามีหมู ไก่ ก็จะฆ่าเอามาทำอาหารไว้เลี้ยงกันเต็มที่ที่มีคนมาเที่ยวที่บ้าน มีการมัดมือให้กัน

ถ้าไปเที่ยวบ้านไหนต้องกินข้าวและเหล้าบ้านเขา เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่เจ้าของบ้าน (สัก1-2 คำก็ยิ่งดี) ประเพณีมัดมือนี่จึงถือเป็นเทศกาลหนึ่งที่พี่น้องปาอะญอในละแวกหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน ดังนั้นจะมีการต้อนรับขับสู้อย่างดี

เพื่อให้เห็นภาพของประเพณีมัดมือเรียกขวัญจะได้ยกข้อความบางประโยคจากหนังสือเรื่อง “ป่าเจ็ดชั้น ปัญญาปราชญ์” ที่ได้บรรยายบรรยากาศของประเพณีดังกล่าวไว้ในเรื่อง “ขวัญชีวิต” ไว้ได้อย่างชัดเจน ดังนี้

“เมื่อสายลมหนาวพัดมา ดอกไม้ป่าหลากหลายชนิดออกดอกประชันสีกันในป่าใหญ่ รอบชีวิตปกอะญอได้หมุนผ่านไปอีกหนึ่งฤดูกาลเข้าสู่ฤดูกาลใหม่ ช่วงนี้เป็นช่วงว่างเว้นจากงานในไร่ในนาและยังพอมีเวลาซ่อมแซมหลังคาบ้าน สานตะกร้าไว้ใช้งาน เด็กสาวและแม่บ้านทอเสวและเชชูตัวใหม่ ก่อนฤดูผลิตจะเริ่มต้นขึ้นใหม่อีกครั้ง ก่อนที่พะดีจะเสจะไปเลือกพื้นที่เพื่อฟันไร่ของปีนี้ หม้อกะ ทรายของพะดีจะเสจะเตรียมสายสิญจน์ที่ทำจากฝ้ายข้าวเบอะ ข้าวต้มที่ได้เมล็ดธัญพืชจากไร่ข้าว และผักจากป่า วันนี้คนในชุมชนจะอยู่พร้อมหน้าพร้อมตากันเพื่อประกอบพิธีมัดมือเรียกขวัญอันเป็นสิริมงคลให้กับเจ้าของไร่ และเป็นการเรียกขวัญข้าวกลับมาในไร่ข้าวด้วยสีไข่หรือคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจะทำหน้าที่มัดมือให้กับเจ้าของไร่และคนในหมู่บ้าน “บรีอ” เสียงทอดยาวสีมออยู่ในลำคอของผู้เฒ่า น้ำเสียงสม่าเสมอขณะพันค้ายสายสิญจน์รอบข้อมือของผู้อ่อนอาวุโสในบ้าน เด็กๆ ก็หันมารับพรจากผู้เฒ่าในอาการสงบ หลังจากวันนี้ไป พวกเขาจะใช้ชีวิตอย่างราบรื่น และดำเนินไปตามวิถีที่คนเฒ่าคนแก่เคยเป็นมา แม้ว่าหลายเดือนผ่านไป สายสิญจน์นั้นจะเปื่อยยุ่ย แต่สิ่งที่ยังคงอยู่คือ “ขวัญชีวิต” ของแต่ละคน

3.4 การใช้ “ทา” กล่อมเกลาคิดใจของคนในชุมชน

“ทา” เป็นบทเพลงพื้นบ้านที่ถูกสร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นมาจากภูมิปัญญาของบรรพชนปกอะญอ ซึ่งมีวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ภาษาพูด ภาษาเขียน และวรรณกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ส่วนการ “อืทา” หรือการขับร้องเพลงพื้นบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งในการถ่ายทอดปรัชญา การดำเนินชีวิตของคนปกอะญอจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง นอกเหนือไปจากการสั่งสอนโดยตรง การมีกฎเกณฑ์ข้อห้ามและการกล่อมเกลาค้นการประกอบพิธีกรรม ชาวปกอะญออืทาในงานพิธีกรรมต่างๆ เช่น มัดมือปีใหม่ เสียงฝิซุนห้วย เสียงฝิซาย พิธีแต่งงาน และพิธีศพ นอกจากนั้นยังอืทาในช่วงเวลาของการพักผ่อนหรือยามว่างจากภารกิจงานอีกด้วย ซึ่งเนื้อหาของทาดังกล่าวแตกต่างกันไปตามวาระและโอกาสในการขับร้อง (จอนิ, 2541) ดังเช่นงานประเพณีมัดมือเรียกขวัญที่บ้านแม่แฮน้อยที่ผู้วิจัยมีโอกาสเห็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านร่วมกัน “ขอเพลง” โดยเนื้อหาของทาดังกล่าวหรืออืทาในพิธีมัดมือนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการบอกเล่าเรื่องราวในอดีตแก่ลูกหลาน

รวมทั้งแฝงไปด้วยสุภาษิตคำสอนต่างๆของคนป่าเถื่อนในการดำเนินวิถีชีวิต เพื่อให้คนในหมู่บ้านมีความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน เป็นวิธีการดูแลเอาใจใส่กันของคนในชุมชนได้อย่างดี ถือเป็น การดูแลรักษาจิตใจกัน ในชุมชนนั่นเอง (เป็นเรื่องของสุภาพจิต)

ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นทาสที่ขบถร้องในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ทาสที่ขายหญิงร้องเกี่ยวพาราสิกัน หรือ ทาสที่ผู้อาวุโสขบถร้องสั่งสอนลูกหลาน ล้วนแต่สื่อถึงระบบความคิด ความเชื่อ และโลกทัศน์ของ ชาวป่าเถื่อนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ บนพื้นฐานที่วามมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต่างพึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มนุษย์จึงต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ด้วยความระมัดระวัง ในปริมาณที่พอเหมาะพอควรและยังต้องช่วยกันดูแลรักษาเพื่อให้เกิดความ สมดุลย์ในระบบธรรมชาติ (จอห์น, 2541)

3.5 การเรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตผ่านการดื่มเหล้า

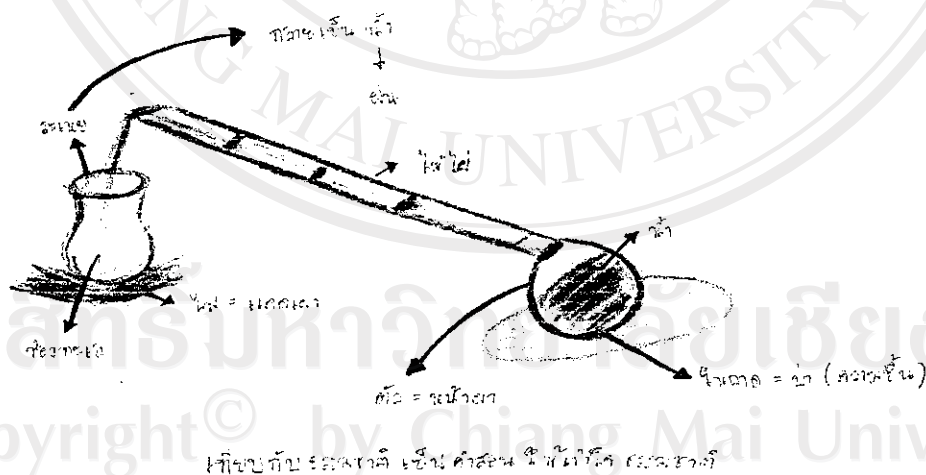
“เหล้าพื้นบ้าน” เป็นส่วนประกอบหลักของพิธีกรรม หรือประเพณีที่สำคัญหลายอย่างใน สังคมป่าเถื่อน เช่นประเพณีมัดมือเรียกขวัญหรือกัจจือ (ดูข้อ 3.3) ทุกบ้านต้องมีเหล้าพื้นบ้านเป็น ส่วนประกอบหลักเพื่อใช้ประกอบพิธีตามประเพณี ซึ่งจากการที่ผู้วิจัยมีโอกาสช่วยและสังเกตวิธี ดื่มเหล้าของแม่บ้านในชุมชน พบว่าเริ่มจากการเอาข้าวเหนียวมาตำเป็นข้าวปึก หมักกับแป้งเหล้า ประมาณ 2 คืน เติมน้ำ และหมักอีก 1-2 คืน แล้วเอามาต้มโดยใส่ถึงทรงกระบอกใบใหญ่ที่มีรูด้าน ข้างให้เป็นที่ไหลของของเหลวเวลากลับตัวเป็นน้ำเหล้าออกมา และเพื่อให้ไหลสะดวกโดยไม่มี แป้ง (ข้าว) ปนออกมา จะใช้ไม้ไผ่กลางหรือกระบอกพลาสติกเสียบเข้าไปตรงรู โดยมีหัวเป็นเป็น ขวางไม่ให้ข้าวไหลออกมาปนกับน้ำเหล้าที่กลั่นออกมา ด้านบนจะใช้กะทะปิดฝาไว้ และใส่น้ำบน กะทะ เมื่อน้ำเดือดหรือร้อนก็คักน้ำออกและเติมน้ำใหม่เรื่อยๆ โดยห้ามยกกะทะปิดฝานั้นออกจนกว่า จะดื่มเหล้าเสร็จ ซึ่งวิธีดื่มเหล้าดังกล่าวถือว่าเป็นวิธีแบบใหม่ที่ประยุกต์เอาอุปกรณ์สมัยใหม่มาใช้ แทนวิธีแบบเดิมที่ใช้หม้อดินซึ่งชาวบ้านบอกว่า เมื่อก่อนที่ใช้หม้อดินเหล้าจะมีกลิ่นหอม รสชาติดี กว่า แต่ปัจจุบันบ้านแม่แฮน้อยไม่มีหม้อดินที่ใช้ดื่มเหล้าดังกล่าวหลงเหลือแล้ว

ในภายหลังผู้วิจัยมีโอกาสเห็นวิธีดื่มเหล้าด้วยหม้อดินที่หมู่บ้านอื่นที่ยังใช้วิธีดั้งเดิมอยู่ จากการไปศึกษาดูงานในกิจกรรมของ โครงการวิจัยฯที่บ้านแม่กลางหลวงและบ้านอังกาน้อย อำเภอแม่แจ่ม ซึ่งชาวบ้านอธิบายว่าวิธีดื่มเหล้าแบบดั้งเดิมของคนป่าเถื่อนนั้นเป็นการสั่งสอนให้ คนป่าเถื่อนได้เรียนรู้และเข้าใจในธรรมชาติไปด้วย โดยการจำลองภาพของ ดิน น้ำ อากาศ จาก กระบวนการในระหว่างการผลิตเหล้า กล่าวคือ สมมติให้น้ำที่ระเหิดอยู่ด้านบนหม้อดินเป็นเสมือน การกลั่นตัวของไอน้ำในธรรมชาติที่กำลังได้รับความร้อน หรือถูกแสงแดดแผดเผา ก่อนที่จะระเหย ไปรวมตัวกับเมฆบนท้องฟ้ากลายเป็นฝนที่ตกลงมาบนผืนดิน ซึ่งก็คือเหล้าที่ไหลออกมาทางด้าน

ล่างที่มีภาชนะรองรับ ที่สำคัญเป็นการสอนว่าท้ายที่สุดของคนก็จะกลายเป็นดินเหมือนกัน ซึ่งความหมายดังกล่าวผู้วิจัยจำมาจากกรบอกเล่าของชาวบ้าน ดังนั้นอาจมีความผิดพลาดอยู่บ้าง ทั้งนี้สิ่งสำคัญที่ผู้วิจัยพยายามหยิบยกให้เห็น คือในการดำเนินชีวิตตามวิถีของคนป่าเกะฌู่มักมีสุกษยิต ประชญา หรือคำสั่งสอน แฝงอยู่ด้วยเสมอ ไม่พ้นแม้แต่การดัมเกล้า ซึ่งนอกจากในกระบวนการดัมเกล้าของชาวป่าเกะฌูจะแฝงไปด้วยคำสั่งสอนแล้ว ยังถือเป็นสิ่งสำคัญในพิธีแต่งงานที่จะมีการพิสูจน์ฝีมือของหญิงสาวโดยการที่เจ้าสาวต้องมาดัมเกล้าให้กับพ่อ แม่ และญาติพี่น้อง ตลอดจนคนในชุมชนของเจ้าบ่าวได้ดัมชิมฝีมือตามประเพณี โดยทั่วกัน

ประเพณีดังกล่าวเป็นการช่วยรักษาและสืบทอดวิธีการดัมเกล้าของชาวป่าเกะฌูเพราะยังต้องมีการใช้เหล่าเพื่อประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมประเพณีอยู่เกือบทุกพิธี ซึ่งจากการค้นคว้าจากเอกสาร หนังสือต่างๆ รวมทั้งสนทนากับผู้รู้หลายๆ ท่าน ได้ให้ข้อคิดว่าการใช้เหล่าเพื่อประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่บรรพบุรุษป่าเกะฌูใช้เพื่อ สั่งสอนให้ลูกหลานได้ตระหนักถึงโทษของสุราว่า เป็นสิ่งมีนเมา ทำให้ขาดสติ ในอดีตจึงมีการดัมกินเฉพาะในงานประเพณี แต่ปัจจุบันคนรุ่นหลังในชุมชนหันมาดัมกินกันเป็นกิจวัตรจนน่าเป็นห่วงว่ายังมีความเข้าใจเจตนาของ บรรพบุรุษอยู่หรือไม่

การเรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตผ่านการดัมเกล้าสามารถจำลองเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

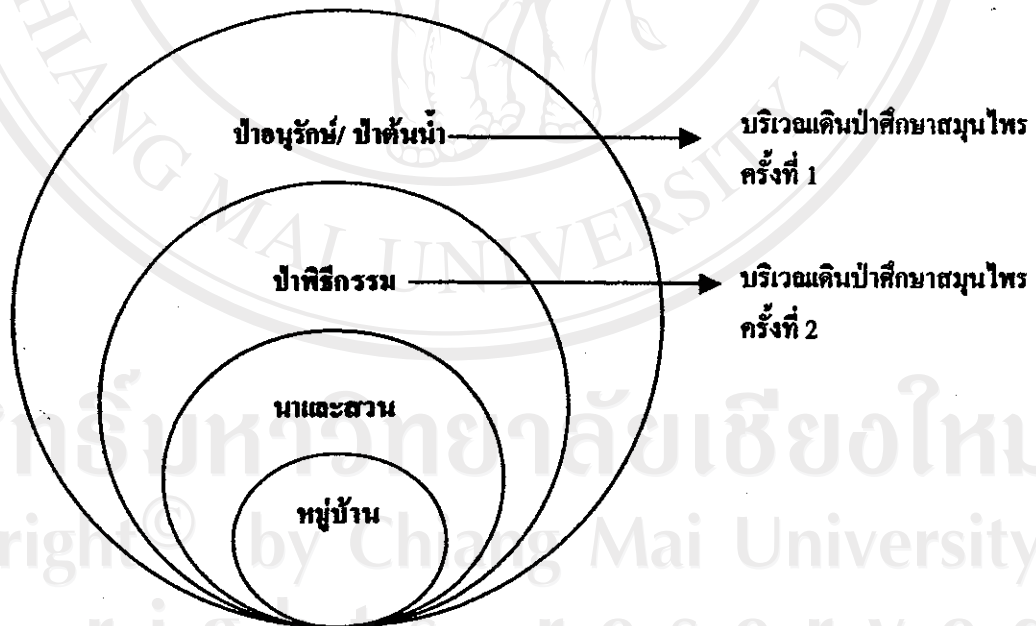
แผนภูมิที่ 5: ภาพจำลองการเรียนรู้เรื่องธรรมชาติผ่านการดัมเกล้าด้วยหม้อดินโบราณ

ที่มา: วาดจากตัวอย่างการดัมเกล้าด้วยหม้อดิน โบราณของชาวป่าเกะฌูในงานนิทรรศการที่หอศิลปวัฒนธรรม (จำชื่องานไม่ได้) โดยการอธิบายความหมายจาก คุณสมศักดิ์ ศิริภูมิทอง ชาวป่าเกะฌูบ้านแม่กลางหลวง ต. บ้านหลวง อ. จอมทอง จ. เชียงใหม่ (ศูนย์บริการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์)

4.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรของชุมชน

4.2.1 ประเภทและสรรพคุณของสมุนไพร

ข้อมูลในส่วนนี้ผู้วิจัยรวบรวมมาจากคนในชุมชนที่ร่วมกิจกรรมการศึกษาเรียนรู้เรื่องสมุนไพรในระหว่างดำเนินโครงการวิจัยระยะที่ 1 เช่น การเดินป่าและการศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านช่วงเดือนธันวาคม 2545-กุมภาพันธ์ 2546 หรือจากการถ่ายทอดความรู้ของผู้รู้ในชุมชน เช่น ผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน และเยาวชนบางคนตลอดดำเนินกรวิจัยรวมถึงรวบรวมจากกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรของเยาวชนรุ่นเล็กในชุมชนด้วยการวาดภาพและรณรงค์แปลงสมุนไพร แต่เนื่องจากผู้วิจัยไม่ใช่คนในท้องถิ่นและไม่รู้จักพืชพรรณมากพอรายละเอียดบางอย่าง เช่น ชื่อภาษาไทยหรือลักษณะต้นสมุนไพรจึงยังหาข้อมูลเพิ่มเติมไม่ได้ (ต้องใช้เวลาในการค้นคว้าเพิ่มเติมหากต้องการรายละเอียดที่ชัดเจน) และจากการวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมมาแล้วยังพบว่าสมุนไพรที่พบจากการทำกิจกรรมแต่ละครั้งมีหลายชนิดที่ซ้ำกัน คือเป็นสมุนไพรที่พบได้ทั้งในป่าในหมู่บ้าน หรือละแวกไร่ สวน นา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวในชุมชนไม่สามารถแยกได้ชัดเจน เช่น มีสวนอยู่ในหมู่บ้านหรือบางชนิดพบทั้งในป่าและระหว่างทางเดินใกล้หมู่บ้านกับป่า เป็นต้น ดังแผนภูมิจำลองการแบ่งเขตป่าของบ้านแม่แฮน้อย ดังนี้

แผนภูมิที่ 6: การแบ่งเขตป่าของบ้านแม่แฮน้อย

ที่มา: กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อย

นอกจากนี้ยังคิดปัญหาเรื่องการสื่อสารและการออกเสียงที่ถูกต้องเพื่อเลือกใช้ตัวอักษรให้ตรงกับชื่อสมุนไพรในภาษาท้องถิ่นมากที่สุดประกอบกับคนในชุมชนที่รู้จักชื่อภาษาไทยของสมุนไพรแค่เพียงบางต้นเท่านั้นหากจะเทียบกับที่อื่นก็เกรงว่าข้อมูลที่ได้จะผิดพลาดเนื่องจากสมุนไพรบางชนิดที่พบในชุมชนและมีชื่อเดียวกับชุมชนอื่น คนในชุมชนบอกว่าไม่ใช่ต้นเดียวกันเสมอไป เช่น ต้นตึกชี้พะไลที่บ้านแม่แสน้อยกับที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา เป็นคนละชนิดกัน การอ้างอิงข้อมูลจากบ้านแม่หลุ-ป่าเลาหรือข้อมูลจากงานวิจัยอื่นที่เคยมีผู้ทำการรวบรวมข้อมูลสมุนไพรของป่าเกาะญอ ไว้แล้วจึงไม่สามารถนำมากล่าวอ้างในงานวิจัยนี้ได้ทั้งหมดเพราะอาจเกิดความผิดพลาดได้ (ต้องศึกษาให้ละเอียดก่อน) ดังนั้นจึงทำให้ได้รายละเอียดของข้อมูลไม่สมบูรณ์หรืออาจมีความผิดพลาดอยู่บ้าง (โดยเฉพาะในเรื่องชื่อท้องถิ่นที่เป็นภาษาป่าเกาะญอ)

ดังนั้น ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชุมชนบ้านแม่แสน้อยที่รวบรวมได้ มีทั้งพืชสมุนไพร สัตว์สมุนไพร และสารธรรมชาติชนิดอื่นที่คนในชุมชนใช้ในการรักษาโรค ดังนี้

(1) พืชสมุนไพร

สมุนไพรส่วนใหญ่ที่คนในชุมชนรู้จักและยังใช้กันอยู่เป็นสมุนไพรที่ได้จากพืช หรือ พืชสมุนไพร จากการศึกษาพบว่าพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่แม่บ้านนำมาใช้รักษาอาการลมผัดเดือนและรักษาโรคเด็กเล็กซึ่งคนในชุมชนรู้จักกันอยู่แล้วส่วนสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าละแวกชุมชนส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่พ่อบ้านหรือผู้อาวุโสรู้จักเป็นสมุนไพรจำพวกที่มีฤทธิ์รุนแรง นำมาใช้รักษาอาการปวดเมื่อย แก้กษัยใน นิยมนำมาใช้คองเหล่าหรือเป็นสมุนไพรที่ต้องใช้ร่วมกับคาถาเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้บางชนิดเขวachsen ในชุมชนเพิ่งจะเคยเห็นต้นเพราะทุกครั้งจะเคยเห็นแค่ส่วนของเปลือกหรือรากที่นำมาปรุงยาจึงทำให้มีความสนใจกันมาก การเดินป่าและนำสมุนไพรมาปลูกในแปลงของหมู่บ้านในภายหลังจึงมีกลุ่มเขวachsen ในหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมมากขึ้น ซึ่งพืชสมุนไพรที่พบทั้งในหมู่บ้านและป่าละแวกชุมชน สามารถแบ่งตามความนิยมในการใช้ประโยชน์ ได้ดังนี้

1.1 สมุนไพรบำรุงกำลัง (นิยมบริโภคในเพศชาย - พ่อบ้านหรือผู้อาวุโสชาย)

ส่วนใหญ่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง แก้วปวดเมื่อย ฟกช้ำ หรือรักษาอาการช้ำใน มีฤทธิ์รุนแรง บางชนิดหายาก มักพบในป่า และวิธีการเก็บมาใช้ประโยชน์สำหรับผู้ที่ยังไม่เคยเก็บ ในตอนแรกต้องตามผู้อาวุโสไปเรียนรู้วิธีการเก็บก่อน ครั้งต่อไปจึงจะเก็บเองได้ จำกัดอายุคนที่กินได้ คือต้องมีอายุอยู่ในระหว่าง 20-25 ปี ขึ้นไป มักนิยมในผู้ชาย โดยเฉพาะพ่อบ้านและผู้อาวุโสโตมักจะนำมาทำเป็นยาคองเหล่า สมุนไพรประเภทนี้ ที่พบในระหว่างดำเนินการวิจัย ได้แก่

พอพะไค้, บอเทอซำ, กำลั้งข้างเผือก, แซ่กอเว (เส้โก้วเว, เส่กอเว) หรือกำลั้งเสื่อโครง (พญาเสื่อโครง), เจาะตะถุ (เจ้อ โค้ะ โก่อ้ว, จ้อเตอะ โกะคั้นแม่), ตีกซี้พะไค้ (เส้ชูควา, ซี้ชูควา) หรือ ยาทลวง, ปีนามือทุ (ปิ่นะมือทุ, ปิน่าหมือทุ) หรือ ฮ้อสะพายควาย (เครือสะบายควาย), เตเยโพ (เตเยโพ, คะบองวา), จิซาโบ (ถี้ซาโบ), นะเพอขอ, ตีกซี้โธซา, พ่อว่านกอ, เส้ก้อโบ, ตีกซี้กำจิด หรือ โบบ้วบก, พ้อซังซู (โพละ โคซู), เซโกระโบ, พี้จ้อยาพะไค้ (พอจียา), หน่อพอแเว, ยาคัมกินกับไก่

1.2 สมุนไพรรักษาอาการลมผัดเดือน (นิยมนำมาใช้ในเขตหญิง-แม่บ้านที่คลอดบุตรใหม่, ผู้อาวุโสหญิง)

ส่วนใหญ่มีสรรพคุณใช้รักษาอาการลมผัดเดือน หรือบำรุงกำลังสตรีหลังคลอดบุตร ซึ่งมักจะมีอาการอ่อนเพลีย เป็นลม หน้ามืด วิงเวียนศีรษะ เลือดลมไม่คี่ ตลอดจนรักษาแผลอักเสบ หรืออาการอื่นๆ อันเนื่องมาจากภาวะร่างกายที่ยังอยู่ในระหว่างการปรับสภาพในช่วงหนึ่งเดือนหลังคลอดบุตรที่เรียกว่าอยู่เดือน หรืออยู่ไฟ สมุนไพรเหล่านี้มีทั้งที่ใช้คั้นน้ำดื่มกิน และส่วนใหญ่จะใช้อบ-อาบ มักใช้กับแม่บ้านจึงเรียกโดยรวมว่า “ยาแม่เฮือน” ได้แก่

พอกล่อพะไค้ (ปอกลือคพะไค้, ปอกลือคพะโคค) หรือ ยางสม, ซาเกอะว่า, เจาะซ้อ, โดงโซ (โดงโค) หรือชาวบ้านบางคนเรียกขานด้บหมี่, คีทิกล่อ (เก็ดทิ้งอ, เก่อที่กอ, เมทิจู), ชู, คาซุแทน, หน่อซาบถิก (ยาแม่เฮือน), กิวโคเจอะ, ฝิ่น, แแปลโซ หรือ โพล (ปูลุย), ตีกซี้โพซิ, พอซอพรู (พอซอปรู้ง, ซอปรู), หอมซาหล่า, ขมิ้นแดง, ว่านหางนกกยูง

1.3 สมุนไพรรักษาอาการ หรือโรคของเด็กเล็ก

สมุนไพรในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะมีฤทธิ์ไม่ค่อขรุแรงใช้รักษาอาการป่วยในเด็กอายุตั้งแต่ 2-3 ขวบ ถึง 2-3 ปี เรียกตามภาษาท้องถิ่น (ภาษาป่าเถอะถุ) ว่าโพซาไฮตีกซี้ แแปลว่า ยาเด็ก โดยส่วนใหญ่มักจะมีอาการ โรคตาชไมข มีพยาธิ ท้องร่วง ท้องเสีย ไข้หวัด ไอ ซึ่งหากเด็กยังเล็กอยู่มากอาจให้แม่กินยาแทนเพราะเมื่อเด็กคุณนมมารคาก็จะได้รับยาไปด้วย สมุนไพรในกลุ่มนี้ที่พบระหว่างการศึกษาวิจัยได้แก่

ตีกซี้ถ่า-แก้โรคตาชไมข เป็นยาถ่ายพยาธิในเด็ก, ทิลูโพล (ทิลูโพลง เสยคลาต) - แก้โรคท้องป่อง (ผู้วิจัยสันนิษฐานวาคือโรคตาชไมข), ตีกซี้เทาะเกอะและมือ (ทอกเก้อแลคมือ ทอกเก้อแล่น, โพซาไฮตีกซี้)-ขับพยาธิ แก้ท้องร่วง แก้โรคตาชไมข, ตีกซี้เปอะคอ-แก้ไข้หวัด, ซะแกวโมะ (ฝรั่ง)-แก้ท้องร่วง, เติมยิมชะ. หรือ ไม้โทโล-แก้ไข้, ตีกซี้แพกลอ-แก้ท้องร่วงในเด็ก

1.4 สมุนไพรรักษาโรค หรืออาการทั่วไป ได้แก่

1. สมุนไพรรักษาอาการปวดฟัน ได้แก่ พอจีเบื้อย พอเว เมจิช่า
2. สมุนไพรรักษาโรคผิวหนัง หรือประเภทขับปัสสาวะ ได้แก่ หน่อคอกกว่า ลูกขอเปอะคอ (ฮือเซาะปิวคัว) หรือ หนุ่ถ้อดคปล้อง ซ้อดละ มัดจ่าแดง
3. สมุนไพรช่วยเจริญอาหาร หรือ ยาเจริญอาหาร ส่วนใหญ่จะมีรสขม ได้แก่ ตีกชี บาล่า ยาเก็ด (ยากินข้าวดำ, ยาเจริญอาหาร) เซโพ ตีกชีอ้อมเว๊ย
4. สมุนไพรรักษาบาดแผล ส่วนใหญ่จะไปช่วยห้ามเลือด ได้แก่ หน่อโคมานี่ ขอโพปรุ (ต้นเมียบ) ขอโพก้วย (ต้นตัวผู้) พอซู่ หนุ่เอา (หนุ่เอิ้น) หรือหนุ่เอิ้นซิด
5. สมุนไพรรักษาแผลเปื่อย แผลอักเสบ ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรที่มียาง ได้แก่ ตีกชีอ้อม-ยางแก้มะเร็ง เกลอเต-ยางแก้แผลเปื่อย มะละกอ-ยางแก้ขี้หูค แต่กั-รักษาแผลอักเสบ
6. สมุนไพรรักษาโรคไทยพอยด์ ได้แก่ ตีกชีตาธาโก่ ตีกชีซ่า เตอซีก่าจิด
7. สมุนไพรช่วยฟื้นไข้ หรือลดอาการตัวร้อน (ลดไข้) ได้แก่ แมงมุม จี่ไม้ ไข่ต้ม เอะกะกาม พอกถ้อดน้อย
8. สมุนไพรแก้ท้องร่วง ได้แก่ โกวว่าสัน ตีกชีเบือก คอกโจรปาก นอค้อ (นาทอค้อ, นอข้อ) ตีกชีแพกลอ
9. สมุนไพรแก้อาการไอ ได้แก่ ซิยาซ่า หรือ มะขามป้อม ตีกชีคาโพ (ยาขมน้อย) พ้อซุย (ขมื่นขาว)
10. สมุนไพรแก้อาการปวดท้อง กินผิด ได้แก่ ถ่าน จี่เ้า เกลือ ตีกชีแพกลอ
11. สมุนไพรใช้ซักผ้า ได้แก่ ซาละเด หรือ ประคำติควาย บืออาเบะ
12. สมุนไพรรักษาอาการหูดหัวหนวก ได้แก่ ซูเลโบ พอก่าชี
13. สมุนไพรรักษาอาการน้ำร้อนลวก ได้แก่ ติเกล้า หรือต้นคว่าตายหงายเป็น เนะล่า
14. สมุนไพรรักษาโรคความดัน ได้แก่ เจตมูลเพลิง
15. สมุนไพรรักษาอาการตัวเหลือง-ตาเหลือง ได้แก่ ฟ่าสิบือ หรือ บือกาสิบือ
16. สมุนไพรใช้เป็นยาเมื่อปลา ได้แก่ กถิ (คล้ายต้นทางไหล)

จากประเภทของพืชสมุนไพรข้างต้น จะได้นำเสนอรายละเอียดของสมุนไพรแต่ละชนิดไว้เป็นตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2: ข้อมูลกิจกรรมในหมู่บ้านแม่แฮน้อย

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
1.	พอกดอกพะโค พอกดอกตะไคร้ พอกดอกตะไคร้ (พะโค หมายถึง โขลุ่ย หรือ หลวง)	ขางอม (เหนือ)	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไม้ยืนต้น - มีถิ่นกำเนิดที่ลักษณะดินและการใช้ประโยชน์เหมือนกันแต่ถิ่นเล็กกว่าพบใน หมู่บ้าน เรียกว่า พอกดอกน้อย ซึ่งใช้ร่วมกับต้น ลิ้นห่าน หรือต้นห่าน	- แก้ลมพิษคัน รังบริเวณศีรษะ - เปลือกหรือใบต้มน้ำอาบ-อาบ	แม่บ้าน
2.	นอคอ นาทอ นอช่อ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน	- แก้ท้องเสียโดยใช้รากต้มอาบหรือต้มกิน โดยต้มรวมกัน 3 อย่าง คือ ขางอม นอคอ และฟ้าลิ้น	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
3.	ฟ้าลิ้น นีอกาลิมือ	เครือเขาค้า	- ดินพื้นบ้านชนิดหนึ่ง นิยมนำมาลวกกินกับน้ำพริก - เป็นแก่วัด	- แก้หัวเมื่อยตาเหลือง โรคเบาหวาน โดยนำทั้งต้นหรือเถา ต้มรวมกับเปลือกตะไคร้ อบ-อาบ ใช้ได้ทุกเพศ - ขับพยาธิในเด็กโดยนำมาต้มให้เด็กดื่ม	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
4.	ตึกริบถ่า	รานดิน	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - วัชพืชชนิดหนึ่ง มีกลิ่นหอม	- เป็นยาเจริญอาหารโดยใช้ทั้งต้นหรือส่วนใบ ราก ต้มกินจะทำให้รับประทานอาหาร ได้มากขึ้นเหมาะสำหรับผู้ป่วยที่เบื่ออาหาร	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
5.	หน่อ โคมานี ทิงบูยถอ หญ้าโคมานี		- พบในป่าใกล้หมู่บ้านหรือระหว่างทางเดินไปป่า (ละแวกหมู่บ้าน) ซึ่ง ชาวบ้านบอกว่าปัจจุบันหายาก คงไม่ค่อยออก - เป็นพืชตระกูลหญ้าลักษณะคล้ายหญ้าตามเถาแต่ต้นมีขนาดเล็กกว่า ใบเล็กคล้ายใบฝรั่ง ใต้น้ำมีสีม่วงแดงแต่บนใบมีสีเขียว - ชาวบ้านเล่าว่าพบต้นนี้มีสมัยสงครามญี่ปุ่น จึงเรียกว่าหญ้าคอมมิวนิสต์ แต่ ออกเสียงที่ต่างจากคอมมิวนิสต์เป็น โคมานี	ใช้รักษาแผลสด โดยเอาใบมาขยี้ๆ หรือขยี้ให้มีน้ำซึมออกมาจากใบแล้วถูกับแผลสด	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน
6.	ขอ โปบรู (ต้นคั่วมีย)		ลักษณะคล้ายหญ้าตามเถาแต่มีลำต้นสีแดง โดยจะขึ้นอยู่กับหญ้าตามเถา จึงเรียกเป็นต้นคั่วมีย	สรรพคุณใช้รักษาแผลสด หรือแก้ช้ำใน โดยการนำใบมาขยี้ๆ หรือขยี้ให้มีน้ำซึมออก มาแล้วนำมาถูกับแผลสด หรือต้มกินแก้ช้ำใน	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน
7.	ขอ โฟก้วย (ต้นคั่วมีย)	หญ้ามีองวาช (เหนือ) หญ้า ตามเถา (กลาง)	- พบในป่าใกล้หมู่บ้านหรือระหว่างทางเดินไปป่า (ละแวกหมู่บ้าน) - ลำต้นสีขาว ต้นและใบขนาดใหญ่กว่าหน่อ โคมานี ดอกใหญ่กว่าขอ โปบรู	รักษาแผลสดโดยนำใบมาขยี้ๆหรือขยี้แล้วถูกับแผลสด	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
8.	พ่อพระไต่		- พบในป่าใกล้หมู่บ้าน เป็นพืชหัว มีหัวหรือเหง้าสีเหลืองขนาดใหญ่คล้ายงา ส่วนปลายหัวมีลักษณะแหลม	รักษาโรคลมพิษและแก้การช้ำใน โดยใช้ร่วมกับสมุนไพรอื่น (ส่วนใหญ่ใช้กิ่ง) แล้วนำมารวมกัน นำมาต้มคั้นน้ำ	ผู้อาวไต่ พ้อมบ้าน
9.	บอทองดำ		ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้อาการปวดเอว โดยใช้ตัวราก	ผู้อาวไต่
10.	จากอะว่า		- ป่าใกล้หมู่บ้าน ลักษณะดอกสีขาวขนาดเล็กเป็นฝอยๆ	- แก้อาการลมพิษคลื่น โดยใช้ยอดคั้นกับพอลลอปพะไต่ (ยาแก้คลื่นไส้) 3 อย่างผสมกัน คือ ปอกเปลือกพะไต่, จากอะว่า และ หัวขี้บัก แก้อาการปวดฟัน โดยใช้รากอมกินได้สดๆ	ผู้อาวไต่
11.	พอลมีอ		ป่าใกล้หมู่บ้าน		ผู้อาวไต่ พ้อมบ้าน
12.	หมอกอกว่า		ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้ปวดโดยใช้รากคั้นคั้นน้ำ	ผู้อาวไต่ พ้อมบ้าน
13.	เจมูตี	ไม้มนนาง	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไร่ขึ้นต้น	- รักษาอาการ แก้ลมชักตามบ้านหรือช่วยเพิ่มน้ำนมในสตรีเมื่อลูกรวมถึงคนด้วยแค่นิยมใช้ขับหัวโดยนำเอายอดไปต้มคั้นดื่ม (ใส่น้ำประมาณ 3-5 แก้ว)	ผู้อาวไต่
14.	กำลังช้างเผือก	กำลังช้างเผือก	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไร่เป็นพวงปลากอบน รตฟ้าด	- แก้จ้ำในโดยใช้ใบ ตล เปลือก คั้นคั้นน้ำ - ตำรวมกับขมิ้น ใต้ โศภ แก้วใน หรือปวดเมื่อยตามร่างกายได้	ผู้อาวไต่
15.	เข็กอว เส็กอว เส็กอว	กำลังเสือโคร่ง พญาเสือโคร่ง	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไร่ขึ้นต้นหรือบางครั้งพบลักษณะเหมือนนกปากกขนาดใหญ่ (เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ที่ขึ้นต้นต้นเดียว; ชาวบ้านบอกว่าขึ้นต้นเดียวกัน) ลักษณะใบยาวรี เปลือกมีกลิ่นหอมมันมันมวช	- นำรากล้างแก้การปวดเมื่อย อ่อนเพลีย จ้ำใน โดยนำเปลือกหรือรากคั้นคั้นน้ำ - นำเอาเปลือกไม้ขึ้น ไร่มาต้มแล้วเอามาทาบริเวณที่ปวดเมื่อย (เหมือนน้ำมันมวช) - นิยมใช้เป็นยาของเหล่าโดยนำตัวรากคั้นรวมกับยาหลวง (ดึกขี้พะไต่) หรือคั้นเดี่ยวๆ ก็ได้	ผู้อาวไต่ พ้อมบ้าน
16.	พอล		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ถ้าต้นมีขน ดอกลักษณะแข็งขึ้นที่ส่วนยอด มีสีเหลือง	- ไล่สิ่งไล่ส่วนรากมาทำกับน้ำแล้วใช้ไม้ใส่ลงไปใส่สิ่งก่อนเก็บรังผึ้ง (ไม่ทำให้ผึ้งตาย) - นำส่วนรากมาต้มน้ำแก้ปวดฟัน	ผู้อาวไต่ พ้อมบ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
17.	เมจิดำ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไม้เนื้อแข็ง เหนียว รสฝาด	- แก้อาการปวดฟัน โดยใช้ส่วนผล (ชาวบ้านเรียกหน่วย) นำมาทุบให้ละเอียดทาบบริเวณที่มีอาการปวดฟัน - รักษาอาการน้ำกัดเท้า โดยเอาผลมาตำแล้วนำไปต้มให้ด้วยจากผลละลายภายในน้ำแล้วจึงเอาที่ตกลงแช่ (อาจใช้ทรายละเอียดผสมกับน้ำด้วยแล้วเอาเท้าแช่) - เนื้อ ไม้ที่แข็ง และเปลือก ใช้ทำมีด มุขรีคราด เวลาโดนน้ำ แก้เมรัย โดยนำยาจากต้นมาต้มดื่ม	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน
18.	ทิกถือ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไม้ยืนต้น ใบคล้ายใบของตัง	แก้เมรัย โดยนำยาจากต้นมาต้มดื่ม	ผู้อาวุโส
19.	เงาะตะกั่ว ชื่อตะโกะกับแม่		- ป่าใกล้หมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านบอกว่าปัจจุบันนี้หายากแล้ว	แก้อาการจ้ำใน โดยนำส่วนรากของต้นมาต้มน้ำดื่มกับน้ำส้มตำหรือผักสด แก้คลื่นไส้	ผู้อาวุโส
20.	เกลือเต้ เกลือเต้		- พบในป่าใกล้หมู่บ้าน เป็นไม้ยืนต้นมียางสีขาว	แก้แผลบวมพุพอง โดยใช้ยางจากทาบบริเวณที่มีอาการ	ผู้อาวุโส
21.	ตึกซัพพะได้ รัฐทาม ฮาหลวง		- ป่าใกล้หมู่บ้าน ส่วนใหญ่พบในพื้นที่ที่มีความชื้นมีอุณหภูมิเย็นปานกลาง ขึ้นเป็นบางที่ - ต้นขนาดปานกลางมีรากขนาดใหญ่ รสขมเล็กน้อย - เป็นสมุนไพรที่มีพิษรุนแรง ต้องใช้ยาปฏิชีวนะรักษา เชื่อว่าถ้าไม่รักษา (กินเอง) จะปวดหลัง	- แก้อาการ ปวดเมื่อย จ้ำใน ปวดหลัง ปวดท้อง ไม่มีแรง โดยใช้ส่วนรากหรือลำต้นต้มดื่ม ใช้กับผู้ป่วยหรืออาวูโต สัมผัสเดียว หรือใช้มีนสมุนไพรแดงห้ำได้ (ผสมกับสมุนไพรชนิดอื่น) - คนในชุมชนยังใช้กินอยู่มากโดยเฉพาะใช้เป็นยาของเหล้าร่วมกับแก้ปวด - ห้ามหญิงมีครรภ์ เด็ก หรือคนอายุต่ำกว่า 20-25 ปีกิน (อายุไม่ถึงจนเรื่องอายุ บางคนบอกว่าต่ำกว่า 20 ห้ามกิน บางคนบอกว่าต่ำกว่า 25 ห้ามกิน) ชาวบ้านบางคนใช้ทำว่าถ้าอายุไม่ถึงแล้วกินจะเป็นอันตรายต่อเซลล์ในร่างกาย	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน
22.	ปิ่นมอญ (เป็นา หมายถึง กล้วย)	ชื่อสะพายควาย เครือสะพายควาย	- ป่าใกล้หมู่บ้าน	- บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย เจ็บหัวเข่า เอว หลัง ปวดเส้นเอ็น ทำให้มีแรง โดยใช้ลำต้น ราก หรือทั้งต้น โดยใช้มีดผ่า เก็บมาทำห้ำเท่ากับ 3 ก้า สัมผัส (อายุ 20 ปีขึ้นไปกินได้ ไม่มีพิษมีภัย)	ผู้อาวุโส
23.	ตึกซัดล่า		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - เป็นเถาวัลย์	- แก้โรคตาช้ำ โดยเป็นยาถ่ายพยาธิในเด็ก โดยเอาทั้งต้นมาต้มน้ำดื่มกินน้ำสำหรับเด็กที่กินผิดแล้วไว้ไว้ได้ แก้เด็กเล็กกินไปก็ได้แก่กินแทน	ผู้อาวุโส
24.	ทิดู โทล เสียดลาต		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - กิ่งขมเคี้ยวแก้คลื่นไส้หรือมีเสมหะ	- แก้เด็กมีอาการท้องอืด โดย ใช้ใบหรือเปลือก ถากเปลือกขึ้นสองครั้ง ถากลงหนึ่งครั้ง คั้นรวมกับต้มน้ำดื่มแก้คลื่นไส้	ผู้อาวุโส

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
25.	กถิ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - แถวลัดซ้ายทางไหล	- ใช้เมื่อปลาโดนน้ำเอาตัวขึ้นไปเข้ในแหล่งน้ำที่จะจับปลา ปลาจะตาย (นำในหัวจะกินไม่ได้ประมาณสองวัน) - ช้างในของแถม ไว้ที่เอาปลือออกแล้ว ลักษณะเป็นเนื้อ ไม่มีขี้ขาวๆ ไร้ทำเป็นตอก	ผู้อาวุโส
26.	เทพิซุน		ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้คัน ไม่มีจุด	ผู้อาวุโส
27.	คึกคิทะกะเกอะและมือ ทอกเกอะเดคมือ ทอก เกอะถ่าน โฟธาโตคิถึ (ทอกเกอะถ่าน หมายถึง ไว้เดือน ; โฟธาโตคิถึ หมายถึง ฮาลัก)	คันไว้เดือน	- บ้านและบริเวณแปลงสมุนไพรของหมู่บ้านที่ยังเป็นป่าอยู่ - เป็นเครือ มีดอกเป็นเส้นยาวๆ สีขาวห้อยลงมาจากใบ ลักษณะดอกที่ห้อยลงมาคล้ายไว้เดือน ยาวจนบางคนจึงเรียกว่าคันไว้เดือน	- แก้พิษยธิ (ชาวบ้านใช้ทำวารีเดือน) แก้ท้องร่วง และแก้โรคตาแดง - ใช้กับเด็กที่มีอายุ 2-3 เดือน เพราะเป็นยาที่มีฤทธิ์ไม่ต่อแรง โดยนำส่วนลำต้นหรือรากที่มีใบไว้เดือน	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน
28.	เจอะชือ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - แถวลัด	- ต่อเย็น แก้การใจสั้น เลือดลมไม่ดี - ใช้ทั้งต้นทั้งกิน เป็นยาเดี่ยว (ใช้เพียงหนึ่งอย่างไม่ต้องผสมกับสมุนไพรอื่น)	ผู้อาวุโส
29.	เตเฮโพ เตเฮโพ คะบองจา		ป่าใกล้หมู่บ้าน	- ใช้เป็นยาฆ่าแกง แก้การปวดหัว มีนหัว - นำไปหรือทั้งต้นมาต้มกิน	ผู้อาวุโส
30.	โตงไซ โดงโค ฮาคับหมี	เกี่ยวม้าโรง เกียว มะโรง กัวมะโรง	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ต้นคล้ายต้นป่าน้ำ หัวใหญ่ๆ ลักษณะหัวเหมือนกวาดหรือ มี 2 ชนิด คือ ชนิดเนื้อหัวสีขาว (ต้นตัวเมีย) และชนิดเนื้อหัวสีแดง (ต้นตัวผู้) ซึ่งจะออกฤทธิ์แรงกว่าสีขาว	- แก้การลมพิษเค็ดอน หายใจไม่ออก ปวดเมื่อย แก้ไข้ - ใช้ส่วนหัวหรือรากต้มให้สุกจึงเกิดลูกใหม่กิน หรืออบก็ได้ - เหมาะสำหรับคนเลือดลมไม่ดี เด็กกินไม่ได้ - นิยมใช้เป็นยาของงูเห่า	ผู้อาวุโส
31.	จิราโบ จิราโบ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ต้นมีหนามคล้ายต้นมะนาว หนามมีพิษ	- แก้การปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้ไข้ใน อ่อนแอ หรือเป็นยาบำรุงกำลัง - ใช้ส่วนรากต้มกิน ส่วนใหญ่มีกลิ่นคั่งคั่งกับยาหลวง (คึกคิทะพะโค) - เด็กกินไม่ได้ อายุ 20-25 ปีขึ้นไปจึงจะกินได้	ผู้อาวุโส
32.	นะพองขอ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน มีรสขม	- แก้ปวดเมื่อย โดยนำส่วนเปลือกมาต้มดื่ม ต้องมีอายุ 15 ปีขึ้นไปจึงจะกินได้	ผู้อาวุโส
33.	ซาละเดด	มะซึก (หนือ) ประจำตีควาช (กลาง)	ป่าใกล้หมู่บ้านหรือบริเวณทางเดินไปป่าใกล้หมู่บ้าน (ข้างทาง)	- ใช้รักษาความสะอาดได้ เช่น ใช้ซักผ้าโดยนำเอาผล มาต้มแล้วแช่ผ้าก่อนซักเพื่อฆ่าเชื้อจะขาวสะอาด - ปัจจุบันไม่พบแล้ว เพราะมีผงซักฟอกเข้ามาทดแทน	ผู้อาวุโส

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
34.	บืออาเบะ		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ใต้นต้นขนาดใหญ่ เปลือกหนา	ใช้ตัดผ้า	ผู้อาวุโส
35.	คึกซ์ตาซาโก		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ธรรม	- แก้วโทษพองค์ ใช้รากต้มกิน โดยใส่รวมกับยาอย่างอื่นหลายอย่างได้แก่ นออิท (ใช้ราก-เปลือก ต้ม นีรธรรม) - แก้วโทษพองค์ ใช้ทั้งต้มดื่ม	ผู้อาวุโส
36.	คึกซ์เพก		- ส่วนใหญ่จะพบตามสวน ในป่าดงดิบไม่ค่อยมี ต้นเล็กๆ ธรรม	- ช่วยเจริญอาหาร โดยนำเปลือกไม้มาต้มดื่มกินน้ำให้เรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อเป็นไข้ หรือเบื่ออาหาร	แม่บ้าน
37.	ยาแก๊ซ ยาเจริญอาหาร		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - เป็นตาวัลย์ เนื้อไม้มีลักษณะแข็ง เปลือกสีเขียวเข้ม ธรรมมาก	- ปัจจุบันในชุมชนยังมีการใช้ยาชนิดนี้มาก โดยเฉพาะผู้ป่วยที่ไปหาหมอแผนปัจจุบันแล้วทานอาหารไม่ค่อยได้ (เมื่ออาหาร) เมื่อกินยาแล้วจะช่วยให้ทานอาหาร ได้มากขึ้น ช่วยขับลมหรือแก้อาการท้องอืด คล้ายยาขับลมในกระเพาะ	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน แม่บ้าน
38.	ควา	ผางแทน	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ใต้นต้น เปลือกไม้สีแดง	ใช้ส่วนของเปลือกไม้ซึ่งมีสีแดง นำมาต้มดื่มกินน้ำปรุงรังกาย ปรุงรังกาย (น้ำต้มจะมีสีแดงตามสีเนื้อไม้ด้วย) ปัจจุบันคนในชุมชนยังกินกันอยู่ โดยมีทั้งต้มดื่มแทนชา	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน
39.	คึกซ์โงธา		- พบในหมู่บ้าน เป็นเนื้อไม้อ่อน ปรเภทไม้ล้มลุก มีดอกสีม่วงๆ	- แก้ปวดเนื้อ ปวดตัว ปรุงรังกาย แก้เจ็บตา แก้เจ็บใจ โดยมีทั้งต้มดื่มตามเอาน้ำดื่ม	ผู้อาวุโส
40.	คึกซ์เปอะดอ ยาแก้หวัด	วานน้ำ	- พบในหมู่บ้าน ใกล้แหล่งน้ำ - ใบเรียวยาวคล้ายหญ้าแฝก ขึ้นเป็นกอตามริมน้ำ มีกลิ่นหอม	แก้ไอ หวัด ในเด็ก โดยใช้ใบยาสูบที่เหมือนหญ้าที่ 1 ใบ มีคลปลายติดกันแล้วตัดออกให้เด็ก กลั้มหอมของใบจะช่วยให้หวัดได้หรือเอาใบแช่น้ำแล้วใช้น้ำที่แช่ใบนั้นมาสระผมหรือล้างหัวให้เด็ก	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน แม่บ้าน เด็ก
41.	ชะม่อ		- พบทั่วไปในหมู่บ้าน	รักษาแผลสด โดยนำส่วนรากต้มแล้วประคบบริเวณบาดแผล	แม่บ้าน
42.	คึกซ์กอล เกิดที่งอ เกอที่เกอ เมทิส		- พบได้ทั่วไปในหมู่บ้าน ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด - ลักษณะคล้ายต้นกะพุง ขึ้นเป็นพุ่ม ก้านใบกลวง ใบมีขนาดหญ่ สีแดงจ้า (ก่อนไปทางสีม่วง) ลักษณะเป็นแถบประมาณ 4-5 แถวต่อใบ	- แก้อาการปวดหัว-เวียนหัวโดยเอาใบมาชั่งไฟให้ร้อน แล้วเอาใบไปประหรือพันบริเวณศีรษะที่มีอาการ - ใช้แก้อาการหูอื้อ นำมาหั่นซึ่งพบบอกในหญิงคลอดบุตรใหม่โดยเอาก้านใบมาทุบให้หญิงที่คลอดบุตรใหม่แก้อาการหูอื้อ หรือผู้นำมาหมก	แม่บ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
43.	ลิเกลา (ลิ หมายถึง ดาข, ก หมายถึง ลำ หมายถึง ใบ)	ต้นคร่ำตายหงาย เป็น	พบได้ทั่วไปในหมู่บ้าน บางบ้านปลูกไว้ในกระถางบริเวณบ้าน	ใช้รักษาแผลน้ำร้อนลวกโดยเอาใบตำพอกมีน้ำซึมออกมาแล้วนำมาประคบบริเวณแผล น้ำร้อนลวก	ผู้อาวุโส
44.	พ่อซู่	-	- พบทั่วไปในหมู่บ้าน - ลักษณะเป็นไม้หัว มีลิมวงแก่	- รักษาแผลสด หรือแผลที่ทิ้งไว้นานแล้วไม่ใช้รักษา) โดยนำเอาส่วนราก หรือหัวมาตำใส่บริเวณที่มีแผล หรือเอารากฝนกับหินแล้วใส่แผล	แม่บ้าน
45.	ซู่	ว่านหอม	- พบทั่วไปในหมู่บ้าน - เป็นไม้หัวขนาดเล็กมาก มีกลิ่นเหม็นอับ	- แก้การใจตัน แก้หืด โดยนำเอาส่วนหัวมาต้มกินแก้เจ็บหรือเย็นก็ได้ - นำเอาส่วนหัวหลายๆ หัวมารองใส่เชือกห้อยคอ ตูดคนกลืนแก้หืด - ปัจจุบันคนในชุมชนยังใช้กินอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะแม่บ้าน	ผู้อาวุโส แม่บ้าน เด็ก
46.	ดูซอเปอะลือ ฮือเฮาะ ปัวควัว (ดูซอ ฮือซอ หมายถึง ยู่ห่า, ปัวควัว หมายถึง แก่คิม)	หญังกอดปล้อง	- พบทั่วไปทั้งในป่า ตามสวน หรือหนองน้ำ - เป็นพืชตระกูลหญ้า ก้านเล็กกลวง ลักษณะเป็นปล้องๆ ลำต้นอ่อน	- รักษาอาการบิดสภาวะจัด เป็นยาขับปัสสาวะ ใช้ได้ทุกเพศทุกวัย โดยนำทั้งต้นมาต้มดื่มกินน้ำ แก้วน้ำ จัดมา - ใช้รักษาถุงหัด โดยเอาส่วนต้นมาบีบเอาน้ำใส่บริเวณที่ถุงหัด	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน
47.	ธิชาธา	มะขามป้อม	- พบในบริเวณหมู่บ้านและในป่าใกล้หมู่บ้าน มีรสฝาด-เปรี้ยว	แก้ไอ-เจ็บคอ โดยนำส่วนที่นุ่มออกจกกิ่งมาเคี้ยว หรืออม แก้ไอ-เจ็บคอ	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน เยาวชน แม่บ้าน เด็ก
48.	คาซุแทน	กระแตไต่ไม้	- ป่าใกล้หมู่บ้าน - คล้ายต้นกล้วยไม้ อาศัยเกาะอยู่กับต้นไม้ใหญ่ในป่าใกล้หมู่บ้าน	- แก้บริเวณศีรษะ โดยนำส่วนหัวมาต้มกินน้ำ หรืออบไอน้ำ	ผู้อาวุโส
49.	หน่อซาบลิ ก ฮามี่ฮือ	-	ป่าใกล้หมู่บ้าน	ใช้สำหรับหญิงที่อยู่เดือน (ผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่ ซึ่งหลังคลอดบุตรอยู่เดือนหรืออยู่ไฟ) โดยนำมาต้มดื่มกินน้ำ หรืออบ	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
50.	พ่อวันคอ	-	ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้ปวดเมื่อยโดยใช้ส่วนรากหรือลำต้นมาต้มดื่มกินน้ำ	ผู้อาวุโส
51.	เส็กโตโย	-	ป่าใกล้หมู่บ้าน	- แก้การจ้ำมิ โดยนำทั้งต้นมาต้มดื่ม เด็กกินไม่ได้ อายุ 20 ปีขึ้นไปจึงจะกินได้	ผู้อาวุโส
52.	ตึกซีกาเจ็ด	-	ป่าใกล้หมู่บ้าน อยู่ใกล้ห้วย ขอบแดง	แก้ปวดฟกตำ โดยนำเอาส่วนใบมาคั้นไฟให้พออุ่นแล้วนำไปประคบบริเวณที่ฟกตำตำเขียว มือแดงที่แผลงหรือ ใช้ดื่มมาทั้งรอบศีรษะ หรือนำรากมาต้มกินแก้จ้ำมิ	ผู้อาวุโส แม่บ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
53.	พ่อไข่ชู โทละโคชู		พบในป่าใกล้หมู่บ้าน ในคสายโบราณ	- แก้ปวดเมื่อยอ่อนเพลีย ไม่มีเรี่ยวแรงหรือช่วยให้มีกำลังวังชามากขึ้น โดยนำรากหรือใบมาต้มกิน นอกจากนี้ยังสามารถนำไปดองเหล้าได้	ผู้อาวุโส
54.	ชูดใบ		ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้ผู้นำหนวกโดยนำมา วา แล้วตากแห้ง	ผู้อาวุโส เยาวชน แม่บ้าน
55.	คิวโคเจอะ		ป่าใกล้หมู่บ้าน	- ช่วยให้ระบบเลือดหมุนเวียนดี- ใช้สำหรับคนอยู่ไฟโดยใช้ต้ม	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
56.	เซโรกระบือ		ป่าใกล้หมู่บ้าน	- แก้อาการรำโนโดยนำทั้งต้นมาต้มดื่ม น้ำ เด็กกินไม่ได้ อายุ 20 ปีขึ้นไปกินได้	ผู้อาวุโส
57.	พิจองยาพะไค้ พองยา		ป่าใกล้หมู่บ้าน	แก้อาการรำโนอ่อนเพลีย รักษาอาการเมื่อยล้า รำโนบางส่วนเปลี่ยนมาต้มดื่มกิน	ผู้อาวุโส
58.	เงีไฟ		ป่าใกล้หมู่บ้าน	เป็นยาเจริญอาหารโดยนำมาต้มกิน	ผู้อาวุโส
59.	ศึกศรีคาโพ ยาขมน้อย (ศึกศรี หมายถึง ยา, คา หมายถึง จม, โพ หมายถึง น้อย)		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - เป็นเตารักษ์หรือหน่อเตี้ยๆ รสขมเล็กน้อย	แก้ไอ โดยนำส่วนต้นหรือเถาวัลย์ต้มกินหรือใช้ส่วนหน่อเตี้ยๆ (เป็นเมล็ด) ต้มแก้อาการ	เยาวชน
60.	ตะเกวโมะ	ต้นครึ่ง	พบได้ทั่วไป เป็นไม้ผล	- แก้ท้องเสียโดยใช้ส่วนยอด 3 หรือ 5 หรือ 7 ยอด (ตากแห้ง) ต้มดื่มกิน นับจำนวนส่วนที่ใช้เป็นเลขคี่ ปัจจุบันแม่บ้านยังใช้อยู่โดยจะนำลูกกินแก้อาการท้องเสีย	แม่บ้าน เด็ก
61.	มะละกอ		พบได้ทั่วไป เป็นไม้ผล	ใช้รักษาผู้ที่แพ้หรืออิจฉา (ภาษาปักษ์ใต้จะเรียกมะละกอ) โดยใช้ผลผ่าส่วนยาวที่มีสีขาว นำมาตำนใส่บริเวณที่เป็นตุ่มที่แพ้ประมาณ 7 วันจะหาย	แม่บ้าน
62.	พิน		ป่าไม้แก่ตะ	- แก้อาการปวดหัว โดยนำส่วนของดอกที่นำมาตำนกับกระเทียมและข่ามาบด (ตำเครื่องเทศผสมหมอนี่โคตอน) นำมาทาบริเวณขมับแก้ปวดหัว - ปัจจุบันแม่บ้านที่เพิ่งคลอดลูกใหม่ซึ่งมีมีอาการเวียนหัวยังใช้เป็นประจำ และเมื่อใช้แล้วคนที่ใช้จะมีรอยแผลบริเวณที่ทา (ที่รอยอาจรุนแรง) - ชาวบ้านหลายคนบอกว่าบางทีใช้ยาแก้ปวดหัวได้ก็คิดว่ายาพาธา	เยาวชน แม่บ้าน
63.	แปลไข่	ไพล ปูเคยหลิ่ง	พบได้ทั่วไปในป่าใกล้หมู่บ้าน และในหมู่บ้านซึ่งบางบ้านก็ปลูกไว้ใช้	แก้อาการปวดท้อง ปวดหัว โดยใช้หัวไพลต้มดื่มโดยเฉพาะหญิงคลอดลูกใหม่	แม่บ้าน เด็ก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
64.	ฮอเคอเตาะ	.	- พบในสวน ในนา เป็นวัชพืชชนิดหนึ่ง อยู่ปลายนา มีดอกสีเหลือง	ใช้ตำขูดและกรอกน้ำมันพริกกิน ส่วนรากใช้เป็นยา	เด็ก
65.	ตึกซี่โพธิ์ (โพ หมายถึง เด็ก, จี หมายถึง เด็ก หรือ น้อย, โพธิ์ หมายถึง ตมท้องหรือมีลูกเล็ก)	.	พบทั่วไปตามสวนตามนา	ปิ้งสุกแล้วตำหรือบดผสมคอปุตรใหม่ที่มีฤทธิ์ร้อน โดยนำส่วนยอด ใบมาต้มใส่ปลาแห้ง ให้หญิงคลอดบุตรใหม่ที่มีไข้เหลืองๆ กินบ้างกำลัง	ผู้อาวุโส เด็ก
66.	ตึกซี่แพกอล (โพธาโลตีกซี่)	.	พบในหมู่บ้าน	- แก้อาการปวดท้อง กินคิด ท้องเสียโดยนำรากมาต้มดื่ม น้ำกินซึ่งมักใช้กับสมุนไพรตัวอื่นด้วยเนื่องจากมีฤทธิ์ไม่ค่อยแรง - ส่วนใหญ่ใช้กับเด็กเล็ก	แม่บ้าน
67.	ตึกซี่อมมู้อ (ออม หมายถึง กินข้าว, ู้อ หมายถึง อร่อย; ชาวบ้านจึงเรียกว่า ฮากิน ข้าวถ้า ฮาเจริญอาหาร หรือวิคคิม)	.	- พบในหมู่บ้าน - คล้ายวัชพืช รากมีกลิ่นหอม	- เป็นยาเจริญอาหารช่วยให้ทานอาหารได้มากขึ้น - นิยมใช้กับเด็กที่ไม่ค่อยกินข้าวโดยนำทั้งต้นมาต้มดื่ม	แม่บ้าน เด็ก
68.	เจกุดเหล็ก	.	พบทั่วไปในหมู่บ้าน มีทั้งดอกสีแดงและขาว	มีสรรพคุณแก้ความดันโดยต้มน้ำดื่มแก้ความดันสูง ถึงว่าแก้ความดันต่ำ	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน
69.	หญ้าน้อ (หญ้าน้อม)	หญ้าน้อม	พบทั่วไปในหมู่บ้าน	รักษาแผลเก่า โดยใช้ทั้งต้นมาต้มให้น้ำเหลืองมีดๆ แล้วเอาน้ำนั้นมาใส่แผล โดยใส่สำลีหรือขนไก่จุ่มน้ำทาที่แผล	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน
70.	พอก่าซี่	.	พบทั่วไปในหมู่บ้าน	บรรเทาอาการหูหนวก หูเป็นหนองโดยเอาน้ำใส่หู แล้วขี้หรือบดใส่หู	เยาวชน แม่บ้าน
71.	โกทวักัน	.	- ทำไปหมู่บ้านและตามสวน ตามนา - เป็นไม้พุ่มกึ่งไม้พุ่ม มีผลขนาดเล็กอยู่ติดกันเป็นพวงคล้ายผลหม่อน สีเหลือง รสชาติหวานอมเปรี้ยว	แก้ท้องร่วงโดยนำเอาส่วนรากมาต้มดื่ม ใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่	เยาวชน แม่บ้าน เด็ก

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
72.	ตึกตีมือก			แก้ท้องร่วง ใช้ร่วมกับโกนหว่าลิ้น โดยนำส่วนรากมาต้มรวมกับส่วนรากของโกนหว่าลิ้น ใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่	เยาวชน แม่บ้าน
73.	ฉีโหลคาตอ ข่อยโพซอหล่อต็อก	ข้วยก	พบทั่วไปในหมู่บ้าน	- แก้อาการปวดเมื่อย เจ็บแสบ โดยนำทั้งต้นมาต้มรวมกับน้ำข่อยคั้น - นำมาคั้นกับน้ำพริกได้	ผู้อาวุโส เยาวชน
74.	พอซอทรู พอซอโป่ง ซอปลู		ในหมู่บ้าน คามสวน	- แก้ปวด-วิงเวียนศีรษะ เป็นลมหน้ามืด โดยนำส่วนใบบริเวณโคน หรือนำส่วนใบมาอังไฟพออุ่นๆ ได้ทั้งพื้นโพกหัว - นำเอาส่วนต้นหรือรากมาต้มอบ-อบ	แม่บ้าน
75.	คอกโงรปาก	ต้นทม	ในหมู่บ้าน	แก้ท้องร่วง โดยนำส่วนเปลือกมาต้มน้ำดื่ม	แม่บ้าน
76.	เคิมฮิมระ (ศรีระ)	ไม้ทีโล (หน่อ)	- พบในหมู่บ้าน - เป็นไม้ขึ้นต้น	- แก้ไอในเด็ก โดยคัดยอดและปลายกิ่งออกเพื่อเอาไม้ที่อยู่ข้างในกิ่งออกมาให้ตัดคั้นกินแก้ไอ (จะมีน้ำในกิ่งมากในตอนที่สุก) ส่วนใบใช้กินกับน้ำพริกได้	แม่บ้าน
77.	ตึกซิมะอี		พบในหมู่บ้าน	แก้ปวดเส้นเอ็น โดยนำเปลือกมาต้มน้ำกิน	เยาวชน
78.	หน่อพองเว		ป่าใกล้หมู่บ้าน	- แก้อาการปวดเมื่อยเนื้อตัว โดยนำส่วนรากมาต้มน้ำกินหรือใช้เป็นส่วนยาของเหล้าร่วมกับยาหลวง และใช้ลดพละคนที่มีอายุ 25-30 ปีขึ้นไป	แม่บ้าน
79.	ครบรูมพา		- พบในหมู่บ้าน - ลักษณะคล้ายต้นพองเว	- แก้ไข้ตัวร้อน โดยเอาใบมาต้มน้ำดื่มกินน้ำ - ส่วนใหญ่ใช้กับเด็ก	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน
80.	พอกถ้อคน้อย ปอกถ้อคน้อย		พบในหมู่บ้าน	- เป็นยาแก้ลมบิดเลื้อน ช่วยให้พื้นไข่ เหมาะสำหรับผู้สตรีที่กำลังตั้งครรภ์ หรือคนที่มีอาการไข้ก็ได้ โดยนำไปนึ่ง 5 หรือ 7 ใบ (แต่) ต้มผสมกับสมุนไพรอื่น เช่น พอบลา ถ้าแล้วนำมาต้มน้ำดื่มเวลาไข้	แม่บ้าน
81.	ตึกจิลล่อกละ จ้อกละ		พบในหมู่บ้าน	- แก้โรคบิด โดยเอารากต้มน้ำดื่มกินได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ - ต้นนี้มีใบในหมู่บ้านจำนวนมาก แต่ชาวบ้านไม่ค่อยรู้จักกันมีเพียงบางคนที่เคยใช้ ส่วนใหญ่ไม่ทราบว่าคืออะไร	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
82.	หอมราหล่า		พบทั่วไปในหมู่บ้าน	ช่วยให้พื้นไข่ได้เร็วขึ้น โดยนำมาต้มอบ-อบ	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
83.	เตอะกาม		พบทั่วไปในหมู่บ้าน	ช่วยพื้นไข่	เยาวชน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
84.	ตึกชี้เตาะกะ ตึกชี้เตาะกล้า	มะติครไผ่	- พบในหมู่บ้าน - นิสิตชม	- บรรเทาอาการเหน็บชา มือเย็น เท้าเย็น โดยใช้ส่วนเปลือกไปคั้นไฟแล้วนำไปประคบบริเวณที่มีอาการ หรือแก้อาการปวดบวมได้โดยนำไปเลือกมาต้มดื่มมันกิน - แยมบ้านในชุมชนนิยมนำผล หรือฝักมาจัดมีน้ำพริกกิน	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
85.	ตึกชี้ชำ ตึกชี้กล้า (ชำ หมายถึง ชม)	-	- พบทั่วไปในหมู่บ้าน - นิสิตชมมาก	- แก้ไข้ทอยพอยค โดยนำรากมาต้มใส่น้ำหลายแก้วแต่ดื่มมานานๆ ให้เหลือน้ำเพียง 1-2 แก้วก่อนแล้วจึงดื่มกินน้ำ หากต้องการให้เห็นผลเร็วอาจดื่มร่วมกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณแก้ไข้ทอยพอยคเหมือนกันซึ่งมีกระสม เช่น ตึกชี้พอกลา - แยมบ้านส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรชนิดอื่นรักษาไทยพอยค แต่ไม่รู้จักสมุนไพรชนิดนี้	ผู้อาวุโส แม่บ้าน
86.	ชื้ออ	ขมิ้นชัน	- พบในหมู่บ้าน - เป็นไม้หัว มีหัวหรือเหง้าสีส้ม	แก้แมลงงัดตัวกัดต่อย โดยการผ่าส่วนหัวแล้วเอาเนื้อข้างในสีส้ม มาทาบริเวณที่โดนแมลงงัดตัวกัดต่อย	แม่บ้าน เด็ก
87.	พ่อซุ	ขมิ้นขาว	- พบในแปลงสมุนไพรของหมู่บ้าน หัวหรือเหง้ามีสีขาว	แก้อาการไอ	ผู้อาวุโส
88.	ขมิ้นแดง	กระชาย	- พบในแปลงสมุนไพรของหมู่บ้าน หัวหรือเหง้ามีสีแดง	แก้เวียนหัว ปวดง่ากถึง	ผู้อาวุโส
89.	บลือหล่า	มูลิงก		เป็นยาแก้คลื่นไส้มกับตัวช่วยอีกสามอย่างแก้กระตุกแตกหัก	ผู้อาวุโส
90.	เต๋อช่าจิด	แตกคั้งพอนคิ้วสุ	- พบในแปลงสมุนไพรของหมู่บ้าน - ต้นมีหนาม	แก้คลื่นไส้ 胃痛 ปวดเมื่อย ไทยพอยค โดยนำไปต้มดื่มกินหรือตากแห้ง บดให้ละเอียดเป็นผง กินก่อนอาหาร 1 ช้อนชาแก้โรคไทยพอยคและปวดเมื่อย	ผู้อาวุโส เยาวชน
91.	ยาศัมกับไก่		- พบในแปลงสมุนไพรของหมู่บ้าน - ว่างชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นไม้หัว ใบสีม่วง	- แก้อาการปวดเมื่อย จ้ำโน โดยใช้ส่วนหัวของต้นต้มน้ำกับใบต้มแก้มือขูดเมื่อใดต้องการเอาหัวและขาของไก่ออกอย่าใส่พริกให้เด็ดและเอาเครื่องในออก - ยังมีต้นอื่นที่เรียกชื่อว่ายาศัมกับไก่กับอีกหลายชนิด ส่วนใหญ่เป็นพวกว่าน มีสรรพคุณบำรุงกำลัง	ผู้อาวุโส
92.	ว่างหางนกงู	ว่างแสงอาทิตย์ (ใต้)	- พบในแปลงสมุนไพรของหมู่บ้าน - เป็นไม้พุ่มกว่า ลักษณะดอกก็แดง	- แก้ลมพิศเคือง โดยนำมาต้มอาบ - นิยมปลูกใกล้บ้านเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของครอบครัว แต่ห้ามผู้หญิงปลูกและห้ามไม่ให้เดินเข้า เชื่อว่าถ้าเดินเข้าบ้านหรือเหยียบจะทำให้อวัยวะพิการได้	ผู้อาวุโส พ่อบ้าน

ที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่ออื่น	สถานที่พบ-ลักษณะสำคัญ	สรรพคุณ-วิธีใช้	ผู้ให้ข้อมูล
93.	เต๋อเกี		- ป่าใกล้หมู่บ้าน - ไม้ยืนต้น	- รักษาอาการอักเสบต่างๆ ทั้งการอักเสบภายในและภายนอกได้แก่รักษาโรคของมูกอักเสบ โดยนำส่วนใบมาตากแห้งแล้วชงยให้ละเอียดคั้นเป็นนุหรี (ใช้ใบแต่อกก็แทนกระต่ายพันนุหรี) โดยต้องสุบแต่ตามนวน ถ้าตวบกินตามนวนจะทำให้หูหนวกแต่ละหนวกไม่กี่วันแล้วค่อยๆ หาย - รักษาอาการอักเสบภายในโดยเอาน้ำขมมาทาบริเวณที่เป็นแผลอักเสบ หรือรักษาอาการอักเสบภายในโดยนำเปลือกมาต้มดื่ม ซึ่งใช้ผสมร่วมกับสมุนไพรอื่นอีกหลายชนิด ใช้ล้างกระเพาะปัสสาวะโดยใช้รากคั้นกินใช้ดื่มตอนเย็นจะทำให้ถ่ายปัสสาวะ 5-6 ครั้ง ต่อคืน ตอนเช้ารับประทานจะไอโต - รักษาอาการน้ำร้อนลวกโดยใช้ส่วนขนทา - แก้ไข้หวัดใหญ่โดยใช้ส่วนใบมาเผาหรือ ึ่งไฟ แล้วอมส่วนใบที่มีลักษณะแหลม	ผู้อาวุโส
94.	มัดจ้แดง				ผู้อาวุโส
95.	เนาะถ่า		- พบทั่วไปในหมู่บ้าน - เป็นพืชจำพวกวานไปฮาริชาลคล้ายวานหางกระเซ้ง		ผู้อาวุโส

ข้อมูลพืชสมุนไพรข้างต้นเป็นข้อมูลที่ได้รวบรวมมาจากการทำงานร่วมกับกลุ่มสมุนไพรของชุมชน นอกจากนี้ยังมีพืชสมุนไพรอีกหลายชนิดที่เด็กในชุมชนรวบรวมโดยการวาดภาพ ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่พบได้ในพื้นที่บ้าน และพบทั่วไปตามสวน นา ไร่ แต่เนื่องจากยังไม่มีการตรวจสอบจากคนในชุมชน ในพื้นที่นี้จึงได้นำเสนอเป็นภาพไว้ในภาคผนวก

(2) สัตว์สมุนไพร

นอกจากภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรข้างต้นแล้ว ชาวบ้านแม่แฮน้อยยังมีภูมิปัญญาในการใช้สัตว์รักษาโรคซึ่งเป็นสัตว์ที่หาได้ในท้องถิ่น โดยเป็นการใช้ประโยชน์จากส่วนต่างๆ ของสัตว์มาใช้เป็นยารักษาโรค แต่ปัจจุบันสัตว์บางชนิด ได้สูญหายไปจากป่าแล้ว ข้อมูลในส่วนนี้มาจากกิจกรรมการศึกษาสมุนไพร ในอวยะสัตว์จากผู้อาวุโสในชุมชนพบสัตว์สมุนไพร 17 ชนิด ได้แก่

1. นิ่ม โดยนำส่วนเกล็ดมาเผาหรือแช่น้ำกิน รักษาโรคนิ้ว หรือนำคีมตากแห้งฝนกับน้ำคีมกินรักษาโรคตาขโมย
2. เต่า โดยนำส่วนหัวที่ตากแห้งมาผสมกับน้ำคีมกิน แก้กินผิด เช่น กินเห็ดที่เป็นพิษ กินผิดสำแดง หรือนำคีมมาฝนกับน้ำคีมกินแก้ไข้ ไทฟอยด์ อ่อนเพลีย ไม่มีแรง นอกจากนี้ เลือดเต่ายังสามารถนำมาดองเหล้าแก้หอบหืดได้ด้วย
3. กางกอก แก้พิษแมลง โดยถอดหนังแล้วพอกแผลที่ถูกด้วงมึ้ง หรือนำหนังมาแช่น้ำและล้างแผลบริเวณที่ถูกตะขาบกัดจะแก้พิษตะขาบได้
4. เม่น โดยนำขนเม่นมาเผาแช่น้ำคีมกิน หรือนำกระเพาะเม่นมาแช่น้ำคีม ดองเหล้าแก้เลือดลมไม่ดี อ่อนเพลีย ไม่มีแรง บำรุงเลือด
5. หมูส้ม โดยนำคีมูส้มมาผสมกับอาหารไก่ ให้ไก่กินรักษาโรคไก่ได้
6. หมี่ โดยนำคีมี่มาแช่น้ำแล้วคีมกินแก้ไข้ เจ็บคอ
7. เสือ โดยนำสมองมาสักหัวแก้ปวดหัว หรือนำหนวดมาไว้คืดตัวป้องกันภัย หรือนำปัสสาวะของเสือมาผสมน้ำอาบแก้ไข้ หนาวสั่น
8. หมูป่า นำคีมผสมกับน้ำร้อนคีมกินแก้แพ้
9. ตุ๊กแก นำหัวมาฝนน้ำคีมกินแก้หอบหืด
10. ไข่เดือน นำตัวอ่อนสีแดงมาแช่น้ำกับข้าวสารคีมกินแก้ผื่นแดง
11. หอยทาก นำทั้งตัวมาเผาแช่น้ำคีมแก้หอบหืด
12. กวาย นำปัสสาวะมาผสมน้ำอาบแก้ผื่นคัน
13. งูเห่า นำคีมผสมกับน้ำร้อนคีมแก้สายตาทึบมองเห็นไม่ชัด ตามัว หรือนำเกล็ดมาคีมให้ร้อนแล้วใช้น้ำอบตัวแก้ลมพิษเดือนในผู้หญิง
14. กระรอก นก นำตัวของทั้งสองชนิดมาผสมกันทำลาบกินแก้ลมพิษเดือนของผู้หญิง
15. ชะนี นำเลือดมาคีมกับเหล้าบำรุงร่างกาย บำรุงเลือด ทำให้ร่างกายแข็งแรง

16. หอยทุกชนิด นำทั้งตัวมาเผาแล้วบีบบริเวณแผลที่ถูกหินบาดเท้าหรือมือ

17. แมงมุม นำส่วนของใยแมงมุมที่ตัวแมงมุมตายแล้ว มาเผาไฟให้ไหม้ แล้วพรมน้ำให้พอชุ่ม ทาตามข้อพับของคนไข้ จะช่วยลดอาการไข้ ตัวร้อนได้

(3) สารธรรมชาติชนิดอื่นที่ใช้รักษาโรค

นอกจากพืชและสัตว์แล้วชาวบ้านยังใช้สารธรรมชาติอื่นในการบรรเทาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนี้

1. ขี้ไม้ หรือเศษของไม้ที่มอดกินตามบ้านเรือนที่สร้างจากไม้ พบได้ตามบ้านเรือนทั่วไปที่ทำจากไม้ มีสรรพคุณช่วยลดไข้ โดยนำเศษผงไม้ที่ถูกแมลงกัดกิน หรือที่เรียกว่า “ขี้ไม้” มาผสมกับน้ำเล็กน้อยพอให้ชุ่ม ขยี้ให้เข้ากัน ทาที่ข้อพับของผู้ป่วยที่มีอาการตัวร้อน จะช่วยลดไข้ได้ (ความรู้นี้ได้มาจากแม่บ้านซึ่งบอกว่าเคยใช้กับลูกที่ตัวร้อนเพื่อบรรเทาอาการก่อนจะพาไปหาหมอ)

2. น้ามนต์ หรือน้ำเป่าที่ผ่านการเป่ามนต์คาถาจากผู้มีคาถาอาคมซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโส ใช้กับคนที่ป่วยมากๆ เช่น ไข้ไทยฟอยด์ ท้องเสีย ตัวร้อนมากๆ โดยให้ผู้มีคาถาเป่าคาถาใส่ในน้ำแล้วให้ผู้ป่วยดื่มน้ำกินจนกว่าจะหายจากโรคร้ายไข้เจ็บ (แม่บ้านบางคนบอกว่าให้เอาปูนขาวไปให้หมอมือใช้ทำน้ามนต์ด้วย)

3. ไข่ต้ม หรือไข่ที่ผ่านการต้มจนสุกแล้วโดยใช้ร่วมกับเหรียญโบราณสีขาวยังมีรูปอยู่ตรงกลางนำมาใช้ดูอาการป่วย รักษาหรือบรรเทาอาการป่วยโดยการนำเอาเหรียญโบราณที่มีสีขาวยใส่ในไข่ต้มคั้นในแท่นไข่แดงโดยผ่าครึ่งเอาไข่แดงออกแล้วเอาเหรียญใส่เข้าไปแทนจากนั้นเอาผ้ามัดไข่ทั้งสองซีกติดกัน (ไข่ทั้งใบจะถูกพันด้วยผ้า) แล้วเอาดูตัวให้ผู้ป่วย ถ้ามีอาการป่วยหรือไข้ เมื่อดูไปได้ระยะแล้วแกะผ้าที่พันไข่ออกดูเหรียญจะเปลี่ยนจากสีขาวเป็นสีเขียว (ถ้าไม่ป่วยเหรียญจะไม่เปลี่ยนสี) จากนั้นให้นำเหรียญไปล้างน้ำจนเป็นสีขาวแล้วทำแบบเดิมใหม่เรื่อยๆจนเหรียญไม่เปลี่ยนเป็นสีเขียวอาการป่วยไข้จะบรรเทาลง ซึ่งชาวบ้านเคยเอาเหรียญที่ใช้รักษาอาการไข้มาให้ผู้วิจัยดูแต่ไม่เคยเห็นขั้นตอนการรักษา นอกจากนี้มีผู้ที่ได้รับการรักษาด้วยวิธีนี้เล่าเรื่องการรักษาให้ผู้วิจัยฟังซึ่งบอกว่าได้ผล (คนที่เล่ารักษาจากหมอมือซึ่งอยู่ทางแม่แจ่ม)

4. ถ่าน ขี้เถ้า เป็นไม้ที่ผ่านการเผาจนดำ (ถ่านที่ใช้บนคอกมาจากไม้สนเผา) มีสรรพคุณแก้อาการปวดท้องโดยเอาถ่านกับขี้เถ้าที่ยังร้อนอยู่มาแช่น้ำ แล้วคั้นน้ำที่แช่ถ่านและขี้เถ้าในขณะที่ยังอุ่นๆอยู่ให้หมดแก้วจะหายอาการปวดท้อง ซึ่งขณะทำวิจัยในพื้นที่ผู้วิจัยเกิดอาการปวดท้องเนื่องจากโรคกระเพาะอาหาร โดยมีอาการท้องเสียบ่อยแม่บ้านในหมู่บ้านเอายานี้ให้กินปรากฏว่าหายปวดท้องและอาการท้องเสียบรรเทาไปด้วย

5. เกลือ มีสรรพคุณแก้อาการปวดท้องโดยเอากลือ 2-3 เม็ดควรรอบตัวแล้วใส่ปากกินจะหายจากอาการปวดท้อง

4.2.2 ความรู้เกี่ยวกับสูตรยาสมุนไพร

การใช้สมุนไพรรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในชุมชน บางโรคหรือบางอาการจะใช้สมุนไพรมากกว่าหนึ่งชนิดมาผสมกันได้เป็นยารักษาโรคบางอย่างซึ่งมีอยู่หลายสูตร ได้แก่

1. ยาแก้ท้องเสีย ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ รากของต้นนอต่อ (นาทอต่อ, นอขอ) เปลือกหรือใบของพอลลอปะโค (ปอกลือคพะโค, ปอกลือคพะโคค) หรือยางสม และต้นหรือเถาของฟ้าลือบือ (บือกาลือบือ) คัมรวมกัน ใช้อาบ หรือคัมคัมน้ำกินแก้ท้องเสีย

2. ยาแก้ตัวเหลือง ตาเหลือง โรคเบาหวาน ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ ต้นของฟ้าลือบือ (บือกาลือบือ) คัมรวมกับเปลือกหรือใบของพอลลอปะโค (ปอกลือคพะโค, ปอกลือคพะโคค) หรือยางสม ใช้อาบ-อาบได้ทุกเพศ

3. ยาแก้ลมผัดเคื่อน ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ ยอดของต้นซาเก้อว่า เปลือกหรือใบของพอลลอปะโค (ปอกลือคพะโค, ปอกลือคพะโคค) หรือยางสม ต้นหรือเถาของฟ้าลือบือ (บือกาลือบือ) คัมรวมกัน ใช้อาบ หรืออาบ

4. ยาบำรุงร่างกาย แก้ปวดเมื่อย แก้ไข้ใน มีหลายสูตร ได้แก่

สูตรที่ 1 ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ ใบ ผล หรือเปลือกของต้นกำลั้งข้างเผือก รากของต้นเงาะตะกู (เจือโต๊ะโก้ว, จือเคอะโกะ, จือโต๊ะโกคต้นแม่) คัมรวมกันแล้วคัมน้ำจะช่วยแก้ไข้ใน หรือปวดเมื่อยตามร่างกายได้ดี

สูตรที่ 2 ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ รากของต้นชิวาโย (จิวาโย) รากของต้นตึกชีพะโค (เต้ชุกวา, ชิวชุกวา) หรือยาหลวงนำมาคัมรวมกันแล้วคัมน้ำกินแก้อาการปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้ไข้ใน อ่อนแอหรือเป็นยาบำรุงร่างกายได้ดี

สูตรที่ 3 ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ เปลือกหรือรากของต้นแซ่กอเว (เต้โก้วเว, เต้กอเว) หรือกำลั้งเตือโคร่ง (พญาเตือโคร่ง) รากของต้นตึกชีพะโค (เต้ชุกวา, ชิวชุกวา) หรือยาหลวง คัมรวมกันแล้วคัมน้ำกินจะช่วยแก้อาการไข้ในปวดเมื่อยตามร่างกาย นอกจากนี้ยังใช้เป็นยาถอนงูเห่าได้ดี

สูตรที่ 4 ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ เปลือกของต้นกำลั้งข้างเผือก ยาแก้ช และยาหลวง (ตึกชีพะโค) นำทั้ง 3 ชนิดมาคัมรวมกัน แล้วตากแดดให้แห้ง นำมาคัมคัมน้ำ

5. ยาขับพยาธิในเด็ก หรือรักษาโรคทาลซโมย ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ ไบหรือเปลือกของต้นทิลูโพล (ทิลูโพลง, เสี้ยคลาต) ซึ่งจะขึ้นคู่กับต้นตึกซี้ดล่าโดยตากเปลือกขึ้นสองครั้ง ตากลงหนึ่งครั้ง และเอาหรือต้นของตึกซี้ดล่า นำทั้ง 2 ชนิดมาต้มรวมกันแล้วให้เด็กดื่มกินน้ำ หรือถ้าเด็กเล็กเกินไปก็ให้แม่กินแทน แล้วให้เด็กดูดนมแม่ (ได้รับยาทางน้ำนมมารดา)

6. ยารักษาโรคไทยฟอยด์ ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ รากของต้นตึกซี้ดล่าซาไก ราก หรือเปลือกของต้นน้อไฟ และต้นของตึกซี้ดเพอก ซึ่งทั้ง 3 ชนิดเป็นสมุนไพรที่มีรสขมนำมาต้มรวมกันแล้วดื่มกินน้ำ

7. ยาแก้ท้องร่วง ประกอบด้วยสมุนไพร 2 ชนิด ได้แก่ รากของต้นตึกซี้ดเบือก และรากของต้นโกนหว้าต้น นำมาต้มรวมกันคั้นน้ำกินแก้ท้องร่วงใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่

8. ยารักษาอาการกระดูกแตกหัก ประกอบด้วยสมุนไพร 4 ชนิด ได้แก่ หญ้าเอ็นยืด บูลิงนกรหรือบลือหล่า สายเสื่อ และกิกโกหล่ง โดยมีหญ้าเอ็นยืดเป็นตัวหลัก นำส่วนใบของสมุนไพรทั้ง 4 ชนิด ไปลนไฟให้อ่อน แล้วมัดหรือห่อรวมกัน นำไปประคบบริเวณที่เป็น

9. ยาคุมกำเนิด ประกอบด้วยสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ บิดเบ คลีปอ ซิซาโบแดง โดยนำสมุนไพรทั้ง 3 ชนิดมาต้มคั้นน้ำกินตอนเย็นหลายๆ ครั้ง แต่ยังมีตัวยาแก้ด้วย

10. ยาแก้ฮัมพาด ประกอบด้วยสมุนไพร 7 ชนิด ได้แก่ ซิซาโบ 3 อย่าง หนามทางช้าง หญ้าเล็บแมว เซอะเพ รืออเม เต่อซี้พะโค่ และเก่อหว้าควา ต้มรวมกันคั้นน้ำกิน

4.2.3 ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการเรียกชื่อสมุนไพร

จากการวิจัย พบว่า การเรียกชื่อสมุนไพรของคนป่าเกาะงูมีหลายแบบเพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ กล่าวคือ คำศัพท์บางคำที่ใช้เรียกชื่อสมุนไพรเป็นคำที่มีความหมายในการนำมาใช้จำแนกประเภทชื่อหรือลักษณะที่โดดเด่นของสมุนไพรแต่ละชนิด ดังข้อสังเกตต่อไปนี้

- เรียกตามลักษณะของสรรพคุณที่โดดเด่น เช่น ต้น “ปีหน่าบือชู” คำว่า ปีหน่า แปลว่า “ควาย” จึงทำให้ผู้วิจัยสงสัยว่าเกี่ยวข้องกับควาย? และด้วยสรรพคุณที่บอกว่า เป็นยาชูกำลังกินแล้วแข็งแรง จึงทำให้ผู้วิจัยพยายามหาคำตอบและได้คำตอบจากผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่รู้ภาษาเหนือท่านหนึ่งบอกว่าต้นนี้ในภาษาเหนือเรียกว่า “ฮ้อสะพายควาย หรือ เครือสะบ้าควาย” นั่นเองเป็นการเปรียบเทียบว่า กินสมุนไพรชนิดนี้แล้วมีกำลังวังชา สามารถยกควายได้ทั้งตัว

- เรียกตามลักษณะรูปร่างบางส่วนของต้นที่มองเห็นได้ชัด ทำให้ง่ายต่อการจดจำ เช่น ต้น “ทอกเก่อแลต” หรือ “คันไล่เคื่อน” จะมีส่วนดอกเป็นเส้นยาวๆ ห้อยลงมาจากใต้ใบ ลักษณะ

ดอกที่ห้อยลงมาคล้ายไส้เดือน ผู้วิจัยทราบภายหลังว่าคำว่า “ทอกเกอแลต” แปลว่า “ไส้เดือน” นอกจากนี้ต้นดังกล่าวยังมีสรรพคุณแก้พยาธิ ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกพยาธิว่า “ขี้เดือน”

ลักษณะการเรียกชื่อต้นสมุนไพรดังกล่าวยังไปพ้องกับต้น “ตีนตะขาบ” ซึ่งลักษณะใบของต้นนี้มีลักษณะคล้ายตัวตะขาบ ที่สำคัญต้นนี้มีสรรพคุณแก้พิษตะขาบอีกด้วย ดังนั้นน่าจะเป็นข้อสันนิษฐานต่อไปในการศึกษาถึงความหมายของชื่อสมุนไพรว่าสามารถบอกสรรพคุณบางอย่างจากความหมายของชื่อได้

- เมื่อพูดถึงสมุนไพร คนป่าเกาะญอใช้คำว่า “ตีกซี่ ตีซี่ ตีสี่ หรือ เตอะซี่” แปลว่า “ยา” ซึ่งผู้วิจัยเพิ่งรู้ความหมายในตอนหลัง ดังนั้นในการศึกษาวิจัยเรื่องสมุนไพรในชุมชนจึงเป็นการศึกษาสมุนไพรที่เป็นยารักษาโรค ไม่ได้ศึกษาสมุนไพรที่เป็นอาหาร

- คำว่า “พอ” หมายถึง ดอก เถียงใกล้เคียงกับคำว่า “พ่อ” ซึ่งหมายถึง “หัว หรือ เหง้า” ดังนั้นหากจะศึกษาในเรื่องสมุนไพรอาจสังเกตจากชื่อ เช่น หากเรียกว่า “พอ” ขึ้นต้น หมายถึงสมุนไพรต้นนั้นใช้ส่วนดอกมาทำประโยชน์หรือมีส่วนดอกโดดเด่นออกมาให้เห็นเช่นต้น “พอเว” ลักษณะเด่นคือมีดอกสีเหลืองลักษณะแข็งขึ้นที่ส่วนยอด เห็นได้ชัดเจนในขณะที่หากต้นไหนมีคำว่า “พอ” ขึ้นต้น ส่วนใหญ่มักใช้หัวหรือเหง้ามาทำยา เช่นต้น “พอชุย” หรือต้นขมิ้นขาว ซึ่งใช้ส่วนของเหง้ามาทำยานั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ชื่อเรียกของสมุนไพรในที่นี้บางชนิดใช้คำว่า “พอ” แต่ลักษณะเด่นคือเป็นไม้หัวหรือเหง้าน่าจะใช้คำว่า “พ่อ” ซึ่งชื่อดังกล่าวส่วนใหญ่ได้มาจากการถอดเทปของทีมนักวิจัยสมุนไพรชุมชนโดยยังไม่ได้ผ่านการตรวจสอบชื่ออย่างเป็นทางการจากคนในชุมชน แต่เหตุผลที่ผู้วิจัยยังคงชื่อดังกล่าวไว้เพราะต้องการให้ข้อมูลส่วนนี้ใช้เป็นฐานในการตรวจสอบชื่อที่เป็นทางการอีกทีหนึ่งเพื่อให้คนในชุมชนเกิดข้อสังเกตและการเรียนรู้

- คำว่า “โพ” หมายถึง ลูก หรือ เด็กเล็ก ดังนั้นสมุนไพรตัวใดที่มีคำว่า “โพ” อยู่ มักจะเป็นสมุนไพรหรือยาที่ใช้รักษาโรคหรืออาการของเด็กเล็ก เช่น คำว่า “โพชาโฮตีกซี่” หมายถึง “ยาเด็ก” ซึ่งจะมีข้อสังเกตว่ายาในกลุ่มนี้จะมีฤทธิ์ไม่ค่อขรุนแรง (เนื่องจากให้เด็กกิน) แต่ในบางครั้งก็เกี่ยวข้องกับแม่เด็กด้วย คือเป็นยารักษาอาการของหญิงที่มีเด็กเล็กหรือกำลังคลอดลูกใหม่ เช่น ต้น “ตีกซี่โพชิ” เป็นยาบำรุงร่างกายสำหรับหญิงคลอดบุตรใหม่ ซึ่งคำว่า โพ แปลว่า เด็ก หรือ ลูก ชิ แปลว่า เล็ก หรือ น้อย ; โพชิ แปลว่าคนท้องหรือมีลูกเล็ก (เป็นการเน้นว่ามีลูกหรือเด็กที่เล็กมาก) โดยหากสังเกตจะพบว่าถึงแม้เป็นยาที่ให้แม่กินบำรุงร่างกายแต่ลูกก็จะได้รับยานี้ทางน้ำนมแม่ด้วย

- สมุนไพรที่มีคำว่า “ซ่า” หรือ “คล่า” ซึ่งแปลว่า “ขม” มักมีรสขม และส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรบรรเทาอาการตัวร้อนเป็นไข้ เช่น ตีกซี่ซ่า ที่ใช้รักษาโรคไข้ไทยฟอยด์

4.2.4 ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร

จากการสังเกต การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มสมุนไพรของชุมชน พบความเชื่อที่สำคัญเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร ดังต่อไปนี้

(1) ความเชื่อเรื่องเลขคี่

- ปริมาณสมุนไพรที่เก็บมาปรุงยาจะนับเป็นจำนวนคี่ เช่นสมุนไพรที่ใช้เปลือกจะตากเปลือกขึ้น 2 ครั้ง ตากลงอีก 1 ครั้ง หรือจะตากเปลือกขึ้น 1 ครั้ง ลง 2 ครั้งก็ได้ แต่ให้นับได้เป็นเลขคี่ เช่น 3 5 7 หรือ 9 เนื่องจากเมื่อนำไปปรุงยาแล้วจะใช้รักษาโรคได้ผล (ยาจะแรง)

- การเรียนคาถาที่ใช้ในการรักษาโรคร่วมกับสมุนไพรผู้อาวุโสจะสอนให้กับผู้เรียนซึ่งจะต้องมาเรียนกันในจำนวนเลขคี่จึงจะสอน ได้ดังที่จัดกิจกรรมเรียนรู้คาถาในชุมชนที่ผ่านมาก็เรียนคี่นละ 7 คน

(2) ความเชื่อเรื่องการใช้ไฟรักษาอาการปวดท้อง

คนป่าเกะฉู่อ เชื่อว่า หากมีอาการปวดท้องให้นั่งหันหลังให้เตาไฟจะหายปวดซึ่งจากการหาความรู้เพิ่มเติมผู้วิจัยพบว่าสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอาการปวดท้องเพราะกล้ามเนื้อหน้าท้องเกิดการเกร็งตัวการใช้ความร้อนสามารถช่วยลดการเกร็งตัวของกล้ามเนื้อได้แต่เนื่องจากหน้าท้องหรือด้านหน้าของคนเราเป็นส่วนบอบบางไม่สามารถทนต่อความร้อนได้นาน ดังนั้น การหันหลังให้เตาไฟอาจเป็นการช่วยให้ไอร้อนระเหยหรือซึมมาทางกล้ามเนื้อหน้าท้องได้ อีกเหตุผลหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่ากล้ามเนื้อบริเวณหน้าท้องและด้านหลังอยู่ใกล้กันกล้ามเนื้อส่วนที่เกร็งตัวคั่งกล่าวอาจเป็นกล้ามเนื้อมัดเดียวกัน ดังนั้นการใช้ความร้อนช่วยลดการเกร็งตัวของกล้ามเนื้อหลังจึงอาจส่งผลให้กล้ามเนื้อส่วนท้องได้รับการผ่อนคลายตามไปด้วย อาการปวดท้องจึงบรรเทาลง

(3) ความเชื่อเรื่องการเรียนรู้คาถา (เสรีและมงคล, 2547)

- ผู้อาวุโสจะถ่ายทอดคาถาให้กับผู้สืบทอดในเดือนกันยายน หรือในภาษาป่าเกะฉู่อ เรียก “เดือนลาภ” ซึ่งเป็นช่วงที่ดอกแดงกวาบานเชื่อว่าจะทำให้จำคาถาได้ดี และส่วนใหญ่จะเรียนกันช่วงกลางคืนในวันพฤหัสบดี ซึ่งผู้อาวุโสในชุมชนบอกว่าเป็นวันดี วันครู และเรียนได้คี่นละ 7 คน (นับจำนวนคี่) เนื่องจากเป็นการกำหนดไว้มาตั้งแต่สมัยก่อน ทั้งนี้คุณครูวิชาพัฒนาไพรวัลย์ (นักวิจัยอิสระชาวป่าเกะฉู่อ; ที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ) ให้ข้อสังเกตว่า

“คนป่าเกะฉู่อจะนับวันไม่เหมือนคนไทย ป่าเกะฉู่อจะนับวันแรกเป็นวันจันทร์ ตามด้วยวันอังคาร พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ ดังนั้นจะเห็นว่า วันพฤหัสบดีจะเป็นวันกลาง ในขณะที่คนไทยนับวันอาทิตย์เป็นวันแรก วันพุธจะเป็นวันกลาง เพราะฉะนั้นการสอนวัน

พหูหฺสดี จะเป็นการบอกว่าเป็นเหมือนคาบสองคม ถ้าคุณใช้ในทางที่ดี ก็ดีไป แต่ถ้าใช้ในทางที่ไม่ดีก็ไม่ดี ถ้าไม่ครบสามสิบปีคุณใช้ไม่ได้ คุณยังทัน โลกไม่เพียงพอ หัวกะโหลกยังอ่อน หน้าอกยังบาง กินยังไม่ครบ รู้ยังไม่หมด และการจำกัดการสอนครั้งละ 7 คน เป็นภูมิปัญญาของผู้สอน รู้แล้วว่าสอนให้ไม่ได้ใหม่ ถ้ามากกว่านั้นผู้สอนรับไม่ไหว ถ้าเราศึกษาจริงๆ จะพบว่า เป็นภูมิปัญญายิ่งใหญ่ของบรรพบุรุษ ถ้าพี่น้องแม่เสด็จศึกษาจากผู้เฒ่าเพิ่มจะได้อะไรที่มากขึ้นและเราสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น”

- หากมีผู้ที่ต้องการจะเรียนคาถามากกว่า 7 คน ผู้ที่เกินจะต้องออกมานั่งฟังนอกบริเวณที่สอนในลักษณะแอบฟังโดยไม่ต้องเสียค่าเรียน หากจำคาถาได้เชื่อว่าจะสามารถใช้คาถาได้ผลดีกว่าคนที่เรียนอยู่ข้างใน

- การเรียนการสอนแต่ละครั้ง ผู้เรียน จะต้องเสียค่าเรียน (ค่าบูชาครู) คนละ 70 บาท (ในสมัยก่อนค่าเรียนหรือค่าครูจะจ่ายด้วยเหรียญเงินแท้จำนวน 7 เหรียญ; ปัจจุบัน เหรียญเงินแท้นี้ใช้ในการดูหลังเพื่อระบายความร้อนออกจากร่างกายเมื่อมีไข้ตัวร้อน โดยใช้เหรียญเงินใส่ลงในไข่ต้มที่เอาไข่แดงออกแล้วห่อด้วยผ้าขาวบาง ดูหลัง เหรียญจะเปลี่ยนเป็นสีดำๆ เขียวๆ ต้องล้างด้วยน้ำจืดถ้าถึงจะออก) และก่อนเรียนต้องมีพิธีบูชาครูซึ่งประกอบไปด้วยพานใส่เครื่องเช่น ไหว้คือข้าวสาร รูป เทียน ดอกไม้ และค่าครู โดยครูผู้สอนจะนำพานดังกล่าวไปประกอบพิธีบูชาบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาทิ้งหลายว่า "วันนี้ลูกหลานจะนำของแก่ที่คนโบราณเขาใช้มาจนถึงปัจจุบันมาให้ลูกให้หลาน ขอให้ผู้เรียนรับและนำไปใช้ได้ผลประโยชน์ และขอให้ผู้เรียนมีความสุขทั้งครอบครัว อย่าให้โทษแก่พวกเขา ครูผู้สอนอธิษฐานให้ผู้เรียนมีความสุขไม่ต้องมีโทษต่อตัวเองให้อยู่ดี ทั้งผู้เรียนและผู้สอน "

- การเรียนคาถานิยมเรียนกันในเพศชาย สามารถเรียนได้ทุกวัยและนำไปรักษาตัวเองได้เมื่อมีอายุ 20 ปีขึ้นไปแต่หากจะนำไปใช้รักษาผู้อื่นนั้นผู้ใช้คาถาต้องมีอายุ 30 ปีขึ้นไปเพราะถือว่าผ่านชีวิตมามาก (ผ่านโลกมานาน) ผู้ที่อายุยังไม่ถึงถือว่าประสบการณ์ยังน้อยอยู่ ดังภาษิตป่าเถะญอกล่าวไว้ว่า "หัวกะโหลกยังอ่อน หน้าอกยังบาง กินยังไม่ครบ รู้ยังไม่หมด" อาจนำคาถามาใช้ในทางที่ผิดเป็นโทษต่อตัวเองได้และเชื่อว่าหากใช้ก่อนอายุ 30 ปี จะทำให้ฟันหลุดก่อนวัย

- คนป่าเถะญอจะไม่ถ่ายทอดคาถาให้กับลูกตัวเอง (เชื่อว่าลูกชายห้ามเรียนคาถาต่อจากพ่อ) เพราะคาถาที่เรียนรู้อาจจะใช้ไม่ได้ผลไม่ว่าจะใช้รักษาตนเองหรือผู้อื่นแต่พ่อสามารถรักษาให้ลูกชายได้และสามารถถ่ายทอดให้หลาน พี่น้อง หรือเพื่อนบ้านคนอื่นๆ ได้ ทั้งนี้พระมหาพิรพงษ์ พลวิโร (ผู้ประสานงานกลุ่มสามพันเพื่อเด็กคอก; ที่ปรึกษาโครงการวิจัย) ได้ตีความเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าวไว้ว่า "พี่น้องป่าเถะญอ ไม่ใช่คนอเมริกัน หมายถึง ความเชื่อดังกล่าวเป็น

การป้องกันการผูกขาดทรัพย์สินทางปัญญา กล่าวคือ การถ่ายทอดให้ลูกถือเป็นการผูกขาดทรัพย์สินทางปัญญาเหมือนกัน ไม่เพื่อแม่ ไม่เอื้ออาทร แต่เขวสามารถถ่ายทอดให้หลาน ให้เพื่อนบ้าน ให้คนอื่น ๆ ได้เรียนรู้ เป็นการกระจายโอกาส”

- ผู้หญิงส่วนมากจะไม่นิยมเรียนคาถา เพราะเชื่อว่าใช้คาถารักษาไม่ได้ผลและผู้หญิงตั้งครรภ์จะไม่อยู่ในบริเวณที่มีการสอนคาถาเพราะเชื่อว่าถึงรู้คาถานั้นไปก็ไม่มีประโยชน์เพราะใช้รักษาไม่ได้ แต่ก็มีข้อยกเว้นในบางคาถาที่ผู้หญิงสามารถเรียนรู้และใช้ได้ ได้แก่ คาถาป้องกันผี โดยจะใช้เมื่อเวลาที่เด็กเล็กๆร้องไห้โดยไม่ทราบสาเหตุ เวลาเข้าป่าหรือเวลาไปงานแต่งงานหรืองานศพ จะใช้คาถานี้ป้องกันอันตรายจากภูตผี โดยจะใช้ฝ้ายสีด้ามักเป็นปม 7 ปมพร้อมกับท่องคาถา จากนั้นเอาฝ้ายนี้คล้องคอเป็นเวลา 3 วันขึ้นไป หากถอดออกจะต้องเก็บไว้บนที่สูง เช่น ตามฝาผนังหรือประตูบ้านให้ไกลจากของสกปรกหรือที่ที่คนสามารถเดินข้ามได้เพราะเชื่อว่าหากมีคนเดินข้ามหรือฝ้ายนั้นถูกของสกปรกผู้ที่ทำฝ้ายนั้นจะใช้คาถาไม่ได้ผลอีก (สังเกตได้จากที่ข้อมือหรือที่คอของเด็กเล็กๆชาวปาเกอะญอ มักจะมีฝ้ายสีด้ามูกอยู่)

- การเรียนคาถาจะไม่เล่าให้กันฟังเพราะเชื่อว่าจะทำให้ผู้ที่เล่าใช้คาถานั้นไม่ได้ผล หากอยากรู้ต้องไปเรียนด้วยตนเอง

- คาถารักษาโรคบางคาถาไม่สามารถสอนหรือถ่ายทอดแก่กันได้หากไม่มีอาการเจ็บป่วย เช่น คาถาค่อเส้นเอ็น ต่อกระดูกที่หัก คาถาแก้พิษที่ถูกงูกัดเพราะเชื่อว่าหากสอนแล้วจะมีเหตุให้ต้องใช้คาถานั้นรักษา กล่าวคือหากผู้เรียนให้ผู้สอนสอนคาถาให้ขณะที่ไม่มีใครมารักษากับผู้สอน ผู้เรียนจะมีเหตุให้เกิดภัยที่ต้องใช้คาถานั้น ทั้งนี้คนในชุมชนเคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่ามาให้ผู้อาวุโสสอนคาถาค่อกระดูกหักให้แต่ไม่กี่วันก็ถูกรถชน ขาหัก เป็นต้น

- เมื่อผู้ที่รู้คาถาใช้คาถารักษาผู้ที่ได้รับบาดเจ็บจนหายเป็นปกติแล้วผู้ที่ได้รับการรักษาจะต้องคัมน์น้ำส้มป่อยและขมิ้น ไปล้างมือให้กับผู้ที่รักษาที่บ้านของผู้ที่รักษาเท่านั้นทันทีที่หายเป็นปกติ ไม่เช่นนั้นเชื่อว่าอาจมีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้นกับลูกหลานของผู้ที่รักษา เช่น ไปรักษาให้กับผู้ที่กระดูกหักแล้วผู้นั้นไม่มาล้างมือให้ลูกหลานอาจได้รับบาดเจ็บกระดูกหักเช่นกัน

- ข้อห้ามในการเรียนคาถา ได้แก่ ห้ามท่องคาถาในเวลากลางวัน ห้ามท่องคาถาให้คนตั้งท้องฟัง อายุไม่ถึงไม่สามารถเรียนได้ คาถาบางบทถ้าไม่ถึงคราวต้องใช้ไม่สามารถท่องได้ เวลาเรียนห้ามมองไปที่เตาไฟและแม่น้ำ เพราะไฟมีอำนาจเผาผลาญ น้ำมีอำนาจในการละลาย จะทำให้ลืมสิ่งที่ท่องได้

- คาถาที่คนในชุมชนได้เรียนรู้จากกิจกรรมของโครงการวิจัยฯ มี 14 บท ได้แก่ คาถาป้องกันตัวจากภัยอันตรายต่างๆ คาถาไล่ผี เช่น ลูกร้องไห้ตอนกลางคืน คาถาแก้อาการกินผิด

(แพ้ยา) การรักษาอาการปวดท้อง (ใช้คู่กับเกลือ หรือไหล) คาถาเรียกขวัญ คาถาต่อเส้นเอ็น ค้อนิ้วมือ (รักษาโรค) โดยผู้รักษาต้องอายุถึง 40 ปี การรักษาบางครั้งใช้น้ำมันหมู คาถาส่งสะดวง (ปีละ 1 ครั้ง) การรักษาไทยพอยด์ (ใช้คู่กับกระเทียม ใบมะระ) คาถาเป่าห้ามเลือด (ใช้คู่กับยาสูบ และหญ้าสามเสื่อ) การรักษามะเร็งผิวหนัง เช่น งูสวัด (ใช้คู่กับใบพลู หมาย) คาถาแก้ปวดหัว (ใช้ ดอกมัดหัวแล้วเป่า) การรักษาท้องร้อง (ใช้ไหล) การรักษานิ้ว (ใช้คู่กับหญ้าคำป້อง-เคือย) การรักษาอาการนอนไม่หลับ ตกหมอน

หมายเหตุ: ผู้สอนคาถาดังกล่าว คือ ผู้อาวุโสบ้านแม่แสน้อย และแม่แสน้อย รายละเอียดของคาถาไม่สามารถบอกได้ทั้งหมด บอกได้เฉพาะประโยชน์ของคาถา

(4) ความเชื่อเรื่องการเก็บสมุนไพร (เสรี และมงคล, 2547)

- ก่อนที่จะทำการเก็บสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ได้นั้นต้องทำพิธีบูชาสมุนไพรก่อนนำมาใช้ โดยการนำสมุนไพรที่เก็บมามัดกับหมากพลู
- การเก็บสมุนไพรให้เก็บเฉพาะตอนขาไปเก็บ ไม่ควรเก็บตอนจากกลับจะทำให้สมุนไพรที่เก็บมานั้นใช้รักษาไม่ได้ผล
- วันที่ควรเก็บสมุนไพร คือ วันศุกร์และวันเสาร์

4.3 ปัญหาและอุปสรรคในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

ในอดีตคนในชุมชนใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพ ปัจจุบันเมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป วิธีการดูแลรักษาสุขภาพได้เปลี่ยนไปด้วย ซึ่งส่งผลกระทบต่อการใช้สมุนไพรพื้นบ้านโดยตรง ดังนั้นการศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนจึงต้องศึกษาประเด็นด้านสุขภาพของชุมชนควบคู่กันไปด้วย ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นดังกล่าวจากการบอกเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนจากเวทีประชุมชาวบ้านตั้งแต่การเข้าไปทำวิจัยในช่วงแรก การบอกเล่าของผู้อาวุโสและชาวบ้านในละแวกชุมชน การสังเกต และสอบถามคนในชุมชนระหว่างการทำวิจัย ตลอดจนการส่งแบบสอบถามไปเก็บข้อมูลหรือกระทั่งการโทรศัพท์ไปแลกเปลี่ยนทัศนคติกับคนในชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียงหลังจากที่ผู้วิจัยออกมาจากชุมชนแล้ว ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ขาดหาย ข้อมูลในส่วนนี้จึงได้มาจากหลายกระบวนการ และเรียบเรียงเป็นประเด็นได้ดังนี้

4.3.1 ภาวะการเจ็บป่วยและการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพ

จากการสอบถามคนในชุมชนพบว่าอาการหรือโรคที่คนในชุมชนเป็นกันมาก ได้แก่

- ไข้หวัดในฤดูหนาวหรือฝน โดยมีสาเหตุมาจากสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงบ่อยมาก เช่นบางครั้งฝนตก บางครั้งแดดออก อากาศหนาวร้อนเปลี่ยนแปลงเสมอ ประกอบกับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มไม่เพียงพอ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมาจากการไม่ดูแลสุขภาพ เช่นกลับจากที่ทำงานแล้วไม่ได้อาบน้ำ (ถูฝน-แดด สลับกัน)

- ปวดท้อง ท้องร่วงหรือกระเพาะอาหาร โดยมีสาเหตุมาจากการไม่ดูแลสุขภาพ เช่นกินอาหารไม่เป็นเวลา บางวันกินสองมือ บางวันกินสามมือ เนื่องจากภาวะเร่งรีบจากการทำงานหรือการกินอาหารผิด คัดน้ำไม่สะอาด เพราะใช้น้ำจากปะปาภูเขาซึ่งบางครั้งฝนตกน้ำไม่ค่อยดี ไบโม่เน่า ก็ดื่มเข้าไปด้วยทำให้ท้องร่วงได้

- โรคไทยฟอยด์ ซึ่งมักจะเป็นกันบ่อยในฤดูฝน เนื่องมาจากการคั้นน้ำที่ไม่สะอาดเพราะใน ฤดูฝนน้ำปะปาภูเขาที่ใช้กันอยู่ในชุมชนจะมีสิ่งแปลกปลอมลงไปปะปนได้ง่าย

- ปวดหัว สาเหตุมาจากความยากจนและภาวะหนี้สินต่างๆทำให้คิดมาก ซึ่งถ้าคิดมากเกินไปอาจทำให้เป็นโรคต่างๆตามมาได้ เช่นโรคหัวใจล้มเหลว เป็นต้น

สำหรับวิธีการดูแลรักษาสุขภาพของคนในชุมชนนั้น พบว่า ในปัจจุบันมีอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) จำนวนสองคน ซึ่งเป็นแกนนำเยาวชนของหมู่บ้าน คือ

นายสมพร ศิลปพงษ์ไพโร และนายกฤษณพงษ์ การมั่งมี ทำหน้าที่ดูแลภาวะการเจ็บป่วยของคนในชุมชนตามคำแนะนำจากอนามัย ซึ่งลักษณะของการรักษาพยาบาลในหมู่บ้านตามปกตินั้น หากมีอาการไม่รุนแรง เช่น ปวดท้อง ท้องเสีย กระทั่งแมลงสัตว์กัดต่อยจากการดำเนินชีวิต เช่น ในระหว่างทำมาหากิน เดินป่ามักจะใช้สมุนไพรที่พบทั่วไปในหมู่บ้านทำการรักษาโรคซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแม่บ้านที่ใช้ประโยชน์เพราะสมุนไพรที่พบในหมู่บ้านหรือหาได้ในง่ายในชุมชนจะเป็นพวกสมุนไพรรักษาโรคเด็กและแก้อาการลมผัดเดือนรวมถึงสมุนไพรที่ช่วยในการบำรุงกำลังและแก้อาการเบื่ออาหารที่คนในชุมชนบอกว่ามักเป็นกับผู้ป่วยที่ไปรักษาพยาบาลจากอนามัยหรือโรงพยาบาลมา ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าอาจเป็นผลต่อเนื่องของการกินยาแผนปัจจุบันทั้งนี้ต้องมีการศึกษาจากผู้รู้อีกที ส่วนในป่าจะเป็นสมุนไพรที่รักษาอาการอื่นๆ เช่น ฟกช้ำ มะเร็ง และใช้คองเกล้าบางชนิดมีข้อห้ามใช้ในคนบางประเภท แต่หากมีอาการป่วยมากหรือในเวลาเร่งรีบจากการทำงานมักไปรักษาที่อนามัยร่วมกับการใช้สมุนไพร คั้นกินน้ำมันคั้นจากการเป่ามันคั้นคาลาของผู้อาวุโสในหมู่บ้านและยังมีการให้ผู้อาวุโสทำพิธีมัดมือเรียกขวัญให้กับผู้ป่วยที่มีอาการหนัก บางครั้งที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ หรือเรื่องไม่สบายใจขึ้นในครอบครัว จะมีการทำพิธีเลี้ยงผี และมัดมือ เป็นต้น

และจากการประมวลแบบสอบถามและสัมภาษณ์คนในชุมชนเกี่ยวกับการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพ ทำให้สามารถแบ่งวิธีการดูแลรักษาสุขภาพได้ 2 ประเด็น ดังนี้

(1) การดูแลรักษาสุขภาพกาย

การดูแลรักษาสุขภาพของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะดูแลรักษาสุขภาพตัวเองก่อน เช่น กินอาหารที่มีประโยชน์ สะอาด ปลอดภัย พืช ไม้กินพริ้วหรือ คั้นน้ำที่สะอาดและคั้นน้ำก่อนคั้น นอกจากนี้บางคนยังคั้นยาสมุนไพรคั้นแทนน้ำเพราะเห็นว่าสมุนไพรเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ เช่น ช่วยเจริญอาหาร บำรุงร่างกาย ที่สำคัญไม่มีอันตรายจากสารตกค้างเข้าไปในร่างกายและหากมีอาการเจ็บป่วยเกิดขึ้นจะพยายามป้องกันดูแลรักษาสุขภาพตนเองอย่างสม่ำเสมอ พักผ่อนมากๆ กินอาหารที่ถูกสุขลักษณะอยู่ในสภาพอากาศที่เหมาะสมไม่ร้อนหรือหนาวเกินไป หรือเลือกใส่เสื้อผ้าให้เหมาะสมกับสภาพอากาศ เช่น ใส่เสื้อกันหนาวในเวลาที่อากาศเย็นและเนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องค่าใช้จ่ายในการรักษาจึงมักใช้วิธีการ ไปหาสมุนไพร ใกล้เคียงบ้านมารักษาอาการก่อนไปโรงพยาบาล เช่น ถ้าปวดหัว ปวดท้อง หน้ามืดคาตา จะหาสมุนไพรมารักษาหรือให้ผู้อาวุโสทำน้ำมันคั้นคาลามาให้ บางบ้านที่ยังมีการนับถือผีบรรพบุรุษอยู่ (ผีแบบดั้งเดิม) ก็จะทำพิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษให้ช่วยรักษาอาการป่วยไข้ของคนในครอบครัว

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคนในชุมชนส่วนใหญ่มักรักษาอาการเจ็บป่วยโดยใช้สมุนไพร ร่วมกับยาแผนปัจจุบัน เช่นยาพาราเซตามอล หากอาการไม่ดีขึ้นก็ไปหาหมอที่อนามัยใกล้บ้าน ถ้าอาการรุนแรงจะ ไปตรวจที่โรงพยาบาลแต่ถ้าเด็กเจ็บป่วยส่วนใหญ่จะพาไปหาหมอที่อนามัย หรือ โรงพยาบาลก่อนจึงจะใช้สมุนไพรควบคู่กันเพราะเด็กมีอาการอ่อนเพลียไม่สามารถดูแลตัวเองหรือ รักษาหายได้เร็วเหมือนผู้ใหญ่แต่ในบางครั้งก็ป้องกันก่อน โดยการคั้นน้ำสมุนไพรให้เด็กอาบเพื่อ ป้องกันการเป็นไข้หวัด

นอกจากการคั้นกินน้ำมนต์ การใช้คาถาอาคม ร่วมกับการใช้สมุนไพรในการดูแลรักษา สุขภาพภายในชุมชนแล้ว เมื่อมีอาการเจ็บป่วยมากหรือรักษาไม่หาย คนในชุมชนก็มีทางเลือกใน การรักษาพยาบาลแตกต่างกันไป เช่น ใช้บริการอนามัยที่บ้านแม่แฮเหนือ หากที่อนามัยรักษาไม่ได้ ก็จะส่งตัวผู้ป่วยไปรักษาที่ โรงพยาบาลในเขตที่รับหน้าที่ดูแลตามชั้นคอนหรือความรุนแรงของ อาการ กล่าวคือ ในเบื้องต้นจะถูกส่งไปที่โรงพยาบาลแม่วาง อำเภอแม่วาง หรือ คลินิกที่อำเภอ สันป่าตอง หากโรงพยาบาลแม่วางรักษาไม่ได้ก็จะทำการส่งต่อผู้ป่วยไปที่ โรงพยาบาลนครพิงค์ อำเภอแม่ริม หรือ โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ (รพ.สวนดอก) ในอำเภอเมืองเชียงใหม่ ซึ่งใน การเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลต่างๆ สำหรับหมู่บ้านที่มีการคมนาคมลำบากประกอบกับวิถีชีวิต ที่ต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมการเดินทางไปรักษาด้วยวิธีดังกล่าว หากไม่จำเป็นจริงๆ

ดังนั้น อีกทางเลือกหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมใช้ในการรักษาพยาบาล โรคภัยไข้เจ็บคือการใช้ บริการจากหมอเดือนท่านหนึ่งที่อยู่ที่บ้านแม่แฮเหนือซึ่งมีความรู้ทางการแพทย์พอสมควร (คำยืนยันจากเจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือ) และมีอุปกรณ์การแพทย์บางอย่าง เช่น น้ำเกลือ วัคซีน ใช้ยาแผนปัจจุบันและสมุนไพรบางอย่างทำการรักษา (ใช้ยาแผนปัจจุบันมากกว่าสมุนไพร) โดยจากการสอบถามคนบ้านแม่แฮเหนือ พบว่า หมอเดือนท่านนี้ เป็นคนจีนฮ่อ ชื่อ เถารี่ เป็นแพทย์ ทหาร (เสนารักษ์) หนีสงครามมาจากเมืองจีนตั้งแต่ 50-60 ปีที่แล้ว เมื่อเทียบกับประวัติบ้านแม่แฮ น้อยคือท่านเข้ามาอยู่ที่นี้ตั้งแต่สมัยที่มีบ้านแม่แฮน้อยประมาณ 2-3 หลัง กระจายกันอยู่ (อยู่มาก่อน มีอนามัยที่บ้านแม่แฮเหนือ) ปัจจุบันท่านอายุประมาณ 60 กว่าปีแล้ว คนในชุมชนยังคงรักษา กับท่านอยู่มากพอสมควร ถึงแม้จะจ่ายค่ารักษาพยาบาลแพงกว่า เนื่องจากท่านจะมารักษาคนไข้ให้ถึงที่ บ้านซึ่งสะดวกและประหยัดเวลาในการเดินทางไปรักษาที่อื่น ชาวบ้านบอกว่าท่านรักษาโดยใช้ยา แผนปัจจุบันที่ไปหาซื้อมาจากในตัวเมืองและแรงกว่าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือจึงหายเร็วกว่าและ จากการสัมภาษณ์คุณประสงค์ดี แสนสุขอุคมขวัญ (อสม. และประธานเยาวชนบ้านแม่แฮเหนือ) กล่าวถึง หมอเถารี่ว่า “ท่านเป็นคนที่มีบุญคุณกับชาวบ้านมาก เพราะในอดีตยังไม่มียาในหมู่บ้าน ก็จะได้ท่านคอยช่วยเหลือดูแลรักษา ไม่อย่างนั้น ชาวบ้านคงล้มป่วยกันมาก” นอกจากนี้

เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือยังบอกว่า “ชาวบ้านรักษากับท่านมานาน จากที่สังเกตดูก็ไม่พบว่า
มีใครได้รับอันตรายจากการรักษาพยาบาลของหมอท่านนี้”

(2) การดูแลรักษาสุขภาพจิต

วิธีการดูแลรักษาสุขภาพจิตของคนในชุมชน เช่นเมื่อมีเรื่องไม่สบายใจหรือเครียด
ส่วนใหญ่กลุ่มวัยรุ่นในชุมชนจะแก้ปัญหาโดยไปคุยหรือปรึกษากับเพื่อน หุยุดคิดเรื่องที่ทำให้กังวล
หาความสุขกับเพื่อนฝูง เช่น ร้องเพลงเฮฮา เล่นตลกคลายเครียด นอกจากนี้ก่อนที่จะถึงฤดูที่ต้อง
ทำงานหนักหรืองานครั้งใหญ่ เช่น เกี่ยวข้าวหรือ ไถนาจะไปเที่ยวพักผ่อนในป่าก่อน ซึ่งแกนนำ
เยาวชนคนหนึ่งเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “ก่อนจะทำงานใหญ่แต่ละครั้ง เช่นการเกี่ยวข้าวซึ่งต้องใช้เวลา
หลายวัน เขากับเพื่อนๆ จะไปเที่ยวพักผ่อนในป่า ไปแล้วสบายใจดี” และในช่วงที่ผู้วิจัยอยู่ในชุมชน
มักพบเสมอว่าเมื่อมีเวลาเหลือจากการทำมาหากินหรือมีเรื่องเครียดไม่สบายใจ คนในชุมชน
(ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย) มักหาทางออกด้วยการไปเที่ยวป่าหรือหาเพื่อนที่หมู่บ้านอื่นซึ่งมีทั้งไป
คนเดียวและไปเป็นกลุ่ม บางครั้งก็ไปนอนในนาเมื่อสบายใจขึ้นจึงกลับบ้าน ในขณะที่แม่บ้าน
ส่วนใหญ่มักชอบมาพบปะสังสรรค์หรือปรึกษาหารือกันในช่วงเช้าก่อนไปทำงานและหลังอาหาร
ช่วงค่ำบางครั้งก็พากันมาพักผ่อนดูทีวีร่วมกับเด็กๆ ในชุมชนที่บ้านใดบ้านหนึ่งของคนในหมู่บ้าน
อยู่เป็นประจำ

นอกจากนี้จากการทำกิจกรรมร่วมกับทีมวิจัยชุมชน แทบทุกครั้งที่ต้องลงมาข้างล่างทีม
วิจัยมักบ่นว่าร้อนและคิดถึงบ้านอยู่เสมอ เยาวชนบางคนที่มาทำงานทำข้างล่างอยู่ได้ไม่นานก็จะ
กลับบ้านทุกคนบอกว่าบรรยากาศข้างล่างไม่เหมือนที่บ้าน หรือกรณีของนายหน่อ จรูญเมธากุล ที่
ได้รับอุบัติเหตุและต้องมานอนพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลสวนดอกก็ขอหมอกลับไปรักษาตัวที่บ้าน
ทั้งๆที่อาการยังไม่ดีเท่าที่ควรแต่เมื่อกลับไปบ้านก็มีอาการดีขึ้น ตัวอย่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า
ธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญกับคนในชุมชน และช่วยเยียวยาจิตใจได้เป็นอย่างดี

สำหรับวิธีการแก้ปัญหาภายในครอบครัวคนในชุมชนส่วนใหญ่มักแก้ปัญหาด้วยการ
ปรึกษาหารือสมาชิกในครอบครัวของตัวเองก่อน ถ้าแก้ปัญหาไม่ได้ก็จะไปปรึกษาพ่อแม่หรือ
คนอื่นๆที่อยู่นอกครอบครัว ทั้งนี้พ่อบ้านคนหนึ่งอธิบายว่า “ต้องพยายามหาทางออกด้วยการทำ
ความเข้าใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นเสียก่อนไม่นำมาคิดมากเกินไป พยายามอดทนและระมัดระวังตัว
เพื่อที่จะไม่ให้เกิดเหตุการณ์ที่เลวร้ายไปมากกว่าเดิม ที่สำคัญเมื่อเป็นปัญหาที่รุนแรงต้องทำให้
เข้มแข็ง และต้องคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา ถ้าคิดว่าเป็นเรื่องร้ายแรงอาจทำให้ชีวิตผิดหวังได้”

นอกจากนี้หากเกิดปัญหาขึ้นในหมู่บ้านจะมีการเรียกประชุมกันทุกครั้งเพื่อปรึกษาหารือ
กันถึงแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับปัญหาว่ารุนแรงหรือไม่และควรมีใครเข้ามา

เกี่ยวข้อง โดยอาจเป็นการเรียกประชุมเฉพาะแกนนำหรือคณะกรรมการหมู่บ้านก่อนเพื่อปรึกษาหารือกันให้ได้ทางออกในเบื้องต้นแล้วจึงประชุมชาวบ้านเพื่อนำเสนอแนวทางแก้ปัญหาต่างๆ ให้เกิดการยอมรับร่วมกันก่อนจึงจะแบ่งบทบาทหน้าที่เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาต่างๆ อีกทีหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม จากการประมวลแบบสอบถามชาวบ้านหลายคนสะท้อนว่าถึงแม้ทุกคนจะดูแลรักษาสุขภาพอย่างเต็มที่แล้วก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงภาวะอาการเจ็บป่วยไปได้ ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิตที่เป็นอยู่และสภาพปัญหาที่ประสบพบเจออยู่ทุกวัน เช่น ภาวะผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนสูง สภาพอากาศไม่เอื้อต่อการเพาะปลูกตลอดจนภาวะหนี้สินที่เกิดขึ้นทำให้ต้องใช้เวลาไปกับการทำมาหากินมากกว่าการดูแลสุขภาพจึงเป็นสาเหตุให้ประสบกับภาวะการเจ็บป่วยอยู่เป็นประจำอยู่ที่ว่าจะเจ็บป่วยมากหรือน้อยเท่านั้น ทั้งนี้สาเหตุสำคัญของภาวะการเจ็บป่วยดังกล่าวมาพร้อมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต นั่นเอง ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อ 4.3.2 ต่อไป

4.3.2 การเปลี่ยนแปลงด้านการดูแลสุขภาพของชุมชน

ปัจจุบันวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหลายอย่างซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพตามไปด้วย เช่นการเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการทำเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นการทำเกษตรเพื่อการค้าส่งผลให้มีการนำสารเคมีกำจัดวัชพืชและยาฆ่าแมลงเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรมากขึ้นเรื่อยๆ โดยชาวบ้านบอกว่าการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่การมีความเจริญหรือการพัฒนาหลายๆอย่างเข้ามาในชุมชน บางคนสะท้อนว่า “มากับโครงการหลวง” (เจ้าหน้าที่มาส่งเสริมให้ใช้) ถึงแม้รู้ว่าอันตรายต่อสุขภาพแต่ชาวบ้านก็ยังใช้กันอยู่เนื่องจากไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพ ชาวบ้านบอกกับผู้วิจัยว่า “ไม่ใช่ไม่ได้ ผลผลิตจะตกต่ำ” และจากการแลกเปลี่ยนกับคนในหมู่บ้านใกล้เคียงบางคนยังมีความคิดว่าควรส่งเสียให้ลูกหลานเรียนสูงๆ แล้วไปหางานทำข้างนอก (ข้างล่าง) จะเป็นการปลอดภัยกว่าเพราะในอนาคตสังคมข้างบนจะไม่น่าอยู่ เนื่องจากเต็มไปด้วยสภาพแวดล้อมเป็นพิษจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมีหรือสารพิษต่างๆจากการเพาะปลูก ไม่เหมือนกับวิถีชีวิตในอดีตที่ชาวบ้านในชุมชนเล่าให้ฟังว่า

“ในอดีตความเป็นอยู่ลำบากมาก เวลาทำไร่ ทำนา ช่วยเหลือกัน ด้านสุขภาพจะมีหมอด่าแย หมอสมุนไพร ให้คนมีเวทมนต์คาถามาช่วยกันรักษา ดูแลกันเอง ช่วยกันเก็บสมุนไพรมารักษากันเอง ในเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี (ถือเป็นเรื่องของสุขภาพทางจิตใจ) มีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าว หรือทำไร่ ทำนา ส่วนใหญ่จะมีปีละ 2 ครั้ง เช่น ในคอนปลูกข้าว หรือหว่านกล้าจะไม่หว่านหมด จะเก็บไว้ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ มีประเพณีเลี้ยงผี มัคมือ ซึ่งเป็นการทำความเคารพผีในไร่ นา จุดประสงค์เพื่อให้ข้าวออกงาม ไม่ให้หนูป่า แมลง มาทำลายได้”

จากคำบอกเล่าของคนในชุมชน สรุปได้ว่าการดูแลรักษาสุขภาพในอดีตนั้นเน้นการพึ่งพาสมุนไพรในการรักษาโรคต่างๆ เป็นหลัก ซึ่งชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า

“เมื่อก่อนไปหาสมุนไพรกันในป่า ในเขา ตามไร่ สวน นา ตามไร่มุมนเวียนก็มีมาก แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีไร่มุมนเวียนแล้วสมุนไพรบางอย่างก็หายไปด้วย ยิ่งในปัจจุบัน เมื่อมีหมอ อามั้ย หรือโรงพยาบาล ก็จะไปรักษากันที่นั่นแทนเพราะสะดวกดี ทำให้การใช้สมุนไพรค่อยๆ ลดลงไปเรื่อยๆ ปัจจุบันจึงเหลือเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่ใช้สมุนไพรเป็น ส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสซึ่งบางคนไปเดินป่าไม่ไหวแล้ว เด็กๆ รุ่นหลังในชุมชนใช้กันไม่ค่อยเป็น มีเพียงบางชนิดที่เป็นการรักษาโรคทั่วไปและใช้ต่อกันมาทำนันทน์ที่ใช้เป็นอยู่”

บางคนรู้จักต้นสมุนไพรแต่ไม่รู้วิธีใช้ มีบางคนเคยใช้หรือเคยกินเฉพาะที่เปลี่ยนรูปแล้ว (ต้ม ฯลฯ) แต่ไม่รู้จักต้น เพราะส่วนใหญ่ถ้าใคร ไปป่าและเก็บมาจะนำมาแบ่งปันกัน หากใครไม่เคยตามผู้รู้เข้าป่าไปศึกษาจะไม่รู้จักซึ่งผู้อาวุโสบางท่านสะท้อนว่าอยากถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรให้คนในชุมชนได้รับรู้แต่ส่วนใหญ่ไม่มีใครสนใจเนื่องจากการหันมาพึ่งพาแผนปัจจุบันมากขึ้น ดังจะสังเกตได้จากการที่ร้านค้าในชุมชนเริ่มมียาแผนปัจจุบันวางขาย โดยเฉพาะยาพาราและยาแก้ปวด (ยาแก้อาการเจ็บคอกจากไข้หวัดที่คนในชุมชนเรียกว่า “เพนซิลิน” เป็นแคปซูลสีเขียวเข้มลักษณะเหมือนยาปฏิชีวนะที่ชื่อว่า “เพนิซิลิน”) เมื่อเจ็บป่วยด้วยโรคหวัดชาวบ้านหลายคนจะซื้อยาชนิดนี้กิน ซึ่งในขณะที่ผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในชุมชนแม่ที่เป็นเจ้าของบ้านเคยเอามาให้กินเมื่อผู้วิจัยเป็นไข้หวัดและจากการแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนก่อนที่จะเกิดการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร พบว่าคนส่วนใหญ่นิยมใช้ยาแผนปัจจุบัน เนื่องจากสะดวกและประหยัดเวลาทำมาหากินจึงทำให้หันไปใช้บริการจากหน่วยงานบริการด้านสุขภาพภาครัฐมากกว่าในอดีต ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อ 4.3.3 ต่อไป

4.3.3 การใช้บริการด้านสุขภาพจากหน่วยงานของรัฐ

สถานบริการด้านสุขภาพในละแวกชุมชนมีสถานีอนามัยหนึ่งแห่งตั้งอยู่ที่บ้านแม่แฮเหนือ ได้แก่ สถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือซึ่งมีชื่อเดิมว่าสถานบริการสาธารณสุขชุมชนตั้งมาตั้งแต่ปี 2536 และได้รับจัดสรรงบประมาณยกฐานะเป็นสถานีอนามัยเมื่อปี 2543 ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2546) มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานจำนวน 2 ท่าน และลูกจ้างชั่วคราวจำนวน 1 คน ได้แก่

1. นายอานุกงษ์ แสนสุขอุดมไพร อายุ 29 ปี ตำแหน่งนักวิชาการสาธารณสุข
2. นายวิโรจน์ บุญสุวรรณ อายุ 26 ปี ตำแหน่งเจ้าพนักงานสาธารณสุข 3
3. นายไกรวิทย์ แสงกระจ่างพราว อายุ 24 ปี เป็นลูกจ้างชั่วคราวทำหน้าที่หาข้อมูล

จากการสอบถามบุคลากรหรือเจ้าหน้าที่ประจำสถานีอนามัยทั้ง 3 ตำบล เกี่ยวกับการใช้บริการของคนในชุมชน พบว่าผู้มาใช้บริการส่วนใหญ่จะเป็นคนในหมู่บ้านเขตพื้นที่รับผิดชอบของตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม ได้แก่ บ้านแม่แฮเหนือและแม่แฮน้อย หมู่ 3 บ้านห้วยขมิ้นใน ห้วยขมิ้นนอกและป่าเกี๊ยะ หมู่ 17 บ้านห้วยหอย หมู่ 19 บ้านแม่สะงะเหนือ-กลางและใต้ หมู่ 15 บ้านแม่แจ๊ะ สบผาหลวงและผาหลวง หมู่ 13 โดยหมู่บ้านที่มาใช้บริการมากที่สุด คือแม่แฮเหนือและแม่แฮน้อย นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านนอกเขตพื้นที่รับผิดชอบที่มาใช้บริการ ได้แก่หมู่บ้านในเขตพื้นที่อำเภอสะเมิง คือบ้านห้วยน้ำจาง และหมู่บ้านในเขตพื้นที่อำเภอแม่วาง คือบ้านม่อนยะเหนือกลาง และใต้ บ้านป่าไผ่ บ้านห้วยเย็น บ้านแม่ขุนนอก เป็นต้น

คนส่วนใหญ่ที่มาใช้บริการเจ็บป่วยด้วยโรคระบบทางเดินหายใจ เช่น ไข้หวัด ระบบกล้ามเนื้อ เช่น ปวดเมื่อย และระบบทางเดินอาหาร เช่น ภาวะอาหาร ซึ่งสาเหตุการเจ็บป่วยมาจากการไม่ทำตามคำแนะนำที่หมอบอก เช่น ไม่กินยาตามเวลาที่บอก ทำงานต่างๆไม่คำนึงถึงร่างกาย ไม่มีการป้องกันตัว เช่น หน้าฝนทำงานตากฝน สรุปลงโดยรวม คือ มาจากสภาพภูมิอากาศ สุขวิทยาส่วนบุคคลหรือพฤติกรรมปฏิบัติคนและอาชีพของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ทำการเกษตร

กลุ่มคนที่ใช้บริการส่วนใหญ่จะมีทั้งกลุ่มเด็กเล็กและกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งมารักษาด้วยโรคระบบทางเดินหายใจและระบบกล้ามเนื้อเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่คนกลุ่มอื่นๆ เช่น แม่บ้าน พ่อบ้าน เยาวชน รวมถึง ผู้อาวุโสบางคน ส่วนมากมารักษาด้วยโรคภาวะอาหาร เป็นไข้ ปวดหัว ทั้งนี้ภาวะการเจ็บป่วยดังกล่าวยังขึ้นกับฤดูกาลด้วย กล่าวคือคนที่ใช้บริการในแต่ละฤดูกาลจะแตกต่างกัน เช่นในช่วงฤดูฝนและฤดูหนาวจะมีผู้มาใช้บริการมากกว่าฤดูร้อน ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเด็กเล็กและผู้สูงอายุที่มารักษาด้วยโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ เช่น โรคหวัด ปวดคอบวม เนื่องจากสภาพภูมิอากาศเย็น ไม่ระวังรักษาสุขภาพ หรือขาดความรู้ความเข้าใจในการดูแลรักษาสุขภาพ และส่วนใหญ่มีก็จะกลับมารักษาด้วยโรคหรืออาการเดิม เช่น โรคภาวะ ระบบกล้ามเนื้อ สาเหตุมาจากการทานยาไม่ตรงเวลา ไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำ ที่สำคัญส่วนมากยังทานอาหารที่มีรสเผ็ดอยู่ ยังมีพฤติกรรมที่กระทำอยู่อย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง เช่นการกินอาหารไม่ตรงเวลาการทำงานโดยไม่คำนึงถึงสุขภาพ และยังไม่ปรับปรุงพฤติกรรมตามที่หมอบอก เช่นยังกินอาหารที่มีรสเผ็ดมากกว่ารสจืดและกินไม่ตรงเวลา ยังอยู่อย่างง่ายๆโดยไม่คำนึงถึงโรคภัยไข้เจ็บและยังทำงานแบบไม่คำนึงถึงสุขภาพ เช่นทำงานตากแดดตากฝนโดยไม่ป้องกันตัว เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้น พบว่า ถึงแม้คนในชุมชนจะหันมาใช้บริการด้านสุขภาพจากสถานีอนามัยบ้านแม่แฮเหนือ โดยเน้นการพึ่งพาแผนปัจจุบันมากขึ้นก็ยังมีปัญหาสุขภาพตามมา

ไม่หยุดหย่อน ทั้งนี้เพราะใช้เวลาไปกับการทำมาหากินมากกว่าการให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาสุขภาพ ดังนั้น เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือและอสม. บ้านแม่แฮน้อย ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการให้คำแนะนำด้านสุขภาพแก่คนในชุมชน จึงได้เสนอแนวทางในการส่งเสริมสุขภาพไว้ 2 แนวทาง ได้แก่

(1) การรณรงค์เรื่องการสร้างเสริมสุขภาพ (เน้นสร้างนำซ่อม)

จากการวิเคราะห์ของเจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือ และ อสม.บ้านแม่แฮน้อยเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของคนที่อยู่ในเขตการให้บริการ โดยสังเกตจากพฤติกรรมของกลุ่มคนที่มารับบริการที่อนามัยพบว่า มีเพียงส่วนน้อยที่มีการดูแลสุขภาพตนเองได้อย่างเหมาะสม ส่วนใหญ่ยังต้องปรับปรุงพฤติกรรมเนื่องจากในปัจจุบันผู้มาใช้บริการส่วนใหญ่ยังมีค่านิยมหรือทัศนคติไปในทางที่ผิด กล่าวคือเห็นค่าของเงินมากกว่าสุขภาพของตัวเอง คิดแต่ว่ามีเงินใช้แล้วจะมีความสุขทำให้ใช้เวลาไปกับการทำงานมากเกินไป ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำการรณรงค์แก้ไขทัศนคติหรือพฤติกรรมดังกล่าว โดยควรเร่งให้ความรู้ ความเข้าใจในการรักษาสุขภาพและปรับทัศนคติบางอย่างให้เอื้อต่อการดูแลและสร้างสุขภาพให้มากขึ้นกว่าการรับการรักษาซึ่งอาจทำได้โดยสนับสนุนให้มีการอบรมเจ้าหน้าที่อสม. ผู้นำหมู่บ้านและมีการประกาศทุกอาทิตย์เกี่ยวกับเรื่องการสร้างสุขภาพ

นอกจากนี้ควรให้การสนับสนุนหรือส่งเสริมบุคคล องค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพสุขภาพ เช่น ควรให้ความสำคัญต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ควรมีการตรวจสุขภาพประจำปีให้กับเจ้าหน้าที่อสม. และทุกคนที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชาวบ้าน นอกจากนี้ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้าน คืออสม.ควรเป็นผู้ที่มีความเสียสละ ถึงแม้แต่ละคนจะมีความสามารถต่างกัน แต่ก็ควรคำนึงถึงเป้าหมายร่วมกันนั่นคือทุกคนหวังให้หมู่บ้านตนมีความสุขสบาย แต่ก็ยังมีปัญหาที่ว่าบางบ้านยังเห็นเงินมีค่ากว่าสุขภาพ ดังนั้นอสม. ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของครอบครัวหรือชุมชนในการดูแลสุขภาพต้องส่งเสริมการสร้างสุขภาพอย่างจริงจัง โดยควรปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างและแนะนำเพื่อนบ้านให้ปฏิบัติได้จริง โดยเน้นการสร้างจิตสำนึกให้มากขึ้น ซึ่งทางอนามัยอาจช่วยส่งเสริมโดยการมอบหมายหน้าที่ให้อสม.มีบทบาทที่ชัดเจน มีสิทธิในการรักษาพยาบาล ทางที่ดีให้มีบัตรประจำตัวแก่อสม. เพราะทุกวันนี้อสม. ไม่มีบัตรที่ชัดเจน ทำให้บางคนไม่เชื่อถือ

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมานามัยสาธารณสุขก็พยายามทำหน้าที่ทุกอย่างทั้งแนะนำรักษา รณรงค์เท่าที่ทำได้แต่ก็ยังไม่สามารถให้การดูแลสุขภาพผู้ป่วยได้ทั่วถึง โดยเฉพาะในการติดตามผู้ป่วยที่อยู่ตามไร้ตามสวน ที่สำคัญมีอุปสรรคในการทำงานหลายอย่างทั้งภายนอกและภายใน เช่น ระบบการทำงานที่ทำให้ต้องเดินทางไปยังหมู่บ้านในเขตรับผิดชอบของสถานีอนามัยที่อยู่ไกล โดยเฉพาะในการติดต่อประสานงานระหว่างชุมชนในบางฤดูกาลเพราะยังเป็นอำเภอที่อยู่ในเขตพื้นที่ทุรกันดาร

การเดินทางลำบากประกอบกับมีบุคคลากรไม่เพียงพอ ขาดงบประมาณสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างอำเภอทำให้การประสานงานเกี่ยวกับการใช้จ่ายงบประมาณมีปัญหาหลายครั้งส่งผลต่อเนื่องไปถึงระบบการให้บริการแก่คนในชุมชน กระทั่งเกิดปัญหาความไม่เข้าใจกันในการทำงานหลายครั้งทำให้ท้อแท้ได้

เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือทั้งสามท่านและอสม.บ้านแม่แฮน้อยยังได้แสดงความคิดเห็นต่อแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่ทางที่ดี คือเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยทุกแห่งควรหันมาให้ความสำคัญและเน้นการส่งเสริมสุขภาพในด้านต่างๆ ให้มากกว่าการรักษาพยาบาล (เน้นสร้างนำซ่อม) ส่วนโรงพยาบาลชุมชนควรเน้นการให้การรักษาพยาบาลในเชิงรับและเชิงรุกให้มาก มีการประสานงานกับสถานีอนามัยอย่างต่อเนื่อง นั่นคือ โรงพยาบาลทุกแห่งควรรับผู้ป่วยที่ส่งมาจากอนามัยและทั่วไปไม่ควรแบ่งชนชั้น ควรให้สิทธิทุกคนเท่ากันและควรมีการประสานงานกับโรงพยาบาลอื่นที่มีอาณาเขตพื้นที่ติดต่อกันเพื่อความสะดวกแก่ประชาชนต่างเขตพื้นที่แต่อยู่ใกล้กับโรงพยาบาลในอีกเขตพื้นที่หนึ่งมากกว่า เช่นมีเขตพื้นที่ที่อยู่อำเภอแม่แจ่มก็จริงแต่อยู่ใกล้โรงพยาบาลในเขตอำเภอแม่แจ่มมากกว่าโรงพยาบาลในเขตพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม เช่นคนที่อยู่แม่แฮอยู่ใกล้โรงพยาบาลแม่แจ่มมากกว่าโรงพยาบาลแม่แจ่ม ก็ควรให้ความสะดวกแก่เขา เป็นต้น

(2) การส่งเสริมการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ

นอกจากการณรงค์เรื่องการสร้างเสริมสุขภาพแล้ว พบว่า เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือ มีทัศนคติที่ดีต่อการส่งเสริมและพร้อมสนับสนุนให้ชาวบ้านหันมาใช้สมุนไพรในการปฐมพยาบาลเบื้องต้น เพราะมองว่าสมุนไพรเป็นยาที่ได้จากธรรมชาติ สะอาด ปลอดภัย ไม่มีสารพิษตกค้าง ที่สำคัญราคาถูกและได้ให้คำแนะนำว่า “ก่อนที่จะมีการนำไปใช้ควรมีการศึกษากรรมวิธีในการนำไปใช้ให้สะอาดถูกต้อง และให้ประสิทธิภาพมากที่สุดและต้องมีการศึกษาด้วยว่าสมุนไพรบางตัวที่อาจจะมีผลกระทบต่ออวัยวะใดหรือกลุ่มบุคคลใดเป็นพิเศษ เพราะหากมีการนำไปใช้ไม่ถูกต้องอาจเกิดผลกระทบต่อคนใช้ได้ หากใช้อยู่ประจำสม่ำเสมอหรือใช้กันไปตลอดการรักษาที่ยังดี เพราะจะเป็นการช่วยสนับสนุนภูมิปัญญาชาวบ้านได้อีกทางหนึ่ง”

อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่อนามัยยังได้แสดงความเป็นห่วงในเรื่องการนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์เพียงฝ่ายเดียวโดยไม่ให้ความสำคัญในการช่วยกันดูแลรักษา ดังเช่น สถานการณ์ปัจจุบันที่สมุนไพรอยู่อย่างจำกัดบางอย่างมีเฉพาะที่และขยายพันธุ์ได้ช้า บางคนก็เก็บผิดวิธี ที่สำคัญมีแต่การเก็บมาใช้ประโยชน์โดยไม่มีการปลูกเพิ่มจึงไม่เพียงพอต่อการนำมาใช้ซึ่งหากปล่อยให้ในอนาคตคงหมดไปแน่นอน ดังนั้นหากจะส่งเสริมให้มีการนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการรักษาอย่างจริงจังแล้วก็ควรที่จะส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ควบคู่กันไป เช่น ควรมีการปลูกเพิ่มเพาะกล้า

หรือให้ความรู้เกี่ยวกับการขยายพันธุ์อย่างถูกวิธี เป็นต้น ทั้งนี้หลังจากที่ผู้วิจัยออกมาจากชุมชนแล้ว เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านแม่แฮเหนือยังสนใจในเรื่องการส่งเสริมการใช้สมุนไพรอยู่เสมอ (จากการแลกเปลี่ยนกันทางโทรศัพท์กับนายคาช่วย ชีพวิชศิริ; ลูกจ้างชั่วคราวที่มาแทนนายไกรวิทย์ซึ่งลาออกไปแต่งงาน) กระทั่งล่าสุด (มิถุนายน 2547) ผู้วิจัยได้กลับไปเยี่ยมชุมชน พบว่า อนามัยฯ ได้เริ่มทดลองปลูกสมุนไพรบางอย่าง เนื่องจากได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงสาธารณสุขและกำลังหาแนวทางในการส่งเสริมการใช้ ซึ่งเจ้าหน้าที่บอกว่าจะไปดูแปลงตัวอย่างที่บ้านแม่แฮน้อย นับเป็น โอกาสดีที่จะได้ต่อยอดงานพัฒนาเรื่องสมุนไพรในชุมชน

จากการศึกษาข้อมูลด้านสุขภาพของชุมชน ทำให้พบว่า ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่มาพร้อมกับการพัฒนากระแสหลักอันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเฉพาะการเปลี่ยนวิธีการดำรงชีพจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพมาเป็นเกษตรเชิงพาณิชย์ทำให้การดำรงชีพของคนในชุมชนบ้านแม่แฮน้อยเปลี่ยนแปลงไป ใช้เวลาไปกับการทำมาหากินมากขึ้น เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยหันมาพึ่งพิงการรักษาจากหน่วยงานของรัฐ เช่น อนามัย โรงพยาบาล หรือใช้ยาแผนปัจจุบันมากกว่าการรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้านหรือใช้สมุนไพรเหมือนที่ผ่านมา เนื่องจากต้องการประหยัดเวลา และเพิ่มความสะดวกรวดสบายในการดำรงชีพ เมื่อเวลาผ่านไป ความรู้ด้านสมุนไพรจึงติดอยู่กับเฉพาะตัวบุคคล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโสที่มีอายุมากแล้ว คนรุ่นหลังไม่ได้รับการเรียนรู้หรือสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรจากผู้อาวุโส ภูมิปัญญาดังกล่าวจึงเกิดการสูญหายไปกับบรรพบุรุษที่ล้มหายตายจากไป สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ปัจจุบันมีผู้รู้เรื่องสมุนไพรเหลือไม่กี่คนทำให้คนในชุมชนหันมาตระหนักและเร่งฟื้นฟูภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรขึ้น ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อ 4.4 ต่อไป

4.4 วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรของชุมชน

จากการสอบถามชาวบ้านเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรของคนในชุมชนพบว่า ก่อนมีงานวิจัยเข้ามาคนในชุมชนที่รู้จักและใช้สมุนไพรอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอมีเพียงเล็กน้อย แต่ละคนก็รู้ไม่เหมือนกัน บางคนอาจรู้จักว่าเป็นต้นสมุนไพรแต่ไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์เนื่องจากไม่รู้วิธีใช้ ส่วนใหญ่จะมีเพียงผู้อาวุโสประมาณ 2-3 คน ที่ใช้เป็นประจำโดยเก็บใช้เองหรือที่เรียกว่าไปหาขายในป่าซึ่งบางครั้งเขาก็อยากสอนและถ่ายทอดให้คนอื่นในชุมชนรู้เหมือนกัน แต่ไม่ค่อยมีใครสนใจซักถามเท่าไร โดยเฉพาะคนรุ่นหลังไม่รู้จักสมุนไพรเลยจะรู้จักก็เฉพาะสมุนไพรที่คนในชุมชนส่วนใหญ่นำมาใช้ดื่มกินกันเป็นประจำได้แก่ ยาชิวูควา ใช้แก้อาการปวดเมื่อยตามร่างกาย และ ยาแก๊ซ ช่วยเจริญอาหารทำให้กินข้าวอร่อยขึ้นยานี้จะขมมากแต่ใช้แล้วได้ผลโดยต้องกินติดต่อกันประจำ ส่วนสมุนไพรประเภทที่ต้องใช้หลายๆอย่างมาต้มรวมกันจะรู้เฉพาะผู้อาวุโสที่เคยใช้มาก่อน แต่บางคนก็ไม่ได้รู้มากเท่าไรเพราะใช้สมุนไพรเป็นบางครั้ง ใช้บ้างไม่ใช้บ้างส่วนมากจะใช้ยาแผนปัจจุบันที่ได้จากอนามัย เช่น พาราเซตามอล เป็นต้น

ดังนั้น การถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรจากผู้รู้ให้แก่คนในชุมชนจะมีการถ่ายทอดให้เฉพาะคนที่สนใจซักถามเท่านั้น เช่น ในบางครั้งถ้าสมุนไพรอยู่ใกล้บ้านไม่ได้นำมาเก็บไว้ที่บ้านถ้ามีคนถามหรือเอามาใช้ ผู้รู้ก็จะสอนวิธีการใช้หรือบอกชื่อสมุนไพรให้ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยมีคนสนใจมาซักถามเท่าไรจะสนใจก็ต่อเมื่อเกิดภาวะเจ็บป่วยขึ้นมาและจะซักถามคนในครอบครัว เช่น พ่อหรือแม่ก่อนจากนั้นก็มักจะจดจำไว้สอนลูกหลานต่อไปดังที่ชาวบ้านยกตัวอย่างให้เห็นภาพว่า

“สมมตินายพันฟูเป็นลม คนในครอบครัวของนายพันฟูจะไปถามแม่ก่อนว่ายาสมุนไพรชนิดใดสามารถช่วยแก้อาการเป็นลมได้ พ่อบอกว่า เกอทีชู ถ้าใช้ได้ผลแล้วจะบอกต่อให้คนอื่น ๆ ว่าสมุนไพรจำพวกนี้สามารถแก้คนเป็นลมได้ แล้วก็จำไว้เพื่อบอกลูกหลานต่อไป”

หรือจากที่เล็กๆ ในชุมชนเล่าให้ฟังว่า

“พ่อ แม่ ยาย ลุง เคยสอนให้ใช้สมุนไพรเหมือนกัน ส่วนมากถ้าไม่สบายก็จะหาสมุนไพรมาให้ดื่มหรือกิน ยายก็สอนให้ว่ายานี้เป็นยาแก้อะไร? แล้วใช้อย่างไร? และบางครั้งแม่ก็สอนเหมือนกัน ถ้าไปหาฟันในป่ากับแม่ แม่ก็จะบอกให้ว่ายานี้ใช้กับอะไร? ใช้กับคนป่วยอย่างไร? และทำอย่างไร? ส่วนพ่อกับลุงก็บอกให้รู้แถวบริเวณบ้าน”

“มีคนในหมู่บ้านที่รู้จัก และ ใช้สมุนไพร เขาสอนผมอยู่เสมอ”

“รู้มาจากแม่ ตอนกลับจากสวน แม่จะชี้ให้ดูว่า ต้นไหนแก้อะไร?”

บางครั้งการถ่ายทอดความรู้ก็เกิดมาจากการติดตามพ่อแม่ไปหาหาสมุนไพรในป่าทำให้รู้จักสมุนไพร ครั้งต่อไปเมื่อมีอาการเช่นรู้สึกปวดท้องหรือท้องร่วงก็จะไปหาหาในป่ามาดื่มกินเองได้ ดังนั้น การรู้จักและใช้ยาสมุนไพรของแต่ละคนจึงขึ้นอยู่กับประสบการณ์ด้านภาวะการเจ็บป่วยแต่ละคนจึงรู้จักยาไม่เหมือนกัน

จากการสอบถามพบว่าสมุนไพรที่คนในชุมชนเคยใช้ ส่วนใหญ่จะเป็นยารักษาอาการหรือโรคทั่วไป เช่นยารักษาแผลไฟไหม้ แผลสด ยาห้ามเลือด ยาบรรเทาอาการวิงเวียนหน้ามืด ตาลาย ยาใช้รักษาเด็กตัวร้อนและเป็นหวัด รักษาไข้ไทยพอยด์ ยาบรรเทาอาการปวดไข้ ยาแก้อาการท้องร่วงหรือปวดท้อง ส่วนใหญ่ใช้สำหรับเด็ก ยาแก้ตาเจ็บ ยาบรรเทาอาการปวดท้อง ยาแก้ไอ แก้คันรักษาอาการขาแพลง แก้โรคกระดูกหัก รักษาเมะเร็งมดลูก รักษาโรคนิว ขจัดสิ่งมีพิษ เช่นหมามุ่ย แมงกระพรุนไฟ ยาระบาย ยาแก้กลากเกลื้อนผื่นคัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป (ดังที่ได้กล่าวถึงรายละเอียดแล้วในหัวข้อ 4.3) ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรดังกล่าวจึงลดลง และความรู้บางอย่างก็สูญหายไปพร้อมกับผู้อาวุโสที่ล้มหายตายจาก จึงทำให้คนในชุมชนกลุ่มหนึ่งหันมาตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว และได้รวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาและฟื้นฟูภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง กระทั่งเกิดเป็น “กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อย” ซึ่งมีที่มาดังนี้

4.4.1 กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อย

กลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อยเป็นการรวมตัวของคนในชุมชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้ในเรื่องสมุนไพร โดยในเบื้องต้นเกิดจากการที่ผู้วิจัยมีโอกาสแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงสถานการณ์ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นในเรื่องสมุนไพรกับแกนนำเยาวชนกลุ่มหนึ่งในช่วงแรกที่เข้าไปในชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้หยิบยกสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในประเทศไทยมาเป็นหัวข้อของการสนทนา เช่นกรณีของต้นเป็ล้าน้อยที่ถูกคนต่างชาตินำไปจดสิทธิบัตรด้วยยา ทั้งๆที่เป็นสมุนไพรของไทย การสูญเสียเงินตราต่างประเทศจากการนำเข้ายาแผนปัจจุบัน ทั้งๆที่ประเทศไทยเป็นแหล่งสมุนไพรแหล่งใหญ่แห่งหนึ่งของโลก ตลอดจนนำเข้าสู่สถานการณ์ในปัจจุบันของหมู่บ้านที่ไม่มีใครสนใจเรียนรู้เรื่องสมุนไพรด้วยการกระตุ้นให้คิดจากกรณีที่มีผู้อาวุโสท่านหนึ่งในหมู่บ้านที่มีความรู้ในเรื่องสมุนไพรมากและเพิ่งเสียชีวิตไปเมื่อไม่นานมานี้ (ช่วงที่ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชนแรกๆท่านยังมีชีวิตอยู่) ว่าหากปล่อยให้สถานการณ์เป็นแบบนี้ต่อไป คนในชุมชนจะไม่มีใครใช้สมุนไพรเป็น โดยอาจจะเพียงแค่ว่ารู้จักว่าเป็นต้นสมุนไพรแต่ไม่รู้วิธีใช้ประโยชน์

ผลจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยดังกล่าวทำให้เยาวชนกลุ่มนี้หันกลับมาตระหนักและย้อนมองคุณค่าของสมุนไพรมากขึ้นกระทั่งเกิดการแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์สถานการณ์การใช้

สมุนไพรมีอยู่ของชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ชักชวนเยาวชนชนกลุ่มนี้มาทำการศึกษาเรื่องสมุนไพรมองชุมชน ในภายหลังกมีเยาวชนคนหนึ่งที่มีตำแหน่งเป็นอสม.ประจำหมู่บ้าน ไปชักชวนคนในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อบ้านมาเรียนรู้ในเรื่องสมุนไพรมเพิ่มเติมจึงได้เกิดกลุ่มสมุนไพรมขึ้นในชุมชน และมีการประชุมกลุ่มสมุนไพรมครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2546 เพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน

หลังจากนั้น เมื่อมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การเดินป่า การศึกษาสมุนไพรมในหมู่บ้าน ทำแปลงตัวอย่างสมุนไพรม และกิจกรรมอื่นๆของโครงการวิจัยฯ พบว่านอกจากกลุ่มสมุนไพรมจะได้มีการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรมแล้วยังได้เรียนรู้การทำงานร่วมกันในระหว่างการทำกิจกรรมซึ่งทำให้พบปัญหาต่างๆตามมา เช่น ความไม่ชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของคนทีเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน การประสานงานทีไม่สัมฤทธิ์ผลตลอดจนการสื่อสารทีไม่ตรงกัน เนื่องจากไม่มีแกนหลักในการทำหน้าทีประสานงาน เป็นต้น จึงได้เกิดการปรับเปลี่ยนบทบาทของแต่ละคนให้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากขึ้น เช่นแบ่งกันบันทึกข้อมูลในระหว่างเดินป่า ถ่ายรูป นัดหมายการประชุมหรือทำกิจกรรมร่วมกันในครั้งต่อไป ฯลฯ ทำให้การทำกิจกรรมร่วมกันเริ่มมีความชัดเจนและเห็นคนสนใจทีแท้จริง เนื่องจากในช่วงแรกทีทำกิจกรรม เช่น การเดินป่าจะมีคนเข้าร่วมเยอะมากแต่บางคนก็ไม่ได้ให้ความสนใจจริง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการคาดคะเนเมื่อมีสิ่งใหม่ๆ เข้ามาในชุมชน หลังๆ เมื่อมีการทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้นทำให้รู้ว่าใครสนใจจริง

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีการวางบทบาททีชัดเจนขึ้นแต่การทำงานก็ยังไม่เป็นระบบอย่างแท้จริงเพราะคนทีได้รับบทบาทในการทำกิจกรรมส่วนใหญ่ทำไปเพราะความเคยชินในหน้าทีเท่านั้น หากกิจกรรมใดทีไม่ได้เข้าร่วมก็จะไม่มีใครแทน ทีสำคัญปัญหาในเรื่องการติดต่อประสานงานระหว่างผู้วิจัยกับทีมวิจัยชุมชนก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข กล่าวคือยังไม่มีความชัดเจนทีทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนหรือกลุ่มสมุนไพรม ดังนั้นจึงได้เกิดแนวคิดเรื่องการจัดการกลุ่มสมุนไพรมให้เป็นระบบเหมือนกับกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนทำให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการกลุ่มสมุนไพรมขึ้นอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ประธาน รองประธาน เลขฯ เจริญญิก และกรรมการกลุ่ม (ดังทีได้แสดงรายชื่อของคณะกรรมการกลุ่มสมุนไพรมไว้ในภาคผนวก) ทำให้การทำกิจกรรมร่วมกันมีความเป็นระบบขึ้น

และจากการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของกลุ่มสมุนไพรมชุมชนบ้านแม่แฮน้อย ทำให้พบวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรมพื้นบ้านของชุมชน ดังต่อไปนี้

4.4.2 วิธีการสืบทอดคฤมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน

(1) การหาแนวร่วมหรือผู้สนใจในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพร

เป็นขั้นตอนแรกและเป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเกิดการขับเคลื่อนและขยายผลอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากการทำวิจัยที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1: เริ่มตั้งแต่การหาผู้สนใจเรียนรู้ร่วมกันที่คนก็ได้ในเบื้องต้น ในที่นี้ได้แก่ กลุ่มเยาวชน

ระยะที่ 2: เป็นระยะขยายผลจากกลุ่มคนเล็กๆ ในระยะที่ 1 ไปสู่กลุ่มคนที่ใหญ่ขึ้นในชุมชน ในที่นี้ได้แก่กลุ่มพ่อบ้านที่มาจากการชักชวนของกลุ่มเยาวชน และต่อเนื่องไปถึงกลุ่มแม่บ้าน และเยาวชนรุ่นเล็กในชุมชน ตามลำดับ

ระยะที่ 3: เป็นการสร้างเครือข่ายนอกชุมชนเพื่อเรียนรู้ร่วมกันตั้งแต่หน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ หมู่บ้านในละแวกใกล้เคียง เช่น แม่แฮเหนือ ห้วยขมิ้น ป่าเกี้ยว ฯลฯ หมู่บ้านอื่นที่อยู่ไกลออกไป ได้แก่การไปศึกษาดูงานที่บ้านแม่หล-ป่าเลา หรือแม้กระทั่งการไปร่วมรายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัย ก็ทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายได้เช่นกัน

ทั้งนี้ทั้ง 3 ระยะมีตัวแปรในการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการซึ่งแต่ละตัวแปรทำหน้าที่ต่างกัน ได้แก่ ผู้วิจัย โดยทำหน้าที่กระตุ้นอยู่ภายนอกและรอดูการเปลี่ยนแปลง กลุ่มเยาวชน เป็นตัวแปรสำคัญในการชักชวน หรือขับเคลื่อนประสานงานให้เกิดผลในชุมชนซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการขยายผลอย่างต่อเนื่อง และคนในชุมชนซึ่งสำคัญรองจากกลุ่มเยาวชนโดยการช่วยไปชักชวนเจ้าหน้าที่โครงการหลวงมาร่วมกิจกรรม หรือกลุ่มแม่บ้านในการช่วยจัดการอยู่เบื้องหลังระหว่างทำกิจกรรม

ดังนั้น ลักษณะที่ดีของแนวร่วมในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพร ต้องเริ่มมาจากผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน มีพลัง และพร้อมเรียนรู้ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นผู้รู้เรื่องสมุนไพรแต่เป็นแกนนำที่สามารถพูดคุยหรือสื่อสารเรื่องราวกับชาวบ้านได้อย่างต่อเนื่อง เป็นระยะๆ สำหรับคนที่รู้เรื่องสมุนไพร หรือสนใจศึกษาแต่ไม่สามารถขับเคลื่อนได้ เช่น ไม่เกิดการสื่อสารหรือขยายผลให้คนอื่นได้รับรู้อาจทำให้งานเคลื่อนช้า แต่ก็อาจเป็นผู้ปฏิบัติตามที่ดีหรือให้ความร่วมมือเมื่อมีกิจกรรมในชุมชน ซึ่งจากการทำวิจัยทำให้ผู้วิจัยเรียนรู้ว่าการจะทำงานให้ประสบผลสำเร็จนั้นต้องรู้จักวางคนให้เหมาะกับงาน

กิจกรรมที่นำไปสู่การหาแนวร่วมหรือผู้สนใจในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรของบ้านแม่แฮน้อย ทั้ง 3 ระยะ ได้แก่

1.1 การหาผู้สนใจเข้าร่วมกลุ่มสมุนไพรเพิ่มเติม (พ.ย. 2545)

กิจกรรมนี้ต่อเนื่องมาจากช่วงตั้งแต่เดือนก.ค. 2545 ที่ผู้วิจัยเข้าไปพูดคุยแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนทำให้เกิดประเด็นงานวิจัยเรื่องสมุนไพรตลอดจนได้คนในท้องไร่ว่าน่าจะมาช่วยทำวิจัยในเรื่องดังกล่าว โดยส่วนใหญ่เป็นแกนนำเยาวชน จากนั้นได้แลกเปลี่ยนพูดคุยทุกครั้งที่มีโอกาส โดยบางครั้งที่ไม่ได้ขึ้นไปจะใช้วิธีเขียนจดหมายสื่อสาร กับแกนนำเยาวชนบางคนที่เคยแลกเปลี่ยนกัน จากการติดตามข้อมูล พบว่าแกนนำเยาวชนคนหนึ่งที่มีตำแหน่งเป็นอสม.ประจำหมู่บ้านได้ไปสอบถามและชักชวนคนในชุมชน (ส่วนใหญ่เป็นพ่อบ้าน) มาเรียนรู้เรื่องสมุนไพร กระทั่งในภายหลังคนในชุมชนเริ่มพูดคุยกันในเรื่องสมุนไพรมากขึ้นจนเกิดการชักชวนกันเป็นกลุ่มผู้สนใจที่จะเรียนรู้ในเรื่องสมุนไพรขึ้นมา โดยในช่วงที่คิดแผนกิจกรรมร่วมกับทีมวิจัยชาวบ้านเป็นช่วงเดือนปลายเดือน ต.ค. 2545 ซึ่งเห็นว่าในเดือน พ.ย. 2545 ยังไม่เหมาะที่จะทำกิจกรรมเพราะ ชาวบ้านติดฤดูเพาะปลูก คือเป็นช่วงปลูกผักและเกี่ยวข้าว ประกอบกับผู้วิจัยต้องลงมาแก้ไข โครงการวิจัยฯ ข้างล่างด้วย จึงปรึกษากันว่าให้เดือน พ.ย. 2545 เป็นช่วงที่หาคนสนใจเรียนรู้ในเรื่องสมุนไพรเพิ่มเติมก่อนแล้วจึงทำกิจกรรมกันในเดือน ธ.ค. 2545

ผลที่ได้รับ ได้คนสนใจเข้าร่วมกลุ่มสมุนไพรเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีการพูดคุยกันในเรื่องสมุนไพรภายในชุมชน และจากการบอกเล่าของเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ แม่แฮ พบว่าชาวบ้านบางคนที่เป็นคนงานของศูนย์ฯแม่แฮ ได้ชวนเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯแม่แฮมาร่วมกิจกรรมการเดินป่าศึกษาสมุนไพรด้วย แต่ในวันที่ทำกิจกรรม เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯแม่แฮไม่ได้มาร่วม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีภาระงานหรือการที่คนในชุมชนไม่ได้ย้ายเดือน (ผู้วิจัยไม่ได้ตามข้อมูล)

1.2 การหาทีมวิจัยหลักชุมชน

กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมเสริมที่ผู้วิจัยมองเห็นปัญหาจากการทำกิจกรรมร่วมกับทีมวิจัยชาวบ้านบางคน (ส่วนใหญ่เป็นแกนนำเยาวชน) ว่ายังขาดการมีส่วนร่วมของคนที่เข้ามาทำงานร่วมกัน และแต่ละคนยังมีความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเกี่ยวกับโครงการวิจัยฯ ดังนั้นผู้วิจัยจึงทำการปรึกษากับที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ สรุปว่าควรมีการหาคนทำงานในชุมชนเพิ่มเติมโดยเรียกว่า “ทีมวิจัยหลักชุมชน” และให้มีเวทีพัฒนากระบวนการวิจัยให้กับทีมวิจัยหลักในชุมชนหลังเช่นสัญญาโครงการวิจัยฯ ดังนั้นในช่วงแรกที่มีการหาทีมวิจัยหลักในชุมชนนั้นผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือจาก

คุณสมมาศ เอกโยธินสกุล (ที่ปรึกษาโครงการวิจัย) ขึ้นไปช่วยอธิบาย เป้าหมายงานวิจัยให้ชุมชนทราบในวันที่ 12 ธ.ค. 2545 หลังจากนั้นผู้วิจัยและแกนนำ ชาวชนจึงได้ไปชักชวนชาวบ้านบางคน ที่มองไว้ว่าจะมาช่วยเป็นทีมวิจัยชาวบ้านมาพูดคุยกันเกี่ยวกับ โครงการวิจัยพร้อมทั้ง ได้เปิดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับโครงการวิจัยให้ดูเพื่อจะได้ทำความเข้าใจกับงานวิจัยได้ง่ายขึ้น และเมื่อโครงการวิจัยฯ ผ่านและได้รับการเซ็นสัญญาเรียบร้อยแล้วจึงได้รับความช่วยเหลือจากที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ คือ คุณสุภาวดี ทรวงพรพาณิชย์ ขึ้นไปอธิบายเกี่ยวกับการบริหารจัดการโครงการวิจัยฯ ให้กับทีมวิจัยหลักในชุมชนฟัง หลังจากนั้นผู้วิจัยและแกนนำชาวชนจึงได้ไปชักชวนชาวบ้านบางคน ที่มองไว้ว่าจะมาช่วยเป็นทีมวิจัยชาวบ้านมาพูดคุยกันเกี่ยวกับ โครงการวิจัยพร้อมทั้ง ได้เปิดวิสัยทัศน์เกี่ยวกับโครงการวิจัยให้ดูเพื่อจะได้ทำความเข้าใจกับงานวิจัยได้ง่ายขึ้นทำให้มีการคัดเลือกตัวแทนของชุมชนเพื่อทำหน้าที่ประสานงานเรื่องการบริหารโครงการวิจัยฯ ร่วมกับผู้วิจัย

ผลที่ได้รับ ได้ทีมวิจัยหลักชุมชนที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการทำงานวิจัยร่วมกับผู้วิจัย โดยที่คนในชุมชนคัดเลือกกันเองตลอดจนมีการเสนอชื่อที่ปรึกษาซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นด้วยทำให้การทำงานของผู้วิจัยกับคนในชุมชน เป็นไปได้อย่างดีเกินกว่าเดิม

1.3 การสำรวจพื้นที่ดูงาน บ้านแม่หลุ-ป่าเลา

กิจกรรมนี้สืบเนื่องมาจากการที่ผู้วิจัยมี โอกาสเดินทางไปร่วมกิจกรรมวันเด็กที่จัดขึ้นโดยโครงการสานฝันเพื่อเด็กค้อยที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา เมื่อวันที่ 17-19 ม.ค. 2546 ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้ทุนทำวิจัยเรื่องสมุนไพรเช่นกันและมี โอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับหัวหน้าโครงการวิจัยภูมิปัญญาสมุนไพรปกาสณทำให้ได้แนวคิดการทำงานตลอดจนมี โอกาสเปรียบเทียบปัญหาจากการทำงานที่พบซึ่งเกิดปัญหาเดียวกันในหลายๆเรื่อง นอกจากนี้ยังมี โอกาสศึกษาสมุนไพรบางชนิดจากการเดินป่าร่วมกับชาวบ้าน พบว่าสมุนไพรบางอย่างที่มีชื่อเรียกเดียวกับที่แม่แสน้อยเป็นคนละชนิดกัน หลังจากการร่วมกิจกรรมในวันนั้นผู้วิจัยได้กลับไปแลกเปลี่ยนบอกเล่าให้กับชาวบ้านบางคนที่บ้านแม่แสน้อยฟัง ซึ่งในภายหลังทำให้ชาวบ้านอยากไปดูงานที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา

หลังจากนั้นเมื่อมีการสรุปทบทวนกิจกรรมในระยะต่อมาได้มีการพูดคุยกันในเรื่องที่ยังอยากไปดูงานมากขึ้น ดังนั้นในการประชุมทีมวิจัยชาวบ้านเพื่อสรุปทบทวน เมื่อวันที่ 30 เม.ย. 2546 ทำให้เกิดกิจกรรมการศึกษาดูงานขึ้น โดยทีมวิจัยชาวบ้านบอกว่าอยากไปดูงานในเรื่องของวิธีการปลูกสมุนไพร เนื่องจากการนำสมุนไพรบางชนิดมาปลูกที่แปลงตัวอย่างแล้วแต่ไม่ได้ผล ดังนั้นก่อนไปดูงานผู้วิจัยจึงได้ไปหาข้อมูลเพิ่มเติม โดยปรึกษากับที่ปรึกษาหลายๆฝ่าย โดยเฉพาะพระมหาพิรพงษ์ พลวิโร (ผู้ประสานงานกลุ่มสานฝันเพื่อเด็กค้อย) เนื่องจากผู้วิจัยเคยไปร่วมกิจกรรมวันเด็กกับท่าน ตลอดจนได้รับคำแนะนำจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน

คณะเกษตรศาสตร์ มช. ทำให้ได้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการจัดกิจกรรมการดูงาน และจากข้อมูลที่ได้บางส่วนทำให้ผู้วิจัยคิดเชื่อมโยงการใช้โอกาสในการดูงานครั้งนี้ เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลในส่วนที่ขาดหาย เช่นในเรื่องของภูมิหลังชุมชนที่ยังได้ข้อมูลไม่ละเอียดเท่าที่ควร ทำให้ได้ประเด็นในการแลกเปลี่ยน โดยใช้คำว่า “ความเป็นอยู่ในอดีต ปัจจุบัน และทางเลือกในอนาคต ” นอกจากนี้ในวันนั้นยังได้ร่วมกันทบทวน ย้ำเป้าหมายและวิเคราะห์ผลจากการทำกิจกรรมที่ผ่านมา สรุปได้ว่าในช่วงแรกของการทำงานยังไม่สามารถตอบคำถามบางข้อได้ โดยเฉพาะในเรื่องภูมิหลังของชุมชน แต่สิ่งที่ได้คือ ได้คนหรือทีมงานมากขึ้น นั่นคือได้แนวทางในการทำงาน ดังนั้นส่วนที่ต้องทำต่อคือชวนค้นเรื่องภูมิหลัง

ต่อมาในวันที่ 11-12 พ.ค. 2546 ผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนกลุ่มสมุนไพรมานำ 2 คน เป็นแกนนำเยาวชนและพ่อบ้าน (ทีมวิจัยชาวบ้าน) เดินทางไปสำรวจพื้นที่ดูงานที่บ้านแม่หลุ-ป่าเตา โดยในระหว่างการเดินทางกระทั่งถึงพื้นที่บ้านแม่หลุ-ป่าเตา ได้รับการช่วยเหลือในการให้คำแนะนำปรึกษาและอำนวยความสะดวกจากเจ้าหน้าที่หน่วยสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ มาโดยตลอดซึ่งทำให้เกิดแนวคิดเชื่อมโยงกับทางหน่วยสนับสนุนฯ เพื่อให้เป็นที่ปรึกษาอีกที่หนึ่งของทีมวิจัยชาวบ้านจึงได้เกิดความคิดว่าในวันดูงานจะให้ชาวบ้านมาพักทานอาหารที่นี้เพื่อทำความรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ และเมื่อไปถึงพื้นที่ดูงานปรากฏว่าในพื้นที่มีพิธีแต่งงานหมอสุมไพรมันที่บ้านต้องอยู่ทำพิธี ทางทีมวิจัยชาวบ้านจึงได้ร่วมสังสรรค์ในงานพิธีดังกล่าวซึ่งในตอนหลังพ่อบ้านที่เป็นทีมวิจัยชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรื่องสมุนไพรมะหว่างสังสรรค์ด้วย ทำให้รู้จักกับคนในชุมชนมากขึ้นผู้วิจัยได้เอาสมุดภาพกิจกรรมของโครงการวิจัยฯ ให้คนในชุมชนบ้านแม่หลุ-ป่าเตาคูด้วย ในช่วงค่ำทางทีมวิจัยชาวบ้านจึงได้ไปพักที่บ้านหมอสุมไพรมันที่บ้านและได้แลกเปลี่ยนพูดคุยกับหมอสุมไพรมันที่บ้านป่าเตาและคนในชุมชนบางคนได้ข้อสรุปในการมาดูงานว่าจะมาดูงานวันที่ 16-17 พ.ค. 2546 เนื่องจากตรงกับวันพระ ชาวบ้านว่าง นอกจากนี้ยังได้ประสานงานในเรื่องของที่พัก อาหาร และกำหนดการดูงาน ตลอดจนรูปแบบการจัดกิจกรรม ซึ่งในบางส่วนที่ผู้วิจัยอยากให้ผู้มีประสบการณ์งานวิจัยมาร่วมแลกเปลี่ยน แต่ท่านไม่อยู่ในวันนั้นจึงได้เขียนจดหมายอธิบายถึงสิ่งที่อยากให้อีก แล้วฝากคนในชุมชนให้ท่านอีกที ในคืนนั้นเยาวชนบ้านแม่หลุมานำแกนนำ เยาวชนที่เป็นทีมวิจัยชาวบ้านไปสังสรรค์ ส่วนพ่อบ้านที่เป็นทีมวิจัยชาวบ้านอยู่คุยกับหมอสุมไพรมันที่บ้านอยู่นานทีเดียว ซึ่งเมื่อผู้วิจัยมีโอกาสสอบถามในตอนหลัง ปรากฏว่าคุยกันหลายเรื่องตั้งแต่ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ชีวิตที่เปลี่ยนไปตลอดจนประวัติของหมอสุมไพรมันที่บ้าน

ในระหว่างเดินทางกลับผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนกับพ่อบ้านทีมวิจัยชาวบ้านที่ไปด้วยซึ่งบอกว่าการมีโอกาสเดินทางมาสำรวจพื้นที่ในครั้งนี้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนในชุมชน

บ้านแม่หลุ-ป่าเลา และโดยเฉพาะหมอสุนไพรรพพื้นบ้านทำให้ได้ข้อคิดหลายอย่าง รวมถึงการได้มองในมุมที่ไม่เคยมอง นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ชวนวางแผนกันถึงระบบจัดการก่อนมาดูงานในหลายๆเรื่อง เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม เช่นการประชุมชี้แจงก่อนไปดูงาน การติดต่อเรื่องรถที่จะใช้ในการเดินทาง หาคนดูแลเรื่องอาหาร ฯลฯ ซึ่งในตอนแรกดูจะไม่มีปัญหา แต่พอหยุดพักกลางทางและหารีอกับแกนนำเยาวชนเพื่อหาข้อสรุป ปรากฏว่าแกนนำเยาวชนไม่เห็นด้วยในการเรียกประชุมเนื่องจากคิดว่าเป็นการรบกวนชาวบ้าน เมื่อผู้วิจัยพยายามหยิบยกปัญหาจากการทำกิจกรรมที่ผ่านมาแลกเปลี่ยน ในท้ายที่สุดจึงตกลงกันว่าทางตัวแทนที่ไปดูงาน (ทั้งพ่อบ้านและแกนนำเยาวชน) จะลองไปเล่าให้ทีมวิจัยชาวบ้านบางคนฟังและจะจัดการเรื่องการประชุมงานกันเอง ส่วนผู้วิจัยจะช่วยในเรื่องการเตรียมข้อมูลให้ทีมวิจัยชาวบ้านไปหารีอกันเอง นอกจากนี้แกนนำเยาวชนยังไม่แน่ใจในเรื่องการไปดูงานเพราะกลัวจะเสียเวลา เนื่องจากพื้นที่นี้ไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ทางทีมวิจัยชาวบ้านอยากมาดู คือไม่ได้มีแปลงตัวอย่างที่เป็นระบบ ซึ่งผู้วิจัยแลกเปลี่ยน ไปได้ว่าพื้นที่นี้อาจจะไม่ได้ในสิ่งที่ต้องการมาดู โดยชัดเจนแต่อาจได้แลกเปลี่ยนมุมมองในเรื่องอื่นๆ และหน้าที่ของผู้วิจัยถือว่าหมดแล้วในส่วนที่พามาสำรวจพื้นที่เพื่อเป็นทางเลือก ส่วนหน้าที่ในการตัดสินใจเป็นหน้าที่ของทางชุมชนเพราะงานวิจัยนี้เหมือนเป็นทางเลือกและโอกาสที่มีเข้ามาในชุมชน การตัดสินใจจึงขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเองว่าจะเลือกเอาโอกาสนั้นไว้หรือทิ้งไป

ดังนั้นเมื่อกลับมาที่หมู่บ้านและแยกย้ายกันไปพัก ผู้วิจัยจึงได้เตรียมเรื่องที่ยากปรึกษาทางทีมวิจัยชาวบ้านไว้เพื่อเอาให้ทางทีมวิจัยชาวบ้านไว้หารีอกันเองเมื่อผู้วิจัยไม่อยู่ แต่ในช่วงคำพ่อบ้านที่ไปด้วยมาเล่าสถานการณ์ให้ฟังว่าจากการไปพูดคุยกับคนในชุมชน (ทีมวิจัยชาวบ้าน) หลายๆ คนมีความคิดเห็นแบ่งเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งมีความคิดเหมือนกับพ่อบ้านและผู้วิจัยว่าควรจะไปพูดคุยเพื่อวางแผนร่วมกันก่อน ส่วนอีกฝ่ายมองว่าเสียเวลาและรบกวนประกอบกับในวันที่ 15 พ.ค. 2546 (ก่อนไปดูงาน 1 วัน) เป็นวันประชุมกลุ่มออมทรัพย์อยู่แล้วค่อยคุยกันวันนั้นได้ ในขณะที่ผู้วิจัยแลกเปลี่ยนกับพ่อบ้านคนนี้อยู่ปรากฏว่าทีมวิจัยชาวบ้านบางคนทยอยมาหาที่บ้านเพื่อหารีอกันในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่น่าจะคุยกันก่อนเพราะมีหลายเรื่องที่ยากปรึกษาและให้ทีมวิจัยชาวบ้านแสดงความคิดเห็น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเรื่องที่เตรียมไว้มาปรึกษากับทีมวิจัยชาวบ้าน เช่นให้ดูกำหนดการที่วางแผนไว้กับบ้านแม่หลุ-ป่าเลา หากคนรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ เช่นคนติดต่อเรื่องรถ รายชื่อคนที่จะไปดูงาน ชวนคนนอกหมู่บ้านที่เป็นที่ปรึกษาดีหรือไม่ ใครจะชวนตลอดจนหารีอกันในเรื่อง ค่าตอบแทนวิทยากรว่าควรจะให้เงินของขวัญ หรือเป็นเงิน ที่พักควรจะช่วยเท่าไร และในระหว่างเดินทางใครจะดูแลเรื่องเสบียง ฯลฯ ทำให้ทางทีมวิจัยชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของการวางแผนงานมากขึ้น

นอกจากนี้ช่วงที่ผู้วิจัยลงมาติดต่oprสานงานข้างล่างได้แลกเปลี่ยนกับเจ้าหน้าที่หน่วยสนับสนุนฯ (คุณสมมาศ เอกโยธินสกุล) ทำให้วางแผนร่วมกันว่าก่อนไปดูงาน (ตามกำหนดการที่ชาวบ้านจะมาพักทานอาหารที่หน่วยฯอยู่แล้ว) ให้ชาวบ้านคุยกันก่อนถึงเป้าหมายในการไปดูงาน และหลังจากไปดูงานกลับมาแล้วกลับมาสรุปทเรียนกันที่หน่วยฯ อีกที ว่าได้ตามเป้าหมายหรือไม่ พร้อมทั้งวางแผนทำกิจกรรมต่อไป โดยตกลงกันว่าทางหน่วยจะช่วยในเรื่องการเตรียมประเด็นคำถามให้ชาวบ้านแลกเปลี่ยน

ผลที่ได้รับ กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่ผู้วิจัยทดลองให้คนในชุมชนเข้ามาช่วยคิด วางแผนแลกเปลี่ยนตั้งแต่ต้น โดยผู้วิจัยเพียงเป็นคนเสนอทางเลือกให้กับคนในชุมชนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะจากการทำกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชนที่ผ่านมาทำให้ผู้วิจัยมองเห็นปัญหาหลายๆอย่างซึ่งทำให้แผนเปลี่ยนแปลงมาตลอด (ต้องแก้ปัญหาคณะหน้าตลอดเวลา) และเริ่มเปลี่ยนจากภาวะความเครียดมาเป็นการมองทุกเรื่องให้เป็นงานวิจัย กล่าวคือสิ่งที่เริ่มวางตัวและเข้าใจบทบาทของตัวเองมากขึ้น และจากข้อสังเกตพบว่าทีมวิจัยชาวบ้านแต่ละคนเองมีความคิดที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงแต่หาข้อสรุปร่วมกันได้ในที่สุด นอกจากนี้การพูดคุยหารือหรือถกเถียงกันที่มากขึ้น ทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านเข้าใจกันมากขึ้น บางคนบอกว่าเกิดมุมมองใหม่ๆที่ไม่เคยมองและทำให้ผู้วิจัยเริ่มสังเกตเห็นข้อแตกต่างทางความคิดเห็นของทีมนักวิจัยชาวบ้านแต่ละคนมากขึ้น (กลุ่มที่คิดเห็นไปในทางเดียวกันและคิดไม่เหมือนกัน)

1.4 การสำรวจพื้นที่ดูงานบ้านถวน ตำบลบ้านทับ อำเภอแม่แจ่ม

กิจกรรมนี้สืบเนื่องมาจากการที่ผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียงตลอดจนที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯที่เป็นคนในท้องถิ่นซึ่งสนใจในเรื่องสมุนไพรและแลกเปลี่ยนกับผู้วิจัยอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังหาข้อมูลเพิ่มเติมจากที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ ข้างล่าง (พระมหาพิระพงษ์ พลวิโร และคุณสมมาศ เอกโยธินสกุล) ทำให้ทราบข้อมูลของหมอบ้านที่คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่รู้จัก (พ่อหลวงอินตา) โดยบอกว่าเป็นมีหมอบ้านที่เก่งเรื่องสมุนไพรและคนในชุมชนส่วนใหญ่รู้จัก ผู้วิจัยจึงได้เกิดแนวคิดว่าการให้คนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันที่สนใจเรียนรู้ในเรื่องเดียวกัน (สมุนไพร) ได้ทำควมรู้จักกันมากขึ้น โดยเฉพาะที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ ที่เป็นคนในท้องถิ่นและยังเป็นอบต.ดังกล่าวรู้จักกับหมอบ้านคนนั้นดี (พ่อหลวงอินตา) น่าจะเป็นการสร้างโอกาสและแนวทางในการเรียนรู้ร่วมกันตลอดจนเชื่อมโยงกันได้ง่ายกว่าการไปดูงานในพื้นที่อื่น โดยเฉพาะผู้วิจัยมองถึงอนาคตที่คนในชุมชนต้องเรียนรู้ต่อกันเองในภายหลังที่ผู้วิจัยค่อยๆถอยบทบาทออกจากชุมชน ดังนั้นจึงได้เลือกพื้นที่นี้ เป็นทางเลือกหนึ่งของการศึกษาดูงานจึงได้ไปหารือกับที่ปรึกษาท้องถิ่นท่านนี้ซึ่งเคยชวนผู้วิจัยไปที่บ้านถวนนี้หลายครั้งแล้ว ในเดือนนั้น (มีนาคม 2546) เป็นโอกาสเหมาะที่จะชวนกันลงไปดู โดยที่ก่อนเดินทางได้คุยกับทีมสมุนไพร

เพื่อหาหรือให้ส่งตัวแทน ไปด้วยแต่ปรากฏว่าเป็นช่วงที่คนในชุมชนไม่ว่างจึงมีเพียงผู้วิจัยและที่ปรึกษาคนที่กล่าวถึงไปด้วยกันแล้วกลับมาเล่าให้คนในชุมชนฟัง

ผลที่ได้รับ การเดินทางไปสำรวจพื้นที่ดูงานครั้งนี้ทำให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับที่ปรึกษาท้องถิ่นท่านนี้มากขึ้นทำให้รับทราบปัญหาตลอดจนแนวคิดต่างๆที่เป็นประโยชน์ในการช่วยให้วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคิดว่าบ้านถวนยังไม่ใช่สถานที่ที่เหมาะสมแก่การดูงานในเรื่องของงานวิจัยมากเท่าที่ควรเพราะจากการไปสำรวจพบว่าถึงแม้ว่าจะมีหมอสุนไพรที่บ้านที่เก่งและมีชื่อเสียง แต่คนในชุมชนที่นี่ยังไม่มีใครสนใจเรียนรู้และสืบทอดในเรื่องสมุนไพรมากเท่าที่ควร (ไม่มีส่วนร่วม) ส่วนใหญ่สนใจแต่การรักษาโรคเท่านั้น หากจะมาดูงานจะได้ในเรื่องของการแปรรูป ซึ่งในช่วงแรกของโครงการวิจัยฯ ผู้วิจัยคิดว่าควรจะต้องเลือกสถานที่ดูงานที่จะช่วยให้ทีมวิจัยชาวบ้านเข้าใจถึงลักษณะของงานวิจัยและมีส่วนร่วมในการเรียนรู้กันมากกว่า ประกอบกับในช่วงนั้นมีเรื่องท่องเที่ยวเข้ามาในท้องถิ่น คนในชุมชนพูดถึงเรื่องท่องเที่ยวบ่อยครั้งกระทั่งบางคนมองว่าถ้าแปรรูปสมุนไพรมันได้ อาจทำรายได้ให้ท้องถิ่นต่างๆ ที่เป็นช่วงแรกที่เรียนรู้ในเรื่องของสมุนไพรมัน ผู้วิจัยจึงกลัวว่าจะทำให้หลุดเป้าหมายในเรื่องของงานวิจัย นั่นคือการเรียนรู้สมุนไพรมันเพื่อการพึ่งพาตัวเองจึงไม่ค่อยสนับสนุนให้ไปดูงานในพื้นที่นี้เท่าไร อีกเหตุผลหนึ่งคืออยากให้ทีมวิจัยชาวบ้านอย่าเป้าหมายของการเรียนรู้งานวิจัยให้ชัดเจนตรงกันก่อนค่อยไปดูงานในเรื่องของการแปรรูปดังกล่าว อย่างไรก็ตามจากการแนะนำของพระมหาพิระพงษ์ พลวิโร ทำให้ได้แนวคิดมาให้แวะรับพ่อหลวงอินตา (หมอสุนไพรที่บ้านถวน) ไปดูงานด้วยที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา ซึ่งต้องดูโอกาสในวันไปดูงานอีกที

1.5 การศึกษาดูงานบ้านแม่หลุ-ป่าเลา

จากการสำรวจพื้นที่ดูงานทั้ง 2 ที่และมาบอกเล่าให้ทีมวิจัยชาวบ้านฟังทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านตัดสินใจไปดูงานที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา ในวันที่ 16-17 พ.ค. 2546 โดยผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน (พ่อบ้าน แม่บ้าน เขวชนแกนนำ ตัวแทนเด็กๆ) เดินทางไปศึกษาดูงานเรื่องสมุนไพรมันที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา ซึ่งในการเดินทางครั้งนี้ ทีมแรกมีเขวชนบ้านแม่แฮเหนือสนใจไปด้วยหลายคน (เขวชนบ้านแม่แฮน้อยชวน) แต่เนื่องจากในวันจริงบางคนติดงานประกอบกับรถที่ไปติดต่อไว้หาได้คันเดียวซึ่งไม่พอกับจำนวนคนจึงไม่ได้ไปกัน ส่วนบ้านแม่แฮน้อยแกนนำจำนวน 4 คน ซีมอเตอร์ไซด์ตาม และในการเดินทางครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มอบหมายให้แม่บ้านและเด็กที่ไปด้วยช่วยกันดูแลในเรื่องของเสบียง-อาหารซึ่งทำหน้าที่ได้ดี เมื่อเดินทางไปถึงหน่วยสนับสนุนฯ ที่ อ.แม่แจ่ม จึงแบ่งหน้าที่ให้แกนนำที่ซีมอเตอร์ไซด์ตามมาไปซื้ออาหารที่ตลาดแล้วมารับประทานกันที่หน่วยฯ ส่วนทางแม่บ้านและเด็กๆ ช่วยกันขงเครื่องคืม (โอวันคิน-กาแฟ) มาให้คนอื่นๆ ที่มาด้วยกัน พร้อม

กับพักผ่อนตามอัธยาศัย และหลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้ว ทางเจ้าหน้าที่หน่วยฯ กับผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านจึงช่วยกันทบทวนเป้าหมายของการดำเนินงานในครั้งนี้อย่างสรุปได้ว่า “การเดินทางมาครั้งนี้มาเพื่อดูสมุนไพรมานำมาใช้สมุนไพรมานำมาใช้เหมือนหรือแตกต่างจากบ้านเราอย่างไรและเพื่อเรียนรู้ในเรื่องอื่นๆ สาเหตุที่ไปครั้งนี้เพื่อจะได้นำมาปรับใช้ที่บ้านเราเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และคิดกิจกรรมต่อในระยะ 2 เดือนที่เหลือ (พ.ศ.-ม.ย. 2546) ซึ่งหลังดำเนินงานแล้วอาจจะเปลี่ยนจากแผนเดิมที่คิดไว้ได้”

เมื่อร่วมกันทบทวนเป้าหมายการมาดูงานในครั้งนี้อย่างเรียบร้อย ทีมวิจัยชาวบ้านและตัวแทนชาวบ้านเดินทางไปยังพื้นที่ดูงาน โดยทางผู้วิจัยขอให้เจ้าหน้าที่หน่วยฯ เดินทางไปด้วยเนื่องจากไม่แน่ใจเส้นทางเพราะตัวแทนที่เคยมาร่วมสำรวจพื้นที่ดูงานเมื่อวันที่ 11-12 ที่ผ่านมา ไม่ได้เดินทางมาดูงานในครั้งนี้ด้วยซึ่งเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ให้ความร่วมมือด้วยดี เมื่อเดินทางไปถึงพื้นที่หมู่บ้านก่อนจะขึ้นไปที่พักที่บ้านป่าเลา ผู้วิจัยได้ขอให้คนขับรถแวนที่อาศรมพระธรรมจาริกบ้านแม่หลูเพื่อชวนพระธรรมจาริกในพื้นที่ไปร่วมแลกเปลี่ยนในช่วงกลางคืนด้วย

จากนั้นได้เดินทางไปที่พักที่บ้านป่าเลา (บ้านหอมสมุนไพรมานำมาใช้) เกิดปัญหาหลายอย่างเนื่องจากคนในชุมชนที่ผู้วิจัยติดต่อประสานงานไว้ ดิฉันระกะทันหัน ทำให้ผู้วิจัยไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรเรื่องไว้กับใครบ้าง ถามใครไม่มีใครรู้เรื่อง ระหว่างนั้นพ่อหอมสมุนไพรมานำใช้จึงให้ชาวบ้านไปเดินดูสมุนไพรมานำใช้บริเวณรอบบ้านกับหอมสมุนไพรมานำใช้ ส่วนผู้วิจัยกับเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ที่เดินทางมาด้วยจึงได้ปรึกษามาเตรียมจัดการเรื่องต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น เรื่องอาหาร การเตรียมเรื่องแลกเปลี่ยนช่วงค่ำซึ่งไปเตรียมกับแกนนำเยาวชนที่เป็นทีมวิจัยชาวบ้านในพื้นที่โดยได้เล่าสถานการณ์โครงการวิจัยบ้านแม่แอนน้อยให้ฟัง สรุปว่า แกนนำเยาวชนจะช่วยในเรื่องจัดสถานที่และเตรียมเรื่องแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานวิจัย ทั้งนี้แกนนำเยาวชนคนดังกล่าวยังพาผู้วิจัยและเจ้าหน้าที่หน่วยฯ ไปดูสถานที่ จึงมีโอกาสพูดคุยกับพระครูองค์ที่อาศรมซึ่งอยู่บริเวณเดียวกับสถานที่ที่จะจัดกิจกรรมคืนนี้ คือ โอกาสนี้ให้ท่านช่วยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านที่มาดูงานด้วย

หลังจากนั้นเมื่อชาวบ้านกลับจากเดินศึกษาสมุนไพรมานำใช้บริเวณหมู่บ้านกลับมาพักผ่อนในขณะที่รับประทานอาหารเย็น บางคนโดยเฉพาะแกนนำเยาวชนและพ่อบ้านแลกเปลี่ยนพูดคุยกับหอมสมุนไพรมานำใช้บ้านต่อ ส่วนแม่บ้านช่วยกันเตรียมอาหาร ระหว่างนั้นหัวหน้าโครงการวิจัยภูมิปัญญาสมุนไพรมานำใช้ที่ผู้วิจัยเขียนจดหมายติดต่อให้มาช่วยเป็นวิทยากรเดินทางมาถึงพอดี จึงได้พูดคุยแลกเปลี่ยน เล่าสถานการณ์ ตลอดจนขอคำแนะนำและเตรียมประเด็นพูดคุยในคืนนั้น จากนั้นจึงแยกย้ายกันไปรับประทานอาหารเย็น กระทั่งช่วงค่ำได้เดินทางไปศาลา 2 หลัง (ที่ตั้งศูนย์บำบัดยาเสพติดด้วยสมุนไพรมานำใช้และอาศรมพระธรรมจาริก) ชาวบ้านเดินดูรอบๆ บริเวณนั้นซึ่งมีสมุนไพรมานำใช้หลายชนิด และในขณะที่รอวิทยากรท่านอื่นๆ พระที่อาศรมร่วม

แลกเปลี่ยนกับชาวบ้านเล่าประวัติความเป็นมาของท่านให้ชาวบ้านฟัง ในขณะที่ทางชาวบ้านเล่าเรื่องงานวิจัย ทั้งนี้ผู้วิจัยให้ชาวบ้านนำสมุคภาพกิจกรรมที่หมู่บ้านให้พระคู่ด้วย ระหว่างที่พูดคุยกันได้ชิมยาสมุนไพรของบ้านป่าเลาบางชนิดไปด้วย ชาวบ้านสนใจกันมาก จากนั้นเมื่อวิทยากรท่านต่างๆที่ชวนไว้เดินทางมาถึง (หัวหน้าโครงการวิจัยฯบ้านแม่หลุ-ป่าเลา พระธรรมจาริกบ้านแม่หลุ แกนนำเยาวชน และผู้มีประสบการณ์งานวิจัย) ตลอดจนหมอสุมไพรที่บ้าน ได้ร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในหลายๆ เรื่อง ทั้งเรื่องของงานวิจัย วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ สุมไพร ฯลฯ และมีการชิมยาสมุนไพรหลายชนิด ทั้งนี้คนที่ร่วมแลกเปลี่ยน ส่วนใหญ่เป็นแกนนำเยาวชนและพ่อบ้านส่วนแม่บ้านส่วนใหญ่จะนั่งฟังและบริการในเรื่องของว่าง จากการแลกเปลี่ยนในคืนนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแผนจากที่จะเดินทางกลับเลยในตอนเช้าเป็นการเดินป่าศึกษาสมุนไพรของบ้านป่าเลา โดยได้นัดหมายกันก่อนแยกย้ายกันไปพักที่พรุ่งนี้ (17 พ.ค. 2546) จะมาตั้งต้นกันที่ศาลา 2 หลังนี้ ก่อน ซึ่งบริเวณนี้ทางหัวหน้าโครงการวิจัยฯ ที่นั่นบอกว่า จะใช้เป็นแปลงตัวอย่างสมุนไพร ขณะนี้ปลูกไปบ้างแล้วหลายชนิดซึ่งบางชนิดขึ้นตามธรรมชาติ ชาวบ้านสนใจกันมาก และในคืนนั้นเมื่อทีมวิจัยชาวบ้านแยกย้ายกันไปพัก ผู้วิจัยกับแม่บ้านช่วยกันเตรียมของไว้ทำอาหารเช้าในวันรุ่งขึ้นเพื่อจะได้ไม่เสียเวลาในการเดินป่าและเดินทางกลับเนื่องจากตกลงกันว่าเมื่อเดินป่าเสร็จแล้วจะเดินทางกลับเลยเนื่องจากกลัวฝนตกทำให้การเดินทางลำบาก

17 พ.ค. 2546 หลังจากรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้ว ทีมวิจัยชาวบ้านทั้งหมดได้เดินทางไปยังที่นัดหมาย (ศาลา 2 หลัง) พร้อมกับหมอสุมไพรที่บ้านและวิทยากร (หัวหน้าโครงการวิจัยภูมิปัญญาฯ) ระหว่างเดินทางพูดคุยกันถึงประวัติ คำนานบางเรื่องของบ้านแม่หลุ-ป่าเลา ซึ่งได้รับการบอกเล่าจากชาวบ้านตั้งแต่เมื่อวานเป็นที่สนุกสนาน และเมื่อถึงบริเวณที่นัดหมายเดินศึกษาสมุนไพรรอบๆบริเวณศาลาพบสุมไพรหลายชนิด กระทั่งออกนอกบริเวณเพื่อจะไปเดินป่า (พระที่อาสาพร้อมเดินทางไปศึกษาด้วย) ซึ่งตลอดการเดินทางผ่านเส้นทางของแปลงนา ฯลฯ ในบริเวณหมู่บ้านศึกษาสมุนไพรมาโดยตลอด เยาวชนและแกนนำหลายคนช่วยกันจับบันทึกแลกเปลี่ยนสอบถามข้อมูลตลอดจนเก็บตัวอย่างสมุนไพรบางชนิดเพื่อมาศึกษาต่อกระทั่งไปถึงบริเวณป่าของหมู่บ้านพบสุมไพรหลายชนิดซึ่งมีทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากที่บ้านแม่แฮน้อย บางชนิดเหมือนกันแต่เรียกชื่อต่างกัน บางชนิดชื่อเหมือนกันแต่ลักษณะไม่เหมือนกัน มีการเก็บตัวอย่าง และขูดมาปลูกที่แม่แฮน้อยด้วย ทั้งนี้สุมไพรที่พบมากเป็นพวกแก้อาการลมผัดเดือนทำให้แม่บ้านที่ไปด้วยมีความสนใจกันมาก หลังจากนั้นเมื่อเดินทางกลับมาถึงที่พัก ทีมวิจัยชาวบ้านบอกว่าจะขึ้นไปสอบถามข้อมูลให้แน่ชัดก่อนกลับ โดยเอาตัวอย่างสมุนไพรที่เก็บมาไปสอบถามรายละเอียดจากหมอสุมไพรอีกครั้ง ในขณะที่หมอสุมไพรได้นำสุมไพรยาคองเหล้ามาให้ดูและสอนวิธีใช้ พร้อมกับแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงยาสมุนไพรชนิดอื่นๆ อีกมากมาย ทีมวิจัยชาวบ้านโดย

เฉพาะผู้ชายสนใจกันมาก ในระหว่างที่ทีมวิจัยชาวบ้านแลกเปลี่ยนกับหมอมสมุนไพรมานาน ผู้วิจัยมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนกับหัวหน้าโครงการวิจัยภูมิปัญญาฯ ของบ้านแม่หลุ-ป่าเลา ซึ่งบอกว่าเขาชวนบ้านแม่แฮน้อยสนใจเรียนรู้อันมากทำให้เกิดประเด็นว่าน่าจะมีการเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมองว่าในเรื่องต้นคนที่ช่วยประสานน่าจะเป็นหน่วยสนับสนุนฯ ที่แม่แจ่มจึงถือเป็น โอกาสอันดีในการเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อแลกเปลี่ยนพูดคุยกันเสร็จ กล่าวอำลากันก่อนเดินทางกลับพร้อมทั้งต้นสมุนไพรมากมายชนิด

ก่อนเดินทางกลับบ้านแม่แฮน้อยแวะพักรับประทานอาหารกลางวันที่บ้านสนับสนุนฯ ตามกำหนดการและสรุปบทเรียนร่วมกันสรุปได้ว่า “ได้เรียนรู้ในเรื่องลักษณะของสมุนไพรมากมายชนิด บางอย่างใช้ไม่เหมือนกับบ้านเรา (แม่แฮน้อย) เป็นการเรียนรู้วิธีการใช้ รุ้สูตรยาบางชนิด บางต้นเป็นต้นเดียวกับบ้านเราแต่เขาเรียกชื่อไม่เหมือนบ้านเรา เรียนรู้ความแตกต่างของตัวยาสมุนไพรมานานบ้านป่าเลากับบ้านเรา สูตรการผสมสมุนไพรมานานที่ใช้ตั้งแต่ 3 5 7 9 ผสมกันเป็นเลขที่เรียนรู้วิธีการเก็บยา ใช้ส่วนไหนแก้อะไร นอกจากนี้ยังได้รู้วิถีชีวิตที่แตกต่างจากบ้านเราบ้าง คือเขายังมีไร่ข้าวแต่ที่บ้านเราเริ่มหายไปแล้ว และเมื่อถามถึงแผนกิจกรรมต่อไปว่าจะทำอะไรกันต่อ ทีมวิจัยชาวบ้านบอกว่า ก่อนอื่นพ่อกันต้องเอาสมุนไพรมานานไปปลูกก่อน และรวบรวมข้อมูลจากทีมวิจัยชาวบ้านที่ไปดูงานด้วยกันในครั้งนี้เพื่อ ไปบอกเล่าให้กับคนในชุมชนฟัง จากนั้นน่าจะรู้ว่าทำอะไรต่อ”

ผลที่ได้รับ กิจกรรมนี้ได้ผลเพิ่มเติมจากกิจกรรมอื่นๆ ในแง่ของการจัดการและวางแผนงานทั้งในส่วนที่คนที่เดินทางไปศึกษาดูงานด้วยกันเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการในหลายๆ เรื่อง เช่น ดูแลเรื่องเสบียงอาหาร การส่งตัวแทนไปซื้ออาหาร การจดบันทึกเลขไม้ และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ของทีมวิจัยชาวบ้านขณะเดินทาง ตลอดจนการที่ผู้วิจัยขอคำปรึกษาในเรื่องคำตอบแทนวิทยากร คำที่ผิด คำจ้างทำอาหาร ฯลฯ จากทีมวิจัยชาวบ้านตลอดเวลาในการศึกษาดูงาน ทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนมากขึ้นและ โดยเฉพาะการเกิดปัญหาเฉพาะหน้าในเรื่องการประสานงานกับพื้นที่ดูงานทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านบางคนเริ่มมองเห็นว่างานบางเรื่องจัดการคนเดียวไม่ได้ต้องช่วยกัน โดยเฉพาะวางแผนร่วมกัน

(2) การสร้างความเข้าใจร่วมกันในกระบวนการเรียนรู้

สิ่งสำคัญในการทำกิจกรรมร่วมกันโดยเฉพาะเมื่อมีคนเข้ามาเกี่ยวข้องหลายๆ ฝ่าย คือ “ความเข้าใจในงานหรือกิจกรรมที่ตรงกัน” ไม่ว่าแต่ละฝ่ายจะมีเป้าหมายของตนเองหรือไม่ก็ตาม แต่ทุกฝ่ายต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายหลักของกิจกรรมหรืองานในแต่ละครั้ง ดังนั้นควรระวังเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ทำความเข้าใจหรืออธิบายเนื้องานไม่ว่าจะเป็นคำพูด การสื่อสาร

การออกแบบกิจกรรมทุกอย่างต้องทำความเข้าใจกับความหมายว่า เข้าใจตรงกันหรือไม่เพื่อป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นได้จากการเข้าใจผิดเพียงเล็กน้อย ดังนั้นอาจถือได้ว่าการเข้าใจไม่ตรงกันเป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้กิจกรรมหรืองานขับเคลื่อนช้า เกิดข้อสงสัยหรือลังเลในการเข้าร่วมกิจกรรม ขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกันหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงแผนปฏิบัติการที่เคยวางไว้ร่วมกันได้ ดังเช่นกรณีที่เคยเกิดการเข้าใจไม่ตรงกันในระหว่างการทำวิจัยในชุมชน ได้แก่

- ความหมายของคำที่เข้าใจไม่เหมือนกัน เช่น คำว่า “แปรรูป” ในความหมายของชาวบ้าน คือการนำส่วนของสมุนไพรที่ใช้จะประโยชน์ เช่น ใบ ราก ฯลฯ มาต้มเพื่อคั้นน้ำ ฯลฯ อันเป็นวิธีง่ายๆที่คนในชุมชนบางคนใช้อยู่แล้ว ในขณะที่ในความหมายของผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นการนำมาเปลี่ยนรูป เช่น การบด การปั่นเป็นลูกกลอน ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีคำว่า “การพัฒนา” ในความหมายของชาวบ้าน คือการทำทาง การสร้างถนนหนทาง ฯลฯ ตามความเคยชินที่หน่วยงานในพื้นที่มักใช้คำนี้เวลาขอแรงชาวบ้าน (จะบอกว่าเป็นการพัฒนา ก็คือ มาทำถนน ฯลฯ) ดังนั้นในช่วงแรกสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านคิดถึงเรื่องการพัฒนาหมู่บ้านก็คือเรื่อง การทำถนนเข้าหมู่บ้าน

ความรู้ในเรื่องวิธีการสื่อสารที่ไม่ตรงกันดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเริ่มสงสัยและระมัดระวังในการตีความหมายในเรื่องที่พูดคุยกับคนในชุมชนมากขึ้น โดยพยายามทำความเข้าใจกับทีมวิจัยชาวบ้านหลายๆคนให้ตรงกัน ทั้งนี้ยังนำเป้าหมายของโครงการวิจัยมาทำความเข้าใจกับทีมวิจัยชาวบ้านซ้ำอีกที เช่นถามคำถามเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “พึ่งตนเอง” ของทีมวิจัยชาวบ้านว่าคืออะไร ตรงกับที่ผู้วิจัยตีความหรือไม่ ฯลฯ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกันทั้ง 2 ฝ่าย

- ความเข้าใจในเรื่องการทำกิจกรรมตามแผนของโครงการวิจัยฯ ที่หมู่บ้านใกล้เคียงมักนึกว่าเป็นกิจกรรมระหว่างผู้วิจัยกับบ้านแม่แฮน้อยเท่านั้นทำให้ไม่ค่อยมาร่วมในระหว่างที่ผู้วิจัยทำกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน เป็นข้อสังเกตหนึ่งที่พบว่ากรณีที่ผู้วิจัยไม่อยู่คนบ้านแม่แฮเหนือจะมาร่วมทำกิจกรรมกับบ้านแม่แฮน้อยมากกว่าในระหว่างที่ผู้วิจัยอยู่ นอกจากนี้ยังเคยมีคำถามจากคนบ้านแม่แฮเหนือว่า “ทำไมไม่เลิกทำวิจัยที่แม่แฮเหนือ” ทำให้ผู้วิจัยหันกลับมามองว่าควรสร้างความเข้าใจในเรื่องงานวิจัยให้มากกว่าเดิมว่าคนที่สนใจสามารถเข้าร่วมได้และจากการทบทวนวรรณกรรมทำให้เกิดสมมติฐานว่าอาจเป็นเพราะความเป็นคนขี้เกรงใจของชาวบ้านเอื้ออึ้งจึงทำให้ไม่กล้ามาร่วมกิจกรรม ดังเช่นกรณีไปศึกษาดูงานที่บ้านแม่หูด คนบ้านแม่แฮเหนือก็เกรงใจเรื่องคำรถเพราะคิดว่าตัวเองเป็นคนนอกทั้งๆที่ผู้วิจัยมองว่าจะเป็นการขยายเครือข่ายไปที่บ้านแม่แฮเหนืออีกทาง ดังนั้น สิ่งที่ควรทำเพิ่มเติมคือการทำความเข้าใจกับแนวร่วมเรียนรู้ของบ้านแม่แฮเหนือในเรื่องการขยายผล

- ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของคนที่เกี่ยวข้อง เช่นคำว่า “ทีมวิจัยสมุนไพร” ที่ในตอนหลังๆ กลายเป็น “สมาชิกกลุ่มสมุนไพร” มีกรณีที่บ้านแม่แฮเหนือบางคนบอกว่าไม่ใช่สมาชิกก็ไม่มา

ร่วมเรียนรู้ ซึ่งกรณีนี้ในวงพ่อบ้านจะเห็นชัดว่ารู้สึกอย่างไรในการมาร่วมหรือไม่มาร่วม เช่น ถ้าคิดว่าไม่เกี่ยวข้องก็ไม่ยุ่งด้วยแต่แม่บ้านยังเข้ามาช่วยเหลือเท่าที่ทำได้ทุกอย่างที่คิดว่าตัวเองไม่ใช่สมาชิก ดังนั้นเพศของการดูแลทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ (มองไม่ออก) ว่าเหตุใดแม่บ้านถึงไม่ร่วมกระทั่งส่งแบบสอบถามไปให้กรอกข้อมูลในตอนหลังจึงทราบความรู้สึกของแม่บ้าน

นอกจากนี้ยังมีในเรื่องของการไม่เข้าใจในบทบาทที่ได้รับ เช่น กรณีของกลุ่มสมุนไพรมะนาว ในตอนแรกๆแต่ละคนยังไม่มีบทบาทหน้าที่กันชัดเจนทำให้การประสานงานไม่ได้ผล ดังนั้น จึงได้เกิดการแก้ปัญหาโดยการมีการพูดคุยกันถึงบทบาทหน้าที่ ฯลฯ ทำให้เกิดการตั้งคณะกรรมการกลุ่มเพื่อทำความเข้าใจกับความหมายและหน้าที่ของแต่ละคน หลังจากนั้นจึงมีการประชุมหรือพูดคุยกันในระหว่างการทำวิจัยเพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้ตรงกันมากที่สุด เช่นมีการประชุมกลุ่มสมุนไพรมะนาวบ่อยครั้งขึ้น มีการถอดบทเรียนการทำกิจกรรมร่วมกันทุกครั้ง นอกจากนี้ยังมีการประชุมชาวบ้านเพื่อสร้างสัมพันธ์และทำความเข้าใจระหว่างผู้อยู่ในกระบวนการ และผู้อยู่นอกกระบวนการหรือให้คนนอกเข้ามาช่วยตั้งคำถามในการสรุปบทเรียนการทำกิจกรรม เพื่อตรวจสอบความเข้าใจซึ่งถือเป็นการลดความตึงเครียดทางอ้อม (เหมือนกับมาเยี่ยมเยียนซักถามข่าวคราว)

ปัญหาต่างๆเกี่ยวกับความเข้าใจที่ไม่ตรงกันที่เผชิญในระหว่างการทำวิจัยทำให้ผู้วิจัยได้บทเรียนอีกข้อหนึ่งว่าทุกอย่างอย่างต้องทำความเข้าใจและอย่าเอาความคิดหรือความเข้าใจของตนเองฝ่ายเดียวไปตัดสิน ต้องตรวจสอบข้อมูลจากหลายๆ ฝ่าย เพราะเป็นการทำงานร่วมกัน

กิจกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างความเข้าใจร่วมกันในกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่

2.1 การศึกษาการแปรรูปสมุนไพรมะนาวพร้อมทั้งเรียนรู้การนำไปใช้

กิจกรรมนี้ไม่เป็นไปตามแผนทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมนี้เกิดขึ้นตอนที่ร่วมวางแผนกับทีมวิจัยชาวบ้านว่าหลังจากมีแปลงตัวอย่างในหมู่บ้านแล้วจะแปรรูปสมุนไพรมะนาวนำไปใช้ โดยให้ผู้อาวุโสสอน แต่ในภายหลัง ผู้วิจัยพบว่าคำศัพท์ “แปรรูป” ของทีมวิจัยชาวบ้าน (แกนนำเยาวชนที่ช่วยคิดแผน) หมายถึง การนำส่วนของสมุนไพรมะนาวที่ใช่จะประโยชน์ เช่น ใบ ราก ฯลฯ มาต้ม เพื่อคั้นน้ำ ฯลฯ อันเป็นวิธีง่ายๆที่คนในชุมชนบางคนใช้อยู่แล้ว ในขณะที่ในความหมายของผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นการนำมาเปลี่ยนรูป เช่นการบด การปั่นเป็นลูกกลอน ฯลฯ ในขณะเดียวกันระหว่างที่ทำงานบนพื้นที่ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่ายังมีการตีความหมายของคำอื่นๆ ที่ต่างกันอีกมาก ดังนั้นกิจกรรมนี้จึงไม่เป็นไปตามแผนในช่วงระยะแรก อย่างไรก็ตามจากการทำกิจกรรมร่วมกันที่มากขึ้นตลอดจนการพูดคุยกับคนหมู่บ้านอื่นบางคนนำสมุนไพรมะนาวที่แปรรูปจากหมู่บ้านอื่นมาให้ดูและชิม (บดเป็นผง)

นอกจากนี้จากการไปดูงานเรื่องสมุนไพรในหมู่บ้านอื่นที่มีการแปรรูปสมุนไพรใช้ในชุมชนทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านเริ่มสนใจอยากเรียนรู้สมุนไพรแปรรูปมากขึ้น กระทั่งเกิดเป็นแผนกิจกรรมในระยะที่ 2 คือ การศึกษาดูงานเรื่องการปลูกสมุนไพรและการแปรรูป เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ภายในชุมชน

ผลที่ได้รับ ความรู้ในเรื่องวิธีการสื่อสารที่ไม่ตรงกันดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเริ่มสงสัย และระมัดระวังในการตีความหมายในเรื่องที่พูดคุยกับคนในชุมชนมากขึ้น โดยพยายามทำความเข้าใจกับทีมวิจัยชาวบ้านหลายคนให้ตรงกัน ทั้งนี้ยังนำเป้าหมายของโครงการวิจัยมาทำความเข้าใจกับทีมวิจัยชาวบ้านซ้ำอีกที เช่นถามคำถามเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ฟังตนเอง” จากทีมวิจัยชาวบ้านว่าคืออะไรตรงกับที่ผู้วิจัยตีความหรือไม่ ฯลฯ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกันทั้ง 2 ฝ่าย

2.2 การสรุปบทเรียนจากกิจกรรมศึกษารวบรวมสมุนไพร (15 ม.ค. 2546)

กิจกรรมนี้ในตอนแรกจะจัดขึ้นหลังจากไปเดินป่า (ครั้งที่ 1) กลับมาแล้ว ทั้งนี้ทางทีมวิจัยชาวบ้านได้คุยกันว่าหลังจากไปเดินป่าเสร็จแล้ว ในช่วงบ่ายหรือเย็นที่กลับมาถึงหมู่บ้าน จะมาร่วมพูดคุยกันถึงสิ่งที่ได้จากการเดินป่าแต่เนื่องจากแต่ละคนต่างเหนื่อยล้าประกอบกับบางคนมีภาระงานต่อ (ไปดูแลสวน) ทำให้ไม่ได้พูดคุยกันในวันนั้น (16 ธ.ค. 2545) คั้งนั้นจึงตกลงกันว่าจะมาพูดคุยกันในวันหลัง และเมื่อวันที่ 1 ม.ค. 2546 ซึ่งเป็นวันประชุมของหมู่บ้าน มีชาวบ้านมาร่วมประชุมกันมาก ผู้วิจัยจึงใช้โอกาสนี้ขอพูดคุยกับกลุ่มคนที่ไปเดินป่าเพื่อสรุปบทเรียนจากการเดินป่าและวางแผนกิจกรรมครั้งต่อไปแต่เนื่องจากไฟฟ้าดับจึงเหลือเพียงบางคนที่มาร่วมพูดคุยกันที่บ้านแกนนำเยาวชนซึ่งมีเจ้าหน้าที่อนามัยคนหนึ่งที่มาเที่ยวที่หมู่บ้านมาร่วมคุยด้วยสรุปได้แผนว่าจะนัดกลุ่มผู้อาวุโสมาประชุมกันเพื่อวางแผนเรียนสมุนไพรในหมู่บ้านวันที่ 11 ม.ค. 2546 หลังจากนั้นวันที่ 7 ม.ค. 2546 ผู้วิจัยขอคำแนะนำจากที่ปรึกษาโครงการวิจัย (คุณสมมาศ เอกโยธินสกุล) เพื่อเตรียมประเด็นพูดคุยกับกลุ่มผู้อาวุโส แต่ในภายหลังทราบข้อมูลจากการติดต่อกับแกนนำเยาวชนว่าวันที่นัดประชุมผู้อาวุโส (11 ม.ค. 2546) มีงานประเพณีข้างบนจึงปรึกษากันว่าให้เลื่อนการประชุมผู้อาวุโสไปก่อน

ในวันที่ 15 ม.ค. 2546 เนื่องจากเป็นวันที่ชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านเพื่อเตรียมงานประเพณีของหมู่บ้านซึ่งจะมีในวันรุ่งขึ้น (16 ม.ค.2546) ผู้วิจัยจึงได้ชวนกลุ่มคนที่ไปเดินป่าครั้งที่ 1 มาพูดคุยกันเพื่อทบทวนกิจกรรมและวางแผนกิจกรรมครั้งต่อไปร่วมกันพร้อมทั้งได้เอาสมุดภาพการเดินป่าครั้งที่ 1 ให้ชาวบ้านดูด้วย โดยผู้วิจัยได้สรุปที่มาของการจัดงานวิจัยเรื่องสมุนไพรในหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มแรกมาจนถึงการร่วมกันทำกิจกรรมของคนในชุมชนและร่วมทบทวนเกี่ยวกับเป้าหมายที่อยากเรียนรู้เรื่องสมุนไพรตลอดจนข้อดี-ข้อเสียของกิจกรรมที่ทำร่วมกันมาและสิ่งที่อยากทราบเพิ่มเติมจากการทำกิจกรรมซึ่งพบว่าชาวบ้านบางคนไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษา

สมุนไพรในหมู่บ้านเพราะเห็นว่าไม่มีอะไรให้ศึกษามากส่วนใหญ่รู้อยู่แล้วเป็นเพียงสมุนไพรรักษาโรคเด็กเล็กเท่านั้น อย่างไรก็ตามเมื่อผู้วิจัยพยายามแลกเปลี่ยนให้เห็นความสำคัญของการศึกษาในหมู่บ้านและเพื่อให้คนที่สนใจแต่ไม่มีโอกาสหรือไม่สะดวกในการไปเดินป่าได้เรียนรู้ในเรื่องสมุนไพรด้วยจึงได้ข้อสรุปว่าแบ่งเป็นสองกลุ่มศึกษาในวันเดียวกันแล้วกลับมาเรียนรู้ด้วยกันที่แปลงสมุนไพร ข้อสรุปของการประชุมวันนั้นคือแผนเปลี่ยนจากการประชุมผู้อาวุโสมาเป็นการเตรียมแปลงสมุนไพร (ชาวบ้านจะทำกันเอง) และเดินป่าครั้งที่ 2 พร้อมกับศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านครั้งที่ 1 ในวันที่ 16 ก.พ. 2546 ซึ่งตรงกับวันพระใหญ่ ใช้วิธีแบ่งกลุ่มกันเดินป่าและเดินในหมู่บ้านโดยมาร่วมรับประทานอาหารด้วยกันในตอนเที่ยงและตอนบ่ายไปปลูกสมุนไพรในแปลงและศึกษาไปด้วย ในภายหลังผู้วิจัยติดตามข้อมูลพบว่าคนในชุมชนได้ช่วยกันเตรียมแปลงตัวอย่างสมุนไพรในหมู่บ้านเมื่อวันที่ 17 ม.ค. 2546

ผลที่ได้รับ จากการชวนชาวบ้านสรุปบทเรียนทั้งอย่างเป็นทางการ (ประชุม) และไม่เป็นทางการ (พูดคุยเป็นรายบุคคลเมื่อมีโอกาศ) ทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบปัญหาหลายๆ อย่างทั้งในเรื่องของความเข้าใจที่ไม่ตรงกันของแผนกิจกรรมที่คิดร่วมกัน การสื่อสาร ตลอดจนความเหมาะสมของการวางแผนในการทำงานร่วมกัน ทั้งนี้ทำให้ได้ข้อสรุปหรือทางออกที่เหมาะสมในการทำงานร่วมกันมากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้ผู้วิจัยได้ทราบข้อจำกัดต่างๆ และคิดวิธีที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะจากการประชุมในวันที่ 15 ม.ค. 2546 ทำให้ได้ข้อสรุปหลายอย่างตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมและทางออกที่เหมาะสม โดยชาวบ้านสะท้อนว่าเมื่อบรรยากาศการประชุมที่โรงประชุมอาจต้องเปลี่ยนสถานที่พูดคุย และใช้คำว่า " มาพูดคุยกัน แทนคำว่า ประชุม " จะดีกว่าและไม่จำเป็นต้องประชุมอยู่ที่เดียวอาจเปลี่ยน ไปพูดคุยที่บ้านใครบ้านหนึ่งโดยสลับกันไป นอกจากนี้ยังพบว่าวันที่เหมาะสำหรับการทำกิจกรรมร่วมกัน (วันที่ชาวบ้านว่าง) คือวันพระใหญ่ ดังนั้นในภายหลังเมื่อมีการนัดหมายกันระหว่างผู้วิจัยกับคนในชุมชนหรือการเลือกวันในการทำกิจกรรมร่วมกันจึงได้เลือกวันพระ เป็นทางเลือกแรก

2.3 การสรุปบทเรียนที่มิวิจัยชุมชนร่วมกันทุกเดือน

กิจกรรมนี้ไม่ได้จัดแบบเป็นทางการเดือนละครั้งแต่เป็นการพูดคุยหารือหรือปรึกษากับทีมวิจัยชาวบ้านอยู่ตลอดเวลาเป็นระยะๆ ทั้งนี้เนื่องจากแต่ละคนมีเวลาไม่ตรงกัน ผู้วิจัยจึงมีบทบาทสำคัญในช่วงแรกเนื่องจากต้องเป็นคนไปชวนทีมวิจัยชาวบ้านมาสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งในตอนแรกทีมวิจัยชาวบ้านบางคนยังไม่เห็นความสำคัญของการพูดคุยกันเท่าไรแต่ในภายหลังเมื่อมีการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันมากขึ้น ปัญหาจากการทำกิจกรรมเหล่านั้นเป็นบทเรียนที่ดีที่ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นตัวอย่างเพื่อชี้ให้เห็นถึงประโยชน์จากการพูดคุยกันและวางแผนงานร่วมกัน กระทั่งใน

ภายหลังที่มิววิจัยชาวบ้านเริ่มพูดคุยกันเอง โดยเฉพาะหลังจากการไปดูงานเรื่องสมุนไพรมันที่บ้านแม่หลู-ป่าเลา ทีมวิจัยชาวบ้านประชุมกันเองทำให้เกิดความเข้าใจอันดีในการทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนได้แผนกิจกรรมในระยะที่ 2 ที่ทีมวิจัยชาวบ้านอยากทำ

ผลที่ได้รับ ได้ทีมวิจัยชาวบ้านเป็นคณะทำงานที่เข้ามา โดยความสนใจและสมัครใจ มีการพูดคุยกันมากขึ้น ทีมวิจัยชาวบ้านเริ่มเรียกประชุมหารือกันเอง โดยผู้วิจัยเพียงแต่คอยให้คำแนะนำปรึกษาอยู่ห่างๆ ในภายหลังผู้วิจัยทำหน้าที่เพียงเป็นที่ปรึกษาให้กับประธานกลุ่มและแกนนำบางคนเพื่อให้ทางประธานกลุ่มและแกนนำไปพูดคุยกับทีมวิจัยชาวบ้านกันเองและจากการสังเกตของผู้วิจัยตั้งแต่ได้พูดคุยกับทีมวิจัยชาวบ้านหลายๆคนมาตั้งแต่ต้นทำให้มองเห็นความสามารถเฉพาะตัว หรือข้อแตกต่างของทีมแต่ละคนซึ่งบางคนเข้าใจในเรื่องงานวิจัยได้ดี เปิดใจในการเรียนรู้ บางคนสื่อสารได้ดี บางคนเป็นผู้นำที่ดี ฯลฯ จึงพยายามนำเรื่องเหล่านี้ไปพูดคุยกับประธานกลุ่มอยู่บ่อยๆ เพื่อให้วางแผนให้เหมาะกับงานแต่ละชนิด

2.4 การสรุปบทเรียนร่วมกันของชุมชน 2 ครั้ง (3 เดือน/ครั้ง)

กิจกรรมนี้จัดขึ้นสองครั้งของการทำกิจกรรมในระยะที่ 1 โดยใน การสรุปบทเรียนชุมชนครั้งที่ 1 จัดขึ้นในวันที่ 29 มีนาคม 2546 ใช้วิธีให้คนนอกซึ่งไม่ใช่ทีมวิจัยชาวบ้านเข้ามาตั้งคำถาม (การสนับสนุนจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนซึ่งเป็นพี่เลี้ยงโครงการวิจัย) นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายวิจัยโครงการหลวงและเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ แม่แสบ มาร่วมด้วย การสรุปบทเรียนครั้งนี้จัดขึ้นที่บ้านของแกนนำหมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกเป็นประธานกลุ่มสมุนไพรมัน โดยคนในชุมชนที่มาร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนมีทั้งแม่บ้าน พ่อบ้าน ผู้อาวุโส แกนนำเยาวชนตลอดจนเยาวชนรุ่นเล็ก วิธีที่ใช้แลกเปลี่ยนเป็นการตั้งคำถามจากคนนอกที่เข้าไปถึงกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันทำซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยที่เป็นกันเองทำให้ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลหลายอย่างเพิ่มเติมจากคนในชุมชนและถือโอกาสนี้ให้กลุ่มเยาวชนรุ่นเล็กสะท้อนปัญหาจากการดูแลแปลงสมุนไพรมันให้ผู้ใหญ่ในชุมชนฟังซึ่งทำให้เกิดผลเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ไขปัญหาให้เด็กในเวลาต่อมา นั่นคือ ชาวบ้านช่วยกันพัฒนาแปลงสมุนไพรมันให้ดีขึ้นกว่าเดิม เช่น ขุดบ่อน้ำในแปลงให้ลึกๆ ทำศาลาสมุนไพรมัน ขึ้นแปลงปลูกสมุนไพรมัน ทำทางเดินเข้าแปลง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังจากเวทีสรุปบทเรียนชุมชนดังกล่าวที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นคือคนในชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับงานวิจัยมากขึ้น นอกจากนี้ในการแลกเปลี่ยนคตินั้นยังได้เกิดประเด็นเชื่อมโยงถึงการทำหน้าที่รวบรวมสมุนไพรมันของชุมชนขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเด็กในชุมชน

ส่วนใน การสรุปบทเรียนชุมชนครั้งที่ 2 จัดขึ้นในวันที่ 10 มิถุนายน 2546 ซึ่งในการสรุปบทเรียนครั้งนี้ รูปแบบ และวิธีการที่ใช้ต่างจากครั้งแรก คือ การชวนที่ปรึกษาโครงการฯ ที่เป็น

ปาเกอะญอ (คุณสุวิธาน พัฒนาไพรวัดย์) มาร่วมแลกเปลี่ยนและเล่นดนตรีที่สื่อในเรื่องของวัฒนธรรมประเพณี สุภาษิตคำสอนของชนเผ่า ที่ใกล้จะสูญหายไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เป้าหมายเพิ่มเติมในวันนั้น คือแผนงานที่จะนำไปสู่กิจกรรมในระยะที่ 2 ซึ่งคุณสุวิธานแนะนำให้ชวนชาวบ้านช่วยกันคิดแผนปฏิบัติการร่วมกันตั้งแต่แรก (กิจกรรม วิธีการ วัตถุประสงค์ ผลที่คาดว่าจะได้รับ ฯลฯ) เพื่อที่ชาวบ้านจะได้เข้าใจตั้งแต่ต้น ถือเป็นภารกิจของตัวเองได้ด้วย คือ คิดเอง ผู้วิจัยมีหน้าที่ชวนคิด ในการสรุปทเรียนครั้งนี้มีคนมาร่วมมากกว่าครั้งแรก นอกจากนี้ยังมีเยาวชนหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วย เนื่องจากมีการบอกต่อกันว่าจะมีการเล่นดนตรี ทั้งนี้ในช่วงการทำงานบนพื้นที่ที่ผ่านมาผู้วิจัยได้พยายามใช้สื่อ เทปเพลง และเทปอัดจากการไปรวมกิจกรรมบ้านแม่หลุ-ป่าเลากับกลุ่มสานฝันเพื่อเด็กคอย ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนในเรื่องวัฒนธรรมประเพณีและนิทานคำสอนของชนเผ่าปาเกอะญอ มาเปิดให้เยาวชนและคนในชุมชนฟัง โดยตลอด และเล่าถึงคุณสุวิธานให้ฟังทำให้หลายๆ คนที่นั่น รู้จักแต่ไม่เคยเห็น ในวันนั้นจึงมีคนมาร่วมกันมาก การสรุปทเรียนวันนั้นจึงเป็นการพูดคุยกันสลับกับการเล่นดนตรีเป็นที่สนุกสนาน โดยคุณสุวิธานช่วยในเรื่องการแปลความหมาย ตลอดจนการช่วยใช้คำพูดที่ง่ายขึ้นในเรื่องของงานวิจัยทำให้การแลกเปลี่ยนเป็นกันเองมากขึ้น นอกจากนี้เยาวชนแกนนำหมู่บ้านใกล้เคียงยังได้สะท้อนปัญหาหลายๆอย่างเกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวบ้านให้ทางเจ้าหน้าที่ของโครงการหลวงรับรู้อย่างซึ่งในตอนหลังยังมาร่วมแลกเปลี่ยนกับผู้วิจัยเกี่ยวกับโครงการวิจัยฯ จากที่ไม่เคยคุยกันในเรื่องงานวิจัยกับน้องๆกลุ่มนี้มาก่อนทำให้ผู้วิจัยเกิดแนวคิดในการเชื่อมโยงการเรียนรู้เรื่องงานวิจัยกับน้องๆกลุ่มนี้มากขึ้นและในช่วงกลางคืนที่แต่ละคนแยกย้ายกันแล้ว เยาวชนแกนนำหลายคนยังอยู่ร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยกับคุณสุวิธานอยู่อีกนานพอสมควร

วันที่ 11 มิ.ย. 2546 ในช่วงเช้าได้ร่วมกันทบทวนแผนกิจกรรมที่ชาวบ้านอยากทำในระยะที่ 2 แต่เนื่องจากช่วงนั้นเป็นช่วงทำนาประกอบกับทางประธานกลุ่มสมุนไพรรักษาโรคกระทันหัน จึงมีเวลาแลกเปลี่ยนกันน้อย ทำให้เป้าหมายที่วางไว้ คือการได้แผนปฏิบัติการที่ชัดเจนยังไม่ได้ผลเท่าที่ควรจึงตกลงกันว่าทางผู้วิจัยจะ ไปรวบรวมข้อมูลจากการพูดคุยกันและมานัดคุยกันอีกที หลังจากนั้นเป็นช่วงที่ผู้วิจัยต้องทำรายงานความก้าวหน้าระยะที่ 1 ส่งแหล่งทุนจึงไม่ได้ขึ้นพื้นที่หรือในช่วงที่ขึ้นไปชาวบ้านไม่ว่างเนื่องจากเป็นช่วงทำนาประกอบกับแกนนำหลายคนถูกเรียกไปประชุมบ่อยครั้งซึ่งตรงกับที่ผู้วิจัยขึ้นไปพอดีทำให้เวลาไม่ตรงกัน ในระหว่างนั้นผู้วิจัยจึงใช้วิธีไปหารือกับประธานกลุ่มสมุนไพรรักษาโรคซึ่งสรุปกันว่าทางทีมวิจัยชาวบ้านจะประชุมกันเองทั้งในเรื่องของแผนกิจกรรมที่อยากทำและการหาทีมทำงานที่มาด้วยใจจริงๆเนื่องจากที่ผ่านมามีปัญหาว่าบางคนมีชื่อเป็นทีมวิจัยชาวบ้านแต่การมีส่วนร่วมน้อย ทางผู้วิจัยได้ให้กำลังใจและแนะนำให้พูดคุยกันแบบเปิดใจในเรื่องการทำวิจัยว่าอยากทำกันต่อจริงๆหรือไม่ ถ้ายังไม่พร้อมและอยากหยุดให้คุยกันให้ชัดเจนและหาคนทำงานร่วมกันจริงๆ ทางประธานกลุ่มจึงรู้สึกสบายใจขึ้น หลังจากนั้นผู้วิจัยและ

ทีมวิจัยชาวบ้านจึงใช้วิธีติดต่อบริษัทงานกันทางโทรศัพท์รวมทั้งขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่หน่วยสนับสนุนฯ (คุณสมมาศ เอกโยธินสกุล) จึงได้แผนกิจกรรมที่ชัดเจนมากขึ้น

ผลที่ได้รับ การใช้วิธีให้คนนอกที่พูดภาษาเดียวกันและเคยมีประสบการณ์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาช่วยตั้งคำถามทำให้คนในชุมชนบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ได้เป็นกันเอง เป็นการเชื่อมโยงคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนให้มีโอกาสเข้ามาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเป็นการกระตุ้นให้ทีมวิจัยชาวบ้านพูดคุยกันมากขึ้นเพราะข้อมูลตลอดจนปัญหาหลายๆอย่างสะท้อนออกมาจากกิจกรรมนี้และยังเป็นการทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านเห็นถึงความสำคัญของการดึงกลุ่มคนอื่นๆ ในชุมชนเข้ามาเรียนรู้มากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนรุ่นเล็ก (เด็กๆ ในชุมชน) นอกจากนี้ยังถือเป็นการตรวจสอบข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับคนในชุมชนโดยให้คนนอกตั้งคำถามทำให้เข้าใจตรงกันมากขึ้น

2.5 เวทีรายงานความก้าวหน้างานวิจัย 22 เมษายน 2546

กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่ผู้วิจัยต้องนำเสนอรายงานความก้าวหน้างานวิจัยต่อแหล่งทุนและเนื่องจากประสบการณ์การรายงานความก้าวหน้าในวันที่ 10 มี.ค. 2546 ที่ผ่านมามีข้อมูลปัญหาจากการทำงานบนพื้นที่หลายๆอย่าง ทำให้เกิดแนวคิดในการชวนคนในชุมชนมาร่วมฟังเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัยให้มากขึ้นจึงทำการติดต่อกับแกนนำชุมชนให้คัดเลือกตัวแทนทีมวิจัยชาวบ้านมาร่วมฟังรายงานในวันดังกล่าว ในตอนแรกมีเพียงไม่กี่คนที่จะลงมาแต่ในวันจริงปรากฏว่ามีคนมาร่วมฟังถึง 8 คน โอกาสนี้ถือเป็นเรื่องดีที่ทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านที่ลงมาได้รับความเห็น ข้อแลกเปลี่ยนของชาวบ้านที่ทักท้วงในพื้นที่อื่นและเข้าใจงานวิจัยมากขึ้น ซึ่งในตอนหลังที่ผู้วิจัยมีโอกาสแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนยังพบว่าเป็นการตรวจสอบข้อมูลอีกแบบหนึ่งด้วย (ทีมวิจัยชาวบ้านบางคนใช้คำว่า “ภูมิใจที่นักศึกษาพูดความจริง”) นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างกำลังใจให้กับแกนนำบางคนในการทำงานให้กับชุมชน (สะท้อนว่า “เหมือนกับมาปลูกให้คืนจากหลั้มไหล ”)

นอกจากนี้หลังเวทีรายงานความก้าวหน้างานวิจัย ทีมวิจัยชาวบ้านที่ลงมายังได้แลกเปลี่ยนพูดคุยกับผู้ที่มีประสบการณ์งานวิจัยซึ่งเป็นชาวปาเกาะอยู่เหมือนกันและเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัย (คุณสุวิธาน พัฒนาไพรวัดย์) และพระมหาพิรพงษ์ พลวิโร ซึ่งเป็นที่ปรึกษาให้กับผู้วิจัยมาโดยตลอด พร้อมทั้งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อารมณ์ โอภาสพัฒนกิจ (ที่ปรึกษาโครงการวิจัย) ที่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน คณะเกษตรศาสตร์ มข. ทำให้เกิดประเด็นในเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี การรวมกลุ่มเยาวชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน (สร้างเครือข่าย) ตลอดจนการหาวิธีการทำงานร่วมกันโดยมองว่าการสนับสนุนจากภายนอก เช่น ถ้าจะให้คุณสุวิธานเข้าไปช่วย ควรเป็นการเข้าไปแทรกในการทำกิจกรรมที่มีอยู่แล้ว ไม่ใช่การสร้างงานใหม่

นอกจากนี้ยังแลกเปลี่ยนกันหลายๆเรื่องแต่เนื่องจากเป็นช่วงเย็นมากแล้วประกอบกับฝนจะตก ทีมวิจัยชาวบ้านต้องรีบเดินทางกลับหมู่บ้านจึงสรุปว่าจะไปพูดคุยกันเองอีกครั้ง

ผลที่ได้รับ ทีมวิจัยชาวบ้านเข้าใจและเห็นความสำคัญของงานวิจัยมากขึ้น เห็นตัวอย่างงานวิจัยจากพื้นที่อื่นๆ จากการที่ผู้วิจัยชุมชนมานำเสนอรายงานความก้าวหน้าเอง ได้รับฟังข้อคิดเห็นต่างๆ จากการนำเสนอรายงานการวิจัย เข้าใจผู้วิจัยมากขึ้นตลอดจนถือเป็นการตรวจสอบข้อมูลงานวิจัยอีกรูปแบบหนึ่ง

2.6 การสรุปบทเรียนจากการมาร่วมเวทีรายงานความก้าวหน้าในวันที่ 22 เม.ย. 2546 และการชี้แจงเรื่องการบริหารโครงการวิจัยให้กับทีมวิจัยชาวบ้าน

ผู้วิจัยได้ปรึกษากับพี่เลี้ยง โครงการฯ ของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน คณะเกษตรศาสตร์ มช. เพื่อขอความช่วยเหลือในการร่วมพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อชี้แจงเรื่องการบริหารโครงการวิจัยโดยละเอียดทั้งในเรื่องของเรื่องงบประมาณ การทำงานตลอดจนบทบาทงานที่ผ่านมาและร่วมกันวางแผนต่อในระยะที่ 2 เนื่องจากที่ผ่านมาทีมวิจัยชาวบ้านหรือคนที่มาร่วมทำงานเปลี่ยนแปลงตลอดและบางคนไม่ได้มาทุกครั้ง ความเข้าใจไม่ตรงกัน ดังนั้นในวันที่ 29-30 เม.ย. 2546 ผู้วิจัยกับพี่เลี้ยงโครงการฯ จึงขึ้นพื้นที่เพื่อชี้แจงเรื่องดังกล่าวทั้งนี้ก่อนคุยกับทีมวิจัยชาวบ้านมีการวางแผนเรื่องที่จะคุย (เตรียมประเด็น) กับแกนนำก่อนเพื่อปรึกษาถึงความเหมาะสมในเรื่องที่จะพูดคุยและให้แกนนำคัดเลือกคนที่จะมาร่วมรับฟังในเรื่องที่จะชี้แจงเพราะในบางเรื่องไม่เหมาะที่จะคุยกับคนทั้งชุมชน ดังนั้นในวันที่ 30 จึงได้ประชุมทีมวิจัยชาวบ้านเพื่อชี้แจงเรื่องดังกล่าวตลอดจนถือโอกาสนี้ให้คนที่ได้ลงไปในเวทีรายงานความก้าวหน้าเมื่อวันที่ 22 เม.ย. 2546 สะท้อนความคิดเห็นด้วย ในวันนั้นจึงทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านและผู้วิจัยตลอดจนตัวแทนศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนได้ทำความเข้าใจกันมากขึ้นตลอดจนเกิดความชัดเจนในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย (คนนอก-คนใน) และการหาแนวทางทำงานร่วมกันได้ลงตัวมากขึ้น ทำให้ได้ข้อสรุปถึงการจัดการวิธีการทำงานให้มีความเหมาะสมมากขึ้น

นอกจากนี้ยังได้แผนต่อกิจกรรมต่อไปในช่วงเดือนที่เหลือ คือในเดือนพ.ค. (ก่อนวันที่ 10) อยากไปดูงานในเรื่องของวิธีการปลูกสมุนไพรให้ได้ผลดีที่สุด เพราะที่ผ่านมาปลูกไม่ได้ผลซึ่งมี 2 ที่ที่อยากไปดูคือบ้านแม่หลุ-ป่าลา (ชุมชนรู้จักจากการที่ผู้วิจัยมาเล่าให้ฟัง) และบ้านแม่กำปอง (ชุมชนรู้จักจากการที่ตัวแทนชุมชนไปดูงานเรื่องท่องเที่ยวเกี่ยวกับโครงการหลวงแม่เฒ่า) ผู้วิจัยจึงรับอาสาเป็นคนไปศึกษาข้อมูลของแต่ละที่แล้วจะมาเล่าให้ชุมชนฟังอีกที่ส่วนในเดือนมิ.ย. 2546 ทีมวิจัยชาวบ้านวางแผนว่าเมื่อไปดูงานแล้วจะเดินป่ากันในเดือนนี้เพื่อเก็บสมุนไพรบางชนิดที่ปลูกไม่ได้ผลในช่วงแรกมาปลูก (นำความรู้จากการดูงานมาใช้) นอกจากนี้ผู้วิจัยยังถือโอกาสนี้ปรึกษา

กับทางทีมวิจัยชาวบ้านในเรื่องของการทำกิจกรรมแต่ละครั้งว่าควรชวนที่ปรึกษาชุมชนที่เป็นคนหมู่บ้านอื่น (ที่ทางทีมวิจัยชาวบ้านแต่งตั้งเอง) มาร่วมด้วยหรือไม่ เพราะบางท่านเป็นครู บางท่านเป็นอบต. บางท่านมีความรู้และประสบการณ์ ซึ่งอาจช่วยให้หมู่บ้านมีโอกาสต่างๆ เข้ามามากขึ้น ตลอดจนเพื่อสร้างเครือข่ายการทำงานก่อนที่คนนอก (นักศึกษา) จะหมดหน้าที่จากการทำงานครั้งนี้

ผลที่ได้รับ ทีมวิจัยชาวบ้านเข้าใจกันมากขึ้น ได้ข้อสรุปของการทำงานร่วมกันตลอดจนบทบาทหน้าที่ วิธีการจัดการงบประมาณที่เหมาะสมและได้แผนกิจกรรมต่อไป

(3) การวางแผนกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย

กิจกรรมการเรียนรู้ เช่นเดินป่าหรือศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้าน เก็บตัวอย่างสมุนไพร ทำแปลงตัวอย่าง การเรียนรู้ของเด็กโดยการรดน้ำแปลงตัวอย่างและวาดภาพสมุนไพรการสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดจนการศึกษาดูงาน หรือกระทั่งการรายงานความก้าวหน้างานวิจัย ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือหนึ่งในการฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพร ซึ่งการที่จะออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ได้นั้น ทุกๆ คน ที่เป็นคนออกแบบกิจกรรมต้องทำความเข้าใจกับวัตถุประสงค์ที่จะทำให้เกิดชัดเจนก่อน ที่สำคัญต้องแบ่งบทบาทหน้าที่กันให้ครอบคลุมทั้งศึกษาและวิเคราะห์ถึงข้อจำกัดของแต่ละฝ่ายในการเข้าร่วมเรียนรู้ในแต่ละกิจกรรม ถ้าจะให้ได้ผลดีต้องวางแผนเป้าหมายของกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าร่วมเรียนรู้ในแต่ละกิจกรรมไว้ด้วยเพื่อจะได้วิเคราะห์ถึงผลที่จะตามมาว่าบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดกิจกรรมหรือไม่ เช่นการจัดกิจกรรมศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านเพื่อให้กลุ่มแม่บ้านและเยาวชนรุ่นเล็กเข้าร่วมเรียนรู้ด้วยเนื่องจากการเดินป่าไม่เอื้อต่อกลุ่มเป้าหมายกลุ่มนี้ การวิเคราะห์ต้องดูด้วยว่าเมื่อจัดกิจกรรมนี้ (ศึกษาในหมู่บ้าน) ขึ้นมาแล้วบรรลุวัตถุประสงค์แค่ไหน? กล่าวคือ มีกลุ่มแม่บ้านและเยาวชนรุ่นเล็กมาร่วมเรียนรู้ด้วยหรือไม่?

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีเป้าหมายอยู่ในใจนักวิจัยก็ต้องทำความเข้าใจกับทีมวิจัยหรือผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีความชัดเจนตรงกันเพราะถ้าหากเป้าหมายที่วางร่วมกันไม่ชัดเจนตั้งแต่แรกอาจทำให้แผนกิจกรรมเปลี่ยนได้ เช่นกรณีของกิจกรรมการศึกษาเรียนรู้สมุนไพรในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ระบุไว้ในแผนปฏิบัติการตั้งแต่แรก เกือบถูกยกเลิก เนื่องจากทีมวิจัยชุมชนไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านเพราะมองว่ารู้จักกันหมดแล้วและมีแต่สมุนไพรตัวที่ไม่สำคัญ ในขณะที่เป้าหมายในใจของนักวิจัย คืออยากให้แม่บ้านและเยาวชนรุ่นเล็กมาร่วมเรียนรู้หรือกรณีการสำรวจพื้นที่ศึกษาดูงานที่บ้านแม่หลุ-ป่าเถาแล้วกลับมาประชุมกันก่อนไปดูงานจริงซึ่งมีความเห็นแตกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคิดว่าไม่น่าไปเพราะไม่ได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจ คือไปดูวิธีการปลูก แต่อีกฝ่ายมองว่าน่าจะ ไปเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนในเรื่องการศึกษาสมุนไพรแสดงว่าการทำความเข้าใจต่อเป้าหมายของกิจกรรมยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร

จากปัญหาดังกล่าวทำให้ค้นพบว่านักวิจัยกับทีมวิจัยชุมชนต้องพูดคุยกันมากกว่านี้ ทั้งนี้ นักวิจัยต้องมองย้อนและมองให้ทะลุว่าเราต้องการอะไรจากกิจกรรมเหล่านั้น วางเป้าหมายไว้ในใจ และตรวจสอบความเข้าใจกับทีมวิจัย สิ่งสำคัญคือกิจกรรมที่ทำร่วมกันต้องเอื้อประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ไม่ใช่มีประโยชน์ต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและควรคำนึงอยู่เสมอว่าผู้ร่วมกิจกรรมจะมองแค่ประโยชน์ที่จะได้จากกิจกรรม เช่นบางคนไปเดินป่าเพื่อเก็บสมุนไพร ไม่ได้มองว่าเป็นกระบวนการหนึ่งในการฟื้นฟูองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรจึงไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้าน ในขณะที่นักวิจัยมองว่ากิจกรรมเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งในการสร้างให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือกันฟื้นฟูและเห็นความสำคัญของสมุนไพรดังนั้นนักวิจัยต้องทำความเข้าใจกับทีมวิจัยในชุมชนใหม่โดยพยายามฝึกให้ทีมวิจัยชุมชนเป็นผู้ที่ต้องมองย้อนอีกมิติหนึ่งนั่นคือไม่ใช่เป็นเพียงผู้ร่วมกิจกรรมแต่เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้และมองกิจกรรมเป็นเพียงเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้ได้ สิ่งที่ได้จากกิจกรรม เช่นรู้จักต้นสมุนไพรเป็นเพียงผลพลอยได้จากการทำวิจัย

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

3.1 การเดินป่าศึกษาสมุนไพรครั้งที่ 1 (16 ธ.ค. 2545)

กิจกรรมนี้ไม่เป็นไปตามแผนเนื่องจากในแผนปฏิบัติการ เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นภายหลังจากการศึกษารวบรวมข้อมูลสมุนไพรที่มีในหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นช่วงที่ผู้วิจัยลงมาแก้ไขโครงการวิจัยข้างล่าง (ไม่ได้อยู่ในพื้นที่) ในขณะที่ทางหมู่บ้านได้พูดคุยกันในเรื่องสมุนไพรมากขึ้นและมีการตกลงกันในที่ประชุมของหมู่บ้านว่าจะจัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาสมุนไพร โดยทางผู้วิจัยรับทราบข้อมูลมาจากการติดต่อทางโทรศัพท์กับแกนนำเยาวชนของหมู่บ้านเมื่อต้นเดือนธันวาคมว่าทางหมู่บ้านจะเดินป่าศึกษาสมุนไพรขึ้นในวันที่ 16 ธ.ค. 2545 นับเป็น กิจกรรมเดินป่าครั้งที่ 1 ในระหว่างนั้นผู้วิจัยมีโอกาสพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ศูนย์แม่แอ๊ ที่ไปร่วมคิดแผนกิจกรรม จึงทราบข้อมูลเพิ่มเติมว่า คนงานของศูนย์แม่แอ๊ ซึ่งเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านพูดคุยกันถึงเรื่องสมุนไพรและได้ชวนเจ้าหน้าที่ศูนย์ แม่แอ๊ไปร่วมเดินป่าด้วย

วิธีการที่ใช้และผลที่ได้รับ ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มสมุนไพรของชุมชนตลอดจนผู้อาวุโสที่คนในชุมชนชักชวนและคนที่สนใจทั้งในและนอกหมู่บ้านร่วมกันเดินป่าศึกษาสมุนไพรในระหว่างทางเดินตลอดทางมีคนสนใจสมุนไพรกันมาก ผู้วิจัยและเยาวชนแกนนำบางคนทำหน้าที่จดบันทึกข้อมูล ระหว่างเส้นทางเดินป่าบางที่ที่ผู้อาวุโสบางคนเดินไม่ไหวจะหยุดพักรอให้คนที่เดินไหวไปดูแลสมุนไพรพร้อมทั้งเก็บตัวอย่างมาศึกษาร่วมกันหรือนำไปบริโภค บางชนิดนำไปปลูกในหมู่บ้าน

ระหว่างการเดินป่าผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนทำให้ทราบว่าสมุนไพรมานาน คนในชุมชนเคยกินแต่ไม่เคยเห็นต้นเพิ่งมาเห็นจากการเดินป่าครั้งนี้ นอกจากนี้ยังเกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้ในเรื่องวิธีเก็บต้นยาสมุนไพรมานานจากผู้อาวุโสผู้เขวachsen เนื่องจากเชื่อกันว่าหากไม่ให้ผู้อาวุโสสอนวิธีเก็บก่อนจะไม่สามารถเก็บได้จะเป็นอันตรายต่อคนเก็บเขวachsenหลายคนจึงสนใจเรียนรู้วิธีเก็บกันใหญ่ ดังนั้น ในครั้งต่อไปเขวachsenที่ผ่านการเรียนวิธีเก็บต้นยาสมุนไพรมานานดังกล่าวจะสามารถมาเก็บเองได้แล้ว นอกจากการศึกษาในเรื่องสมุนไพรมานาน ยังได้เรียนรู้ความเชื่อบางอย่างจากผู้อาวุโสในระหว่างพักรับประทานอาหารในป่า คือการห้ามใช้ใบของด้านหน้า (สีเขียว) รองอาหารต้องใช้ด้านหลังเท่านั้นซึ่งในตอนหลังผู้วิจัยมีโอกาสไปพิธีศพของญาติเห็นประเพณีการห่อข้าวให้กับคนตายที่ใช้ใบของด้านสีเขียวห่อ (สลับกับคนเป็น) จึงคิดเชื่อมโยงไปถึงความเชื่อดังกล่าว

หลังจากการเดินป่าในระหว่างทางเดินกลับ บางคนแวะไปทำงานต่อ ไปสวน) และเมื่อกลับถึงหมู่บ้านแต่ละคนต่างเห็นคั่นแยกย้ายกันไปพักผ่อนจึงไม่ได้พูดคุยสรุปบทเรียนร่วมกัน ส่วนผู้วิจัยเมื่อกลับมาถึงหมู่บ้านได้นำตัวอย่างสมุนไพรมานานที่เก็บมารวบรวมติดลงบนกระดาษขาว (A4) ในระหว่างนั้นมีผู้อาวุโสคนหนึ่งที่ไม่ได้ไปเดินป่าด้วยมาเห็นพอดี จึงได้ทบทวนสมุนไพรมานาน พบว่า บางชนิดมีชื่อเรียกไม่เหมือนกัน บางชนิดสรรพคุณไม่เหมือนกัน (ผู้อาวุโสคนนี้ใช้คำว่า “ไม่ถูกต้อง” หมายถึง คนที่บอกบอกผิด) นอกจากนี้ยังได้รับความหมายของชื่อสมุนไพรมานาน ได้ชื่อภาษาไทยของสมุนไพรมานานและยังได้ตามผู้อาวุโสท่านนี้ไปเรียนรู้สมุนไพรมานานในหมู่บ้านอีกหลายชนิด ทำให้ทราบว่า สมุนไพรมานานในหมู่บ้านมีหลากหลายชนิดมากมาย (ตอนหลังทราบมาว่าท่านรู้เรื่องสมุนไพรมานานมากกว่าคนอื่นเพราะเมื่อก่อนภรรยาท่านเจ็บป่วยบ่อยท่านจึงศึกษาสมุนไพรมานานเพื่อมารักษาภรรยา) จากนั้นในช่วงกลางคืนมีคนที่ไม่ได้ไปเดินป่าบางคนและไม่ได้ไปเดินป่ามาเที่ยวที่บ้าน จึงได้นำตัวอย่างสมุนไพรมานานที่ติดลงกระดาษมาให้ดูและในช่วงที่ลงมาข้างล่างจึงได้นำภาพกิจกรรมที่ทำร่วมกันมาคิดในสมุด และบรรยายภาพเพื่อให้คนในชุมชนดู

3.2 การศึกษาสมุนไพรมานานในหมู่บ้าน และการเดินป่าครั้งที่ 2 (16 ก.พ. 2546)

ในตอนแรกที่ผู้วิจัยชาวบ้านไม่ค่อยให้ความสนใจในการศึกษาสมุนไพรมานานในหมู่บ้านเท่าที่ควรกล่าวคือจะเดินป่ากันอีกครั้งเพื่อเก็บสมุนไพรมานานมาปลูกในแปลงตัวอย่าง ทั้งนี้เพราะในการเดินป่าครั้งที่ 1 ไม่ได้เตรียมแปลงไว้ทำให้ต้นสมุนไพรมานานที่ได้มาปลูกไม่ได้ผลหรือบางคนเอาไปปลูกที่บ้านไม่ได้นำมาปลูกที่แปลงตัวอย่าง เหตุที่ที่ผู้วิจัยชาวบ้านไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาสมุนไพรมานานในหมู่บ้านเพราะมองว่าสมุนไพรมานานในหมู่บ้านมีเพียงไม่กี่ชนิดรักษาโรคเด็กเป็นส่วนใหญ่ และเป็น

สมุนไพรมที่คนในชุมชนรู้จักและใช้เป็นกันอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญโดยเฉพาะมองว่าคนในชุมชนบางกลุ่มเช่น เด็กๆ แม่บ้าน ผู้อาวุโส บางคนไปเดินป่าไม่ไหวน่าจะมีโอกาสได้ศึกษาจึงทำให้เกิดกิจกรรมนี้ขึ้นในวันเดียวกับการเดินป่าครั้งที่ 2 ถือเป็นการศึกษาสมุนไพรมในหมู่บ้านครั้งที่ 1 โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งในการเดินป่าส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนกลุ่มเดิมและมีเยาวชนรุ่นเล็กบางคนไปร่วมเดินด้วย มีการเก็บสมุนไพรมมาปลูกในแปลง ส่วนในหมู่บ้านมีกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มทั้งพ่อบ้าน เยาวชน ผู้อาวุโส และแม่บ้าน โดยเฉพาะส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านซึ่งแต่ละคนมีความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรมต่างกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้กันทำให้ได้ความรู้ในการใช้สมุนไพรมมากกว่าเดิมและยาสมุนไพรมที่แม่บ้านส่วนใหญ่เคยใช้จะเป็นยาประเภทแก้ลมผัดเดือนตลอดจนสมุนไพรมรักษาอาการของเด็กเล็ก

ระหว่างการศึกษาก็ได้ทำการเก็บตัวอย่างสมุนไพรมไปปลูกในแปลงด้วย ในช่วงกลางวันทางกลุ่มที่เดินป่ากลับมาร่วมรับประทานอาหารที่หมู่บ้าน จากนั้นในช่วงบ่ายไปช่วยกันปลูกสมุนไพรมที่เก็บมาในแปลงตัวอย่างพร้อมทั้งใช้กระดาษทำป้ายชื่อชั่วคราวไว้ก่อน ในวันหลังผู้วิจัยกับแกนนำเยาวชนจึงได้ช่วยกันเขียนป้ายชื่อไปติดไว้แทนกระดาษ โดยแยกสีหมึกที่เขียนระหว่างสมุนไพรมที่เก็บมาจากป่า และที่ได้มาจากหมู่บ้าน และได้ชวนกลุ่มเยาวชนรุ่นเล็กในหมู่บ้านแบ่งเวรกันรดน้ำสมุนไพรมในแปลงตัวอย่าง ซึ่งในช่วงหลังๆเยาวชนกลุ่มนี้ได้สะท้อนปัญหาจากการดูแลแปลงสมุนไพรมให้ฟัง เช่น ระบบน้ำหยดธรรมชาติ (กระบอกไม้ไผ่เจาะรู) ไม่ได้ผลเท่าที่ควร น้ำที่ใช้รดสมุนไพรมอยู่ไกล อยากให้ขุดบ่อในแปลง และทำทางเดินเข้าแปลงให้ดีกว่าเดิม

ผลที่ได้รับ การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากขึ้นเพราะมีการแบ่งกลุ่มกันทำกิจกรรม โดยเฉพาะในการเดินป่าซึ่งมีแกนนำเยาวชนไปร่วมด้วย และส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนกลุ่มเดิมจึงแบ่งหน้าที่กันจดบันทึกและถ่ายรูป ส่วนในหมู่บ้านมีเด็กๆ แม่บ้าน และผู้อาวุโสหญิงมาร่วมมากขึ้น บางคนรู้จักสมุนไพรมคนละชนิดกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกัน ตลอดจนช่วยกันนำตัวอย่างสมุนไพรมที่ได้ไปปลูกนอกจากนี้ยังเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนอื่นๆ ในชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรมมากขึ้นเพราะทุกครั้งจะมีเฉพาะกลุ่มพ่อบ้าน และผู้อาวุโสชายเท่านั้นที่ร่วมกิจกรรม

และเพื่อให้เห็นภาพการเดินป่าศึกษาสมุนไพรมได้ชัดเจนขึ้น จึงได้นำภาพจำลองเส้นทาง การเดินป่าศึกษาสมุนไพรมทั้ง 2 ครั้งมาแสดง ดังแผนภูมิต่อไปนี้

3.3 การทำแปลงตัวอย่างสมุนไพรในหมู่บ้าน

กิจกรรมนี้ได้ทำต่อเนื่องเรื่อยๆ ตลอดการทำกิจกรรมในระยะที่ 1 ทั้งนี้เพราะในการทำแปลงแต่ละครั้งทำให้พบปัญหาและทำการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นเรื่อยๆ โดยในตอนแรก เริ่มจากการที่คนในชุมชนได้เลือกพื้นที่ภายในหมู่บ้านที่มองว่าเหมาะสมกับการทำแปลงตัวอย่างเนื่องจากสภาพในบริเวณนั้นมีลักษณะคล้ายป่าที่อุดมเหมาะแก่การปลูกสมุนไพรประกอบกับบางพื้นที่ในบริเวณนี้มีลักษณะของความชุ่มชื้นเหมาะสำหรับสมุนไพรบางชนิดที่ต้องการความชื้นสูงเมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วช่วยกันแผ้วถาง ทำความสะอาดเพื่อปรับให้มีบริเวณเพาะปลูก (พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีคนเข้าไปใช้ประโยชน์นานแล้วจึงมีต้นไม้และหญ้าขึ้นรก) และเมื่อเสร็จจากกิจกรรมเดินป่าครั้งที่ 1 พบปัญหาว่าการไม่เตรียมขุดหลุมปลูกไว้ก่อนทำให้ไม่สะดวกต่อการเก็บตัวอย่างสมุนไพรมาปลูก ดังนั้น ก่อนการทำกิจกรรมเดินป่าครั้งที่ 2 และศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านครั้งที่ 1 คนในชุมชนจึงช่วยกันเตรียมแปลงตัวอย่างโดยการขุดหลุมเตรียมปลูกไว้และเหล่าไม้ไว้กันดินสมุนไพรล้มตลอดจนช่วยกันนำกระบอกลำไยมาเจาะรู เพื่อบรรจุน้ำไว้ความหลุมต่างๆ เพื่อทุนแรงจากการรดน้ำซึ่งเรียกกันว่า ระบบน้ำหยดธรรมชาติ

อย่างไรก็ตามในตอนหลังที่มอบหมายให้กลุ่มเยาวชนรุ่นเล็ก (เด็กๆ ในหมู่บ้าน) ทำหน้าที่รดน้ำดินสมุนไพรในแปลงตัวอย่าง เด็กๆ กลุ่มนี้ได้สะท้อนปัญหาให้ผู้วิจัยฟังว่าระบบน้ำหยดธรรมชาติใช้ไม่ได้ผล (กระบอกลำไยล้มและรูน้ำตัน) ตลอดจนบ่อน้ำที่เด็กใช้ตักน้ำมารดดินสมุนไพรอยู่ไกลจากแปลงประกอบกับทางเดินเข้าแปลงที่ไม่สะดวกทำให้หนักและเหนื่อย ดังนั้นในช่วงที่จัดกิจกรรมสรุปบทเรียนชุมชนครั้งที่ 1 จึงให้เด็กกลุ่มนี้สะท้อนปัญหาให้ผู้ใหญ่ในชุมชนฟังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการแก้ไขปรับปรุงแปลงสมุนไพรขึ้นอีกครั้ง โดยในครั้งนี้ ถือเป็นครั้งสุดท้ายในกิจกรรมระยะที่ 1 มีการปรับปรุงแปลงที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้น คนในชุมชนหลายส่วนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นทั้งผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน กลุ่มเยาวชนแกนนำ และเยาวชนรุ่นเล็ก ตลอดจนมีแกนนำเยาวชนในหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาช่วย การปรับปรุงแปลงตัวอย่างครั้งนี้ สิ่งที่เพิ่มเติมจากเดิมคือมีการขึ้นแปลงปลูก ทำไม้กันแปลง ทำทางเดิน เสาขยันแปลง ขุดบ่อน้ำ ตลอดจนมีการทำศาลาพักในแปลงสมุนไพร อีกด้วย

ผลที่ได้รับ กิจกรรมนี้ทำให้มองเห็นลำดับขั้นตอนของการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง คือ มีการปรับปรุงแปลงมาเรื่อยๆ โดยเฉพาะวันพระที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ว่างจากภาระหน้าที่จะเป็นวันที่ถูกเลือกมาทำกิจกรรมนี้มากที่สุด ตลอดจนเกิดการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมนี้ร่วมกันมากขึ้นเรื่อยๆ จากที่เริ่มแรกมีเฉพาะทีมวิจัยชาวบ้านบางคนและผู้วิจัยต้องไปชวนกลายมาเป็นชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันทำเอง นอกจากนี้เวลาที่ใช้ในการทำกิจกรรมนี้ร่วมกันทำให้คนใน

ชุมชนมีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันมากขึ้นกว่าเดิมในภายหลังจึงเกิดกิจกรรมที่ชุมชนออกไปดูงานในเรื่องวิธีการปลูกสมุนไพรให้ได้ผล เนื่องจากมองเห็นปัญหาว่าปลูกไม่ได้ผลสักที

3.4 การเรียนรู้เรื่องสมุนไพรของกลุ่มเยาวชนรุ่นเล็ก

กิจกรรมการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรของเยาวชนรุ่นเล็กนี้เป็นกิจกรรมที่ผู้วิจัยได้ทดลองขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร ทั้งนี้ได้จัดขึ้น 2 กิจกรรม ในระยะที่ 1 ของโครงการวิจัยฯ ได้แก่

● การแบ่งเวรดูแล และรดน้ำแปลงตัวอย่างสมุนไพรในหมู่บ้าน

เกิดมาจากแนวคิดตั้งแต่หลังจากเดินป่าครั้งที่ 2 และศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านครั้งที่ 1 ที่มีการเก็บตัวอย่างสมุนไพรมาปลูกในแปลงตัวอย่างซึ่งในช่วงนั้นผู้วิจัยเริ่มรวมกลุ่มเยาวชน (รุ่นเล็ก) ในหมู่บ้านได้แล้วจึงคิดว่าน่าจะให้เยาวชนกลุ่มนี้มาทำกิจกรรมร่วมกันประกอบกับผู้ใหญ่ในชุมชน ไม่มีเวรเวลาดูแลรดน้ำแปลงตัวอย่างสมุนไพร ดังนั้น จึงได้ชวนเด็กๆ มาแบ่งเวรกันดูแลรดน้ำแปลงตัวอย่างวันละ 2 คน ในตอนแรกๆ เด็กๆ ให้ความสนใจกันดีแต่ในภายหลังเริ่มไม่ทำเวร โดยเฉพาะช่วงปิดเทอม ในภายหลังผู้วิจัยติดตามข้อมูลพบว่า เป็นเพราะในช่วงปิดเทอมเด็กบางคนต้องกลับไปอยู่บ้านตัวเองที่หมู่บ้านอื่นหรือไปช่วยงานญาติจึงทำให้คู่ของเด็กที่เป็นเวรในวันเดียวกันหายไป บางวันหายไปทั้ง 2 คน เด็กๆ ไม่กล้าไปรดน้ำคนเดียวเนื่องจากบริเวณแปลงตัวอย่างมีลักษณะเหมือนป่ารกๆ ฯลฯ ผู้วิจัยจึงชวนเด็กๆ มาแบ่งเวรกันใหม่ นอกเหนือจากปัญหาดังกล่าวพบว่าการที่บ่อน้ำที่เด็กๆ ดักมาใช้รดน้ำแปลงตัวอย่างอยู่ไกลเกินไป ทางเดินไม่สะดวก กระบอกลำไยใส่ดิน ฯลฯ ทำให้เด็กไม่สะดวกต่อการรดน้ำแปลง

ผลที่ได้รับ กิจกรรมนี้ทำให้รู้จักเด็กๆ แต่ละคนมากขึ้น โดยเฉพาะการทำงานร่วมกันทำให้เห็นถึงความขยันความรับผิดชอบที่แตกต่างกันของเด็กแต่ละคนนอกจากนี้ยังได้มองเห็นแกนนำในกลุ่มเด็กๆ เพิ่มมากขึ้นตลอดจนการให้เด็กเข้ามามีส่วนร่วมสะท้อนปัญหาจากการทำกิจกรรมดังกล่าวให้คนในชุมชนรับรู้สามารถสร้างรูปธรรมของการเปลี่ยนแปลงได้ในหลายๆ เรื่อง เช่น การเปิดโอกาสให้เด็กๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมมากขึ้น การปรับปรุงและพัฒนาแปลงตัวอย่างสมุนไพรเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กๆ และคนในชุมชน ฯลฯ ส่วนในแง่ของการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรนั้น พบว่าเด็กบางคนรู้จักสมุนไพรบางชนิดจากแปลงตัวอย่าง

● การเรียนรู้สมุนไพรจากการวาดภาพ

เกิดมาจากแนวคิดที่พูดคุยกับทีมวิจัยชาวบ้านหลายๆ คนถึงการทำหนังสือรวบรวมสมุนไพรของชุมชนแต่ยังไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรมและจากการเห็นความสามารถของเด็กหลายคน

จากการวาดรูปจึงได้คิดชวนเด็กๆเก็บรวบรวมสมุนไพรในหมู่บ้านขึ้นในช่วงปิดเทอม โดยวางแผนไว้ว่าให้เด็กๆวาดรูปในช่วงปิดเทอมสักระยะหนึ่ง เมื่อผู้วิจัยมีโอกาสขึ้นมาพื้นที่และมีเวลาร่างพอจะให้เด็กๆพาไปดูสมุนไพรที่แต่ละคนวาดพร้อมทั้งถ่ายรูปและติดป้ายชื่อสมุนไพรไว้ให้คนในชุมชนรู้จักด้วย ซึ่งจะเป็นวิธีรวบรวมสมุนไพรได้อีกวิธีหนึ่ง ดังนั้นในวันที่ 31 มี.ค. 2546 ผู้วิจัยชวนเด็กๆมาแบ่งกลุ่มกัน มีการเลือกประธานกลุ่ม รองประธาน และเลขากลุ่ม และทำสมุดทำมือเพื่อใช้วาดรูปสมุนไพรที่พบในชุมชน (แนวคิดในการแบ่งกลุ่มกิจกรรมที่ใช้ได้มาจากการไปร่วมอบรมเรื่องสหกรณ์ที่ศูนย์แม่แฮ) และเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเด็กกลุ่มนี้กับคนในชุมชนจึงกำหนดให้เด็กเขียนบอกได้ว่าได้ข้อมูลมาจากใคร วาดที่ไหน แก้อะไร วาดวันไหน ฯลฯ และเมื่อมีโอกาสขึ้นมาพื้นที่ในระหว่างนั้นได้สอบถามความก้าวหน้าจากเด็กเรื่อยๆ เด็กบางคนเอาสมุดภาพมาให้ผู้วิจัยดูในภายหลัง (ช่วงเดือนมิ.ย.) ให้เด็กๆที่เป็นแกนนำรวบรวมจากเพื่อนมาส่ง ทราบภายหลังว่าเด็กๆเรียกประชุมกันเอง โดยบอกให้เพื่อนๆเอาสมุดภาพมาส่งได้มาส่วนหนึ่งและเด็กทำหายอีกหลายคน

ผลที่ได้รับ ผลของการทำกิจกรรมนี้ยังไม่ได้ตามเป้าหมายที่วางไว้เท่าที่ควรเพราะความสนใจของเด็กมีอยู่ในช่วงสั้นๆ ประกอบกับผู้วิจัยไม่ได้ให้เวลากับกิจกรรมนี้มากเท่าที่ควร

(4) การขยายผลเพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้เรื่องสมุนไพร

เป็นการต่อขยายงานวิจัยอีกทางหนึ่ง โดยต้องเป็นกิจกรรมที่สร้างความกระตือรือร้น สร้างเครือข่ายหรือมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพราะจะทำให้เกิดความน่าสนใจ น่าค้นหา หาคำตอบหรือเปรียบเทียบสิ่งที่ได้เรียนรู้ใหม่กับสิ่งเดิมที่ได้รับรู้มา ที่สำคัญต้องเกิดประโยชน์เช่น กิจกรรมการศึกษาดูงานถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญต่อทีมวิจัยในการเปิดโลกทัศน์ทำให้มีมุมมองที่กว้างขึ้นตลอดจนเป็นการเติมพลังให้หันกลับมาทบทวนและปรับปรุงสิ่งเดิมของบ้านตัวเองให้ดีขึ้นนอกจากนี้ยังถือเป็นการขยายผลไปหมู่บ้านอื่น หาแนวร่วมหรือเครือข่าย ก่อให้เกิดการเปิดกว้างทางปัญญารวมทั้งอาจนำไปสู่กิจกรรมอื่นๆที่จะได้เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งนักวิจัยอาจใช้วิธีนี้ในการต่อขยายความคิดด้านการฟื้นฟูด้วยการวางแผนกับวิทยากรก่อนว่าจะให้เน้นส่วนไหน อย่างไร? เช่น บอกว่าอยากให้ช่วยกระตุ้นเรื่องจิตสำนึก หรือให้แนวทางในการทำกิจกรรมต่อ เป็นต้น

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการการขยายผลเพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้เรื่องสมุนไพร ได้แก่

4.1 การประชุมเพื่อสรุปบทเรียนหลังไปดูงาน และการทำกิจกรรมเพิ่มเติมหลังการสรุปบทเรียนของทีมวิจัยชาวบ้าน

กิจกรรมนี้เกิดขึ้นภายหลังจากการไปดูงานที่บ้านแม่หลุ-ป่าเลา ทั้งนี้ก่อนเกิดกิจกรรมนี้ ในวันที่ 19 พ.ค. 2546 ผู้วิจัยได้ฝากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยฯและตัวอย่างรายงานความก้าวหน้าของบ้านแม่หลุ-ป่าเลาไปให้ประธานกลุ่มสมุนไพร่เพื่ออธิบายถึงที่มาของโครงการต่างๆ ตั้งแต่เริ่มแรกให้ประธานกลุ่ม เพื่อให้เข้าใจมากขึ้น เนื่องจากประธานกลุ่มสมุนไพร่เพิ่งเข้ามา มีบทบาทตอนหลังไม่ได้เข้ามาช่วยงานวิจัยตั้งแต่เริ่มแรก ผู้วิจัยเห็นว่าหากจะสร้างกลุ่มสมุนไพร่ที่มีประสิทธิภาพในอนาคตต้องสร้างแกนนำกลุ่มให้เข้มแข็งก่อนและเพื่อให้เข้าใจลักษณะของงานวิจัยมากขึ้น นอกจากนี้ในวันที่ 22-24 พ.ค. 2546 เมื่อผู้วิจัยมีโอกาสได้พูดคุยกับแกนนำกลุ่มที่ลงมาอบรมเรื่อง “โคศ์ท้องถิ่น” กับทางโครงการหลวงซึ่งชวนผู้วิจัยไปดูงานด้วยเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องสมุนไพร่แต่เนื่องจากไม่ว่างจึงไม่ได้ไป ทั้งนี้ก่อนแกนนำท่านนี้เดินทางกลับผู้วิจัยได้ฝากเงินให้ไปบริหารจัดการในเรื่องการทำกิจกรรมกันเองในช่วงที่ผู้วิจัยไม่ได้ขึ้นพื้นที่เนื่องจากติดภาระงานข้างล่างแต่เป้าหมายในใจของผู้วิจัยคืออยากทดลองให้ทีมวิจัยชาวบ้านบริหารการเงินกันเอง หลังจากได้ทดลองมาแล้วส่วนหนึ่งตอนที่ไปดูงานเรื่องสมุนไพร่

จากนั้นเมื่อไปติดตามผลปรากฏว่าทีมวิจัยชาวบ้านนำเงินดังกล่าวไปจัดประชุมกันเองซึ่งการประชุมครั้งนั้นนำไปสู่การจัดกิจกรรมเดินป่าของชาวบ้านและแผนกิจกรรมที่ทีมวิจัยชาวบ้านอยากทำต่อไปโดยทีมวิจัยชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าวันที่ 27 พ.ค. 2546 ทีมวิจัยชาวบ้านมาร่วมพูดคุยกันที่บ้านของประธานกลุ่ม การพูดคุยกันวันนั้นต่างจากปกติที่ส่วนใหญ่จะมีเฉพาะเขาชวน เนื่องจากมีพ่อบ้านมาร่วมแลกเปลี่ยนด้วยทำให้พูดคุยกันหลายเรื่อง โยงไปถึงเรื่องวัฒนธรรมประเพณีที่น่าจะสืบทอดตลอดจนเมื่อแลกเปลี่ยนเรื่องที่ได้ไปดูงานกันที่ผ่านมา ทางประธานกลุ่มได้นำเอกสารต่างๆ ที่ผู้วิจัยส่งไปให้มาให้ทีมวิจัยชาวบ้านดูด้วย ผลของการพูดคุยกันคือนั้นนอกจากได้แผนกิจกรรมที่อยากทำร่วมกันแล้วยังเป็นการสร้างความสามัคคี ความคุ้นเคย และกำลังใจในการพัฒนาหมู่บ้านให้กับแกนนำบางคนที่เคยหนีจากการทำงานที่ผ่านมา บางคนบอกว่าปกติอยู่ไปวันๆทำมาหากินของใครของมัน ไม่เคยมาคิดเรื่องเหล่านี้ แต่เดี๋ยวนี้เริ่มหันมาคิดและอยากเรียนรู้มากขึ้น ผลสรุปของกิจกรรมที่จะทำต่อไปในคั้นนั้น คือวันที่ 30 พ.ค. 2546 (วันพระ) จะเดินป่ากันในตอนเช้าเพื่อเก็บสมุนไพร่มาปลูกที่แปลงตัวอย่างและตอนบ่ายจะเรียนรู้กันในแปลง โดยจะให้ทีมวิจัยชาวบ้านเล่าเรื่องที่ได้ไปดูงานมาให้ชาวบ้านฟังพร้อมทั้งบอกสูตรยาสมุนไพร่บางชนิดที่รู้มาจากการไปดูงานให้ชาวบ้านฟัง

ในคอนหลังที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อติดตามข้อมูลได้รับการบอกเล่าจากทีมวิจัยชาวบ้านว่า หลังจากดูงานที่มวิชัยชาวบ้านสนใจพูดคุยแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น บางคนทดลองเอาสมุนไพรที่ได้ มาไปใช้และบอกต่อกัน ส่วนในวันที่ 30 ที่ผ่านมามีทีมวิจัยชาวบ้านใช้วิธีแบ่งกลุ่มกันเดินคนละ เส้นทาง บางคนไปหาสมุนไพรต่างหมู่บ้านโดยเอามอเตอร์ไซด์ไป ทางที่มวิชัยชาวบ้านจึงดูแลค่าใช้จ่ายให้ จากนั้นวางแผนว่าจะมารับประทานอาหารที่หมู่บ้านแล้วไปศึกษาต่อในแปลงแต่ปรากฏว่า ในวันนั้นเกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้บริเวณป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านทำให้แผน ที่ว่าจะศึกษากันในแปลงช่วงบ่ายต้องยกเลิกไป เนื่องจากแกนนำหลายคนต้อง ไปแก้ปัญหาดังกล่าว

ผลที่ได้รับ กิจกรรมนี้ถือเป็นการทำงานร่วมกันกิจกรรมแรกของทีมวิจัยชาวบ้านที่เริ่ม ตั้งแต่การคิดร่วม วางแผนร่วม และปฏิบัติร่วม โดยที่ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้ติดตามข้อมูลเท่านั้น ผลที่ได้ นอกจากรูปธรรมของการทำกิจกรรมแล้ว ผู้วิจัยยังได้มองเห็นที่มวิชัยชาวบ้านที่มีบทบาทในการทำ กิจกรรมหลายๆ คน ทั้งที่เป็นผู้นำที่ดี ผู้สื่อสารที่ดี คนจดบันทึกที่ดี ตลอดจนคนที่สามารถบอกเล่า เรื่องราวสถานการณ์ต่างๆ ได้ดี ทำให้ย้อนคิดไปถึงการทำงานที่ผ่านมามีไม่ประสบผลสำเร็จเพราะ ผู้วิจัยยังมองไม่เห็นความสามารถที่แตกต่างของแต่ละคน (วางแผนไม่ถูกกับงาน) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงถือ โอกาสนี้แลกเปลี่ยนกับทีมวิจัยชาวบ้านบางคนถึงเรื่องการมองความสามารถของแต่ละคนเพื่อมา ช่วยแบ่งเบาภาระประกอบกับยกตัวอย่างการทำงานของผู้วิจัยร่วมกับชุมชนที่ผ่านมาให้กับทีมวิจัย ชาวบ้านดังกล่าว โดยเฉพาะประธานกลุ่มกับแกนนำฟังแบบเปิดใจให้มองเห็นปัญหาจากการทำงาน เพื่อจะได้แก้ไขให้ถูกทาง และ หาวิธีทำงานที่เหมาะสมมากขึ้น

4.2 เขียนรายงาน พร้อมทำแผนระยะที่ 2

กิจกรรมนี้จัดขึ้นพร้อมกับกิจกรรมสรุปบทเรียนชุมชนครั้งที่ 2 คือ ในวันที่ 11 มิ.ย. 2546 ในช่วงเช้าทางพี่เลี้ยงจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน คณะเกษตรศาสตร์ มช. และที่ปรึกษา โครงการฯ (คุณสุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์) ร่วมกับผู้วิจัยและทีมวิจัยชาวบ้านได้ช่วยกันทบทวนแผน กิจกรรมที่ชาวบ้านอยากทำในระยะที่ 2 แต่เนื่องจากช่วงนั้นเป็นช่วงทำนาประกอบกับทางประธาน กลุ่มสมุนไพรติดภาระกระทันหันจึงมีเวลาแลกเปลี่ยนกันน้อยทำให้เป้าหมายที่วางไว้ คือการได้ แผนปฏิบัติการที่ชัดเจนยังไม่ได้ผลเท่าที่ควรจึงตกลงกันว่าทางผู้วิจัยจะไปรวบรวมข้อมูลจากการ พูดคุยกันและมานัดคุยกันอีกที หลังจากนั้นเป็นช่วงที่ผู้วิจัยต้องทำรายงานความก้าวหน้าระยะที่ 1 ส่งแหล่งทุนจึงไม่ได้ขึ้นพื้นที่ หรือในช่วงที่ขึ้น ไปชาวบ้านไม่ว่างเนื่องจากเป็นช่วงทำนา ประกอบกับแกนนำหลายคนถูกเรียกไปประชุมบ่อยครั้ง ซึ่งตรงกับที่ผู้วิจัยขึ้นไปพอดี ทำให้เวลาไม่ ตรงกันสักที ในระหว่างนั้นผู้วิจัยจึงใช้วิธีไปหารือกับประธานกลุ่มสมุนไพรซึ่งสรุปกันว่าทาง ทีมวิจัยชาวบ้านจะประชุมกันเองทั้งในเรื่องของแผนกิจกรรมที่อยากทำและการหาทีมทำงานที่มา

ด้วยใจจริงๆ เนื่องจากที่ผ่านมามีปัญหาว่าบางคนมีชื่อเป็นที่มิวิจัยชาวบ้านแต่การมีส่วนร่วมน้อย ทางผู้วิจัยได้ให้กำลังใจและแนะนำให้พูดคุยกันแบบเปิดใจในเรื่องการทำวิจัยว่าอยากทำกันต่อจริงๆ หรือไม่ ถ้ายังไม่พร้อมและอยากหยุดให้คุยกันให้ชัดเจน และหาคนทำงานร่วมกันจริงๆ ทางประธานกลุ่มจึงรู้สึกสบายใจขึ้น

หลังจากนั้นผู้วิจัยและทีมวิจัยชาวบ้านจึงใช้วิธีติดต่อประสานงานกันทางโทรศัพท์ รวมทั้งขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่หน่วยสนับสนุนฯ (คุณสมมาศ เอกโยธินสกุล) กระทั่งได้แผนกิจกรรมที่เป็นรูปเป็นร่างและชัดเจนมากขึ้นแต่ยังขาดรายละเอียดบางอย่างจึงได้ให้ทางทีมวิจัยชาวบ้าน ไปหารือกันเพื่อเพิ่มเติมรายละเอียดในส่วนที่ขาดหายตลอดจนแก้ไขในส่วนที่บกพร่องให้สมบูรณ์ขึ้น และในวันที่ 21 ก.ค. 2546 ผู้วิจัยได้นัดหมายให้ทีมวิจัยชาวบ้านส่งตัวแทนมาร่วมหารือกันในเรื่องแผนกิจกรรมระยะที่ 2 ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนเพื่อความชัดเจนในการทำงานร่วมกัน ที่ห้องศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน คณะเกษตรศาสตร์ มช. กระทั่งได้แผนกิจกรรมในระยะที่ 2 ที่ผ่านการพิจารณาจากคณะทำงานของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน คณะเกษตรศาสตร์ มช.

จากการศึกษาวิจัย พบว่า วิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของกลุ่มสมุนไพรชุมชนบ้านแม่แฮน้อยข้างต้น โดยนำกิจกรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดการเรียนรู้และเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรซึ่งนอกจากจะทำให้รู้จักสมุนไพรมากขึ้นแล้วยังเป็นการส่งผลต่อเนื่องให้เกิดการใช้และสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวข้างต้นเพิ่มขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้เพราะผลจากการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุย บางคนได้แลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุนไพรจากการรักษาโรคเดียวกันแต่ใช้สมุนไพรต่างชนิดหรือต่างวิธีการกัน เช่น แม่บ้านแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุนไพรรักษาโรคในระหว่างกิจกรรมศึกษาสมุนไพรในหมู่บ้านต่างๆ ที่ปกติกลุ่มแม่บ้านก็แลกเปลี่ยนพูดคุยกันเป็นประจำอยู่แล้วเพียงแต่เป็นเรื่องทั่วไปในชีวิตประจำวัน ดังนั้นหากไม่มีกิจกรรมการเรียนรู้ก็จะไม่เกิดการแลกเปลี่ยนในเรื่องสมุนไพร หรือการที่เยาวชนบางคนไม่เคยใช้เมื่อมาเรียนรู้จากการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้เกิดการลองนำไปใช้

นอกจากนี้ การไปศึกษาดูงานที่บ้านอื่นก็ถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้ได้ความรู้ใหม่ๆ มาใช้ กระทั่งทำให้เกิดการออกแบบแผนกิจกรรมที่เอื้อต่อความอยากรู้และใช้ประโยชน์จากสมุนไพรได้จริงอย่างต่อเนื่องได้ในอนาคต เช่น แผนกิจกรรมในระยะที่ 2 ของโครงการวิจัยฯ ที่เป็นผลมาจากการศึกษาดูงาน ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้วิธีการใช้สมุนไพรผสมกับเนื้อสัตว์ (ยาต้มกินกับไก่) การศึกษาคาถาที่ใช้รักษาโรคร่วมกับสมุนไพร หรือการศึกษาวิธีการแปรรูปสมุนไพรเพื่อให้ง่ายต่อ

การนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ฯลฯ การศึกษาดูงานจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้และเปิดกว้างทางความคิดตลอดจนสามารถวิเคราะห์ถึงประเด็นหรือมุมมองอื่นที่ต้องศึกษาเพิ่มเพื่อเอื้อต่อการฟื้นฟูภูมิปัญญาดังกล่าวให้เกิดประโยชน์และนำมาใช้ได้จริงเช่น เกิดการวิเคราะห์ว่าการศึกษาเพื่อให้รู้จักเฉพาะต้นสมุนไพร โดยการเดินป่าเหมือนทุกครั้งอาจไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้รักษาโรคเพราะสมุนไพรบางอย่างต้องใช้ควบคู่กับคาถาจึงได้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้คาถาที่ใช้ในการรักษาโรคร่วมกับสมุนไพรได้ เป็นต้น หรือเกิดความสนใจในการศึกษาวิธีเก็บสมุนไพรเพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์จริงจากเดิมที่เคยสนใจแต่เพียงว่าสมุนไพรต้นนั้นๆ รักษาโรคใดได้บ้าง เป็นต้น

กิจกรรมการเรียนรู้จึงเป็นวิธีการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนได้ทางตรงหรือทางอ้อม เช่น การออกแบบกิจกรรมต่อยอดจากกิจกรรมเดิมได้แก่ การเรียนรู้คาถาที่ใช้รักษาโรคร่วมกับสมุนไพร นอกจากนี้ผลจากการสร้างเครือข่ายหรือแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านทำให้เกิดการขยายผลในการใช้และสืบทอดในวงที่กว้างขึ้น เช่นคนบ้านแม่แฮเหนือเอาสมุนไพรมาเป็นคนบ้านแม่แฮน้อย การแนะนำสถานที่ศึกษาดูงานให้แก่กัน การแลกเปลี่ยนพันธุ์สมุนไพรระหว่างหมู่บ้านที่ไปศึกษาดูงานทำให้ได้ความรู้เรื่องพันธุ์ว่ามีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ทำให้เกิดกิจกรรมต่อยอดที่อยากศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างของสมุนไพรและวิธีการใช้ประโยชน์ที่ถูกวิธีของสมุนไพรแต่ละชนิดในแต่ละหมู่บ้าน เป็นต้น ดังนั้นอาจถือได้ว่าการได้แลกเปลี่ยนความรู้จากการทำกิจกรรมหรือการปฏิบัติร่วมกันทำให้เกิดการใช้สมุนไพรมากขึ้น ดังที่คนในชุมชนให้ข้อสังเกตต่อการใช้สมุนไพรทั้งก่อนและหลังมีงานวิจัยเข้ามาในชุมชน ดังนี้

“ก่อนมีงานวิจัยเรื่องสมุนไพรส่วนมากจะใช้สมุนไพรเฉพาะผู้อาวุโส โดยนำมาคัมภีร์สำหรับเยาวชนไม่ค่อยสนใจมากเท่าไรหรอก อาจมีบางครั้งที่เขาไปอาศัยกับผู้อาวุโส คือ คัมภีร์ของผู้อาวุโส แต่บางชนิดเขาไม่ให้คัมภีร์ อายุไม่ถึง สมุนไพรที่ใช้ส่วนมากเป็นพวกยาบำรุงร่างกาย ยาเจริญอาหาร แก้วปวดเมื่อยตามร่างกาย ห้ามเลือด ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่คนป่าเกาะอยู่ใช้ได้ผล และสืบทอดกันมาแต่สมัยโบราณ บางอย่างอาจใช้ควบคู่กับคาถา แล้วแต่สิ่งที่ต้องใช้”

“เมื่อมีงานวิจัยเข้ามาในชุมชน เริ่มมีคนใช้สมุนไพรเพิ่มขึ้น ส่วนมากจะเป็นคนที่มีอายุใช้เพิ่มขึ้น และเยาวชนใช้บ้าง ส่วนใหญ่เขาจะใช้พวก ยาแก้ ยาชูกวา แก้เหน็ดเหนื่อย หรือแม่บ้านจะใช้ใบฝรั่งคัมให้เด็กกินแก้ท้องเดิน นอกจากนี้ก็มียาสมุนไพรแก้ปวดท้อง โรคกระเพาะอาหาร บางคนก็ใช้กันอยู่ แต่สมุนไพรบางชนิดจะใช้ในยามจำเป็น เช่น ยาสมุนไพรคนถูกตะขาบกัดหรือถูกงูกัด”

“ตอนนี้ยังไม่เห็นผลชัดเจนว่า มีคนใช้สมุนไพรเพิ่มขึ้นจากเดิมมากนักน้อยแค่ไหน แต่การเดินป่าทำให้เยาวชนรู้จักต้นสมุนไพรมากขึ้น จากแต่ก่อนจะใช้ต้องไปให้คนเฒ่าเก็บมาให้ ตอนนี้เริ่มเก็บเองได้แล้ว”

“รู้จักต้นสมุนไพรจากในแปลงสมุนไพร” (เด็กๆ ในชุมชน)

“งานวิจัยที่เข้ามาในชุมชน มีประโยชน์ต่อชุมชนมาก การดูแลสุขภาพโดยพึ่งพาอาศัยสมุนไพรในกรณีฉุกเฉินสามารถบรรเทาได้ สำหรับสมุนไพรบางชนิดที่เก็บจากบ้านอื่นมายังไม่เพียงพอ ต้องขยายพันธุ์ให้เยอะกว่านี้ จึงจะนำไปใช้ได้”

กล่าวโดยสรุปคือ แม้จะยังไม่สามารถสรุปได้ชัดเจนเป็นตัวเลขว่ามีคนใช้สมุนไพรพื้นบ้านเพิ่มขึ้นกี่คน แต่ภาพรวมคือการที่คนในชุมชนให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาด้านนี้มากขึ้นจะเป็นการนำไปสู่การคิดวิธีการที่จะให้ได้ความรู้ในเกี่ยวกับการนำสมุนไพรไปใช้ประโยชน์ได้จริงในอนาคต ดังตัวอย่างจากการทำกิจกรรมที่พบว่า ในช่วงแรกคนในชุมชนให้ความสำคัญเฉพาะการรู้จักเพียงต้นสมุนไพรและสรรพคุณ ยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิธีนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างจริงจัง โดยบอกว่า เก็บสมุนไพรมาปลูกในแปลงก่อนจึงเรียนรู้ แต่เมื่อผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันในระยะหนึ่ง องค์กรความรู้หลายอย่างที่ค้นพบจากการทำกิจกรรม เช่น มีวิธีเก็บสมุนไพรบางชนิดที่จำเพาะเจาะจง มีความเชื่อบางอย่างในระหว่างเก็บสมุนไพร สมุนไพรบางอย่างต้องใช้ร่วมกับตัวอื่น ตลอดจนมีกฎเกณฑ์ข้อห้ามในการใช้สมุนไพร โดยเฉพาะสมุนไพรหลายชนิดที่ต้องใช้ร่วมกับคาถา เหล่านี้คือองค์กรความรู้หรือภูมิปัญญาที่ทำให้คนในชุมชนตระหนักว่า การเรียนรู้เรื่องสมุนไพรจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจกับภูมิปัญญาที่แอบแฝงอยู่นั้นด้วยจึงจะทำให้สมุนไพรที่เก็บมานั้นใช้ได้ผล ในช่วงหลังจึงมีการเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญามากขึ้น อาจถือได้ว่าการค้นพบองค์กรความรู้ผ่านการทำกิจกรรมดังกล่าวเป็นวิธีการหนึ่งในการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชน